

T.C.
ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

**“HAYAT REHBERİ KUR’ÂN” TEFSİRİNİN
ELE ALDIĞI KONULARIN TAHLİLİ:
GAYR-İ MÜSLİMLER ÖZELİNDE**

Yüksek Lisans Tezi

Cemalettin GÜMÜŞ

Danışman

Doç. Dr. Mustafa KARA

SAMSUN
2022

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK BEYANI

Hazırladığım yüksek lisans yeterlik tezinin bütün aşamalarında bilimsel etiğe ve akademik kurallara riayet ettiğimi, çalışmada doğrudan veya dolaylı olarak kullandığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin Kaynaklar'da gösterilenlerden oluştuğunu, her unsurun enstitü yazım kılavuzuna uygun yazıldığını ve TÜBİTAK Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu Yönetmeliği'nin 3. bölüm 9. maddesinde belirtilen durumlara aykırı davranılmadığını taahhüt ve beyan ederim.

Etik Kurul Gerekli mi?

Evet ☐

Hayır ☒

05/09/2022
Cemalettin GÜMÜŞ

TEZ ÇALIŞMASI ÖZGÜNLÜK RAPORU BEYANI

Tez Başlığı: "HAYAT REHBERİ KUR'ÂN" TEFSİRİNİN ELE ALDIĞI KONULARIN TAHLİLİ: GAYR-İ MÜSLİMLER ÖZELİNDE

Yukarıda başlığı belirtilen tez çalışması için şahsım tarafından 23/06/2022 tarihinde intihal tespit programından alınmış olan özgünlük raporu sonucunda;

Benzerlik oran : %15

Tek kaynak oranı : %3 çıkmıştır.

İmza
05/09/2022
Doç. Dr. Mustafa KARA

ÖZET

“HAYAT REHBERİ KUR’ÂN” TEFSİRİNİN ELE ALDIĞI KONULARIN TAHLİLİ: GAYR-İ MÜSLİMLER ÖZELİNDE

Cemalettin GÜMÜŞ
Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı
Yüksek Lisans, Eylül/2022
Danışman: Doç. Dr. Mustafa KARA

Kur’ân’ı Kerim, insanlığın dünya ve âhirette mutluluğa ulaşabilmesi için eşsiz ilkeler ihtiva etmektedir. Bu nedenle, modern çağda yüzlerce problemle boğuşan insanlık âlemi Kur’ân’ın hayat veren düsturlarına her zamankinden daha da muhtaçtır. Bu düsturlara doğru ve sağlıklı bir şekilde ulaşmanın yolu da Kur’ân tefsirinden geçmektedir.

Konulu tefsir son dönemde popülerliği ile ön plana çıkan bir tefsir yöntemidir. Bu yöntemle kaleme alınan *Hayat Rehberi Kur’ân* tefsiri, Diyanet İşleri Başkanlığı koordinesinde Türkiye Diyanet Vakfı’nın desteğiyle uzman bir heyet tarafından telif edilen bir tefsir eseridir.

Çalışmanın amacı; *Hayat Rehberi Kur’ân* tefsirinin ele aldığı konuları (gayr-i müslimler özelinde) tahlil etmektir. Böylece tefsirde konuların hangi usulle belirlendiği, konuların işleniş tarzı, uygulanan metot, yararlanılan kaynaklar, konuların işlenmesinde diğer tefsirlerden farklılaşan yönler vb. birçok soruya cevap bulmak hedeflenmektedir.

Sonuç; yaptığımız çalışma sonucunda bu eserin konulu tefsir metodunun genel problemlerinden kaynaklanan bazı eksiklikleri az da olsa barındırdığı ve eleştiriye konu olabilecek birkaç husus ihtiva ettiği tespit edilmekle beraber bu eserin uyguladığı yöntem, tefsirdeki başarısı, ele aldığı konulara yönelik getirdiği bütüncül bakış açısı, hemen her seviyeden insana hitap eden anlaşılabilir üslubu ve okuyucuya sağladığı kolaylıklar ile günümüz modern insanının ihtiyaçlarına Kur’ânî çözümler sunmayı hedefleyen, tefsir külliyatımızın başarılı örneklerden biri olduğu sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Kur’ân, Diyanet, konulu tefsir, gayr-i müslim.

ABSTRACT

ANALYZING THE TOPICS CONTAINED IN THE "LIFE GUIDE QUR'AN" INTERPRETATION: SPECIFIC TO NON-MUSLIMS

Cemalettin GÜMÜŞ
Ondokuz Mayıs University
Institute of Graduate Studies
Department of Basic Islamic Sciences
Master, September/2022
Supervisor: Doç. Dr. Mustafa KARA

The Qur'an contains unique principles for humanity to reach happiness in this world and in the hereafter. For this reason, the world of humanity, which is struggling with hundreds of problems in the modern age, is more in need of the life-giving principles of the Qur'an than ever before. The way to reach these principles in a correct and healthy way is through the interpretation of the Qur'an.

Thematic tafsir is a method of tafsir that has come to the fore with its popularity recently. the *Life Guide Qur'an*, which was written with this method, is a work of tafsir that was compiled by an expert committee with the support of the Turkish Religious Foundation under the coordination of the Directorate of Religious Affairs.

The aim of the study; It is to analyze the subjects (in particular non-Muslims) that the *Life Guide Qur'an* tafsir deals with. Thus, the method by which the subjects are determined in tafsir, the way the subjects are handled, the method applied, the sources used, the aspects that differ from other tafsir in the treatment of the subjects, etc. It is aimed to find answers to many questions.

Conclusion; As a result of our study, it has been determined that this work has some shortcomings arising from the general problems of the exegesis method and contains a few issues that can be subject to criticism, the method applied by this work, its success in tafsir, the holistic perspective it brings to the subjects it deals with, it appeals to people from almost all levels. It has been concluded that our tafsir corpus, which aims to provide Qur'anic solutions to the needs of today's modern people, is one of the successful examples with its understandable style and the convenience it provides to the reader.

Keywords: Tafsir, Qur'an, Religious, themed tafsir, non-Muslim.

ÖN SÖZ

Kur'an'ı Kerim'in inzalinden bugüne değin müfessirlerin Kur'an'ı Kerim üzerinde uzun uzadıya inceleme ve araştırmalarda bulunması ilâhî kelâmın insanlık için ne kadar önemli olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Zira Kur'an, ihtiva ettiği ilâhî ilkelerle insanlığın problemlerine her daim çözüm olmuş ve insanlığı cahiliye buhranlarından kurtaran bir ışığa dönmüştür. Kur'an'la irtibatını koparan ya da Kur'an'ın hayat sunan ilkelerini ihmal eden toplumlar buhrandan kurtulamazlar. Belki de bugünlerde İslâm coğrafyasında ya da daha geniş anlamda dünya ölçeğinde yaşanan bütün sıkıntıların ve acıların temelinde Kur'an'a muhatap olan insanlığın O'ndan habersiz yaşaması ya da Kur'an'ı yanlış anlamlandırması yatmaktadır. 21. yüzyılın ilk çeyreğinde daha da artış gösteren adaletsizliğin, zulmün, sömürünün, açlık ve kıtlığın kol gezdiği, mazlumların feryatlarının yürekleri titrettiği şu ortamda insanlık Kur'an'ın evrensel mesajlarına her zamankinden daha da muhtaçtır. Zira dünyayı ıslah etmek için yapılan bütün beşerî düzenlemeler eksik kalmakta, mutlak adaleti bir türlü sağlayamamaktadır. Oysaki insanı yaratan ve onun ihtiyacını en iyi bilen Yüce Allah'ın kelâmı ise bu adaleti sağlayacak ve yeryüzünde insanlığın kaybettiği düzeni temin edecek yegâne ilkeleri ihtiva etmektedir. Bu nedenle, modern çağda yüzlerce sorun ve problemle boğuşan insanlık âlemi Kur'an'ın hayat veren düsturlarına her zamankinden daha da muhtaçtır. Bu düsturlara doğru ve sağlıklı bir şekilde ulaşmanın yolu da Kur'an tefsirinden geçmektedir.

Bu çerçevede Asr-ı Saâdet'ten günümüze Kur'an ile hem hâl olan birçok ilim erbâbı ilâhî kelâmın mesajını içinde yaşadığı toplumun idrakine arz etmenin gayretinde bulunmuştur. Bu kapsamda Kur'an'ı tefsir etme gayreti her asırda hızla artmakta ve uygulanan metotlar çeşitlenmektedir. Bu metotlardan birisi de kuşkusuz son dönemde popülerliği ile ön plana çıkan konulu tefsir yöntemidir. Bu yöntemle kaleme alınan *Hayat Rehberi Kur'an* tefsiri, Diyanet İşleri Başkanlığı koordinesinde Türkiye Diyanet Vakfı'nın desteğiyle sahasında uzman bir heyet tarafından büyük bir yazar kadrosu ile telif edilen bir tefsir eseridir. Gerek hacmi gerekse kendine has metodu ile tefsir okuyucusuna farklı bir bakış açısı getirmektedir. Belirli konularda Kur'an'ın ana mesajını anlamak noktasında bütüncül bir bakış açısı sunması ile okuyucuya zamandan tasarruf kazandırmaktadır. Zira Kur'an'ın herhangi bir konu hakkındaki muhteviyatını merak eden bir okur, ilâhî kitabın tümüne yayılmış âyet ve sûreler arasında titiz bir çalışma yapmak ve buna ciddi bir zaman ayırmak zorunda

kalmaktadır. Bu tefsir metodunda ise, tefsir okuyucusu konulara göre âyetleri sistematik şekilde bir arada düzenlenmiş olarak hazır bulmakta ve herhangi bir konu hakkında Kur'ân'ın mesajına kolaylıkla ve hızlıca ulaşabilmektedir.

Son yıllarda büyük rağbet gören konulu tefsir türünün en kapsamlı ve en günceli olan *Hayat Rehberi Kur'ân* tefsiri, incelenmeye ve araştırılmaya değer bir telifdir. Bu itibarla biz de yeni yayımlanmış ve üzerinde henüz akademik bir araştırma yapılmamış bu eseri tezimize konu etmenin isabetli olacağına kanaat getirmiş bulunmaktayız. Böylece çalışmamız hem özgün bir hüviyet kazanacak hem de bu eserle ilgili yapılacak çalışmalara da bir ilk oluşturacaktır.

Tezimiz temelde beş bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde tezin konusuyla alakalı genel bilgiler, İkinci bölümde *Hayat Rehberi Kur'ân* tefsirinin hangi tefsir türünde hangi ekole daha yakın olduğunu belirleyebilmek ve tefsir tarihine özet bir bakış getirerek okuyucuya alandaki tasnifi bütüncül bir bakış açısıyla sunabilmek gayesiyle Kur'ân tefsirinin Asr-ı Saâdet'ten günümüze geçirdiği aşamalar kısaca ele alınacaktır. Tefsir ilminin tarihi seyriyle ilgili bu özet bilgilerle, *Hayat Rehberi Kur'ân* tefsirinin tefsir ilmi açısından konumlandırılmasını kolaylaştırma gayesi güdülmüştür. Üçüncü bölümde *Hayat Rehberi Kur'ân* tefsirinin tanıtımına, esere yönelik tespitlere ve Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Kur'ân üzerine yaptığı araştırmalara kısaca değindikten sonra söz konusu tefsirin yazılış gayesini, metodunu, yararlandığı kaynaklarını, ilmi heyetini, editörlerini ve telif heyetini kısaca tanıtıcı bilgiler sunulacaktır. Dördüncü bölümde ise bu tefsirin ele aldığı konular belirli bir metodoloji ile tahlil edilecektir. Bu konuları tahlil ederken de gayri müslimlerle ilgili konu başlıkları ele alınarak konu sınırlı bir alanda tamamlanmaya çalışılacaktır. Beşinci sonuç bölümünde ise, araştırma esnasında elde edilen verilerin değerlendirmesi yapılarak tez bitirilecektir.

Tez yazım aşamasında yönlendirici ve yapıcı yaklaşımı ile bizlere ufuk çizen danışman hocam Doç. Dr. Mustafa Kara'ya, bu tefsirin telif heyetinde yer alan ve eseri tez konusu olarak belirlemek noktasında bana tavsiyede bulunan Doç. Dr. Recep Demir hocama, değerli katkılarından dolayı Doç. Dr. Hatice Şahin Aynur ve Doç. Dr. Mehmet Altuntaş hocalarıma ayrıca bugünlere gelene kadar bizlerde emeği bulunan büyüklerime, dost ve tanıdıklarına teşekkürü bir borç bilirim.

Cemalettin GÜMÜŞ
SAMSUN 2022

İÇİNDEKİLER

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK BEYANI.....	ii
ÖZET	iii
ABSTRACT.....	iv
ÖN SÖZ	v
İÇİNDEKİLER	vii
KISALTMALAR.....	x
TABLolar	xi
1. GİRİŞ	1
1.1. Araştırmanın Konusu.....	1
1.2. Araştırmanın Amacı ve Önemi.....	1
1.3. Araştırmanın Yöntemi ve Kaynakları.....	2
2. TEFSİR İLMİNE KISA BİR BAKIŞ	5
2.1. İlk Vahiyden Günümüze Kur’ân ve Tefsir İlmi	5
2.2. Başlıca Tefsir Ekolleri	8
2.2.1. Rivâyet Tefsirleri	8
2.2.2. Dirâyet Tefsirleri.....	9
2.3. Yaklaşımları Bakımından Tefsir Ekolleri	10
2.3.1. Mezhebi Tefsirler	10
2.3.2. İlmî Tefsirler.....	12
2.3.3. İçtimaî ve Edebî Tefsirler	13
2.3.4. Modernist Tefsirler	14
2.3.5. İşârî Tefsirler	17
2.3.6. İlhâdî Yorumlar	18
2.4. Konulu Tefsir	18
3. HAYAT REHBERİ KUR’ÂN VE KONULU TEFSİR.....	21
3.1. Hayat Rehberi Kur’ân Tefsirine Genel Bakış	21
3.2. Hayat Rehberi Kur’ân Tefsirinin Yazılış Gayesi	23
3.3. Hayat Rehberi Kur’ân Tefsirinin Bilim Kurulu, Editörleri, Redaksiyon Ekibi	24
3.4. Hayat Rehberi Kur’ân Tefsirinin Metodu	27
3.5. Hayat Rehberi Kur’ân Tefsirinin Tefsir Kaynakları	31
3.6. Hayat Rehberi Kur’ân Tefsirinin Diğer Kaynakları	33
3.6.1. Klasik Kaynaklar	34
3.6.2. Modern Kaynaklar.....	35
3.7. Hayat Rehberi Kur’ân Tefsirinin Rivâyet ve Dirâyet Yönü.....	36
3.8. Hayat Rehberi Kur’ân ve Konulu Tefsir Üzerine Yapılan Çalışmalar	37

3.9. Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Kur'ân Üzerine Yaptığı Çalışmaları	38
3.10. Hayat Rehberi Kur'ân Tefsirinde Konuların Tespiti	39
3.11. Eserde Eleştiriye Konu Olabilecek Hususlar	39
3.11.1. Konu Başlıklarının Sınırlı Tutulması	40
3.11.2. Konuların İşlenmesinde Sadece Kur'ân'dan Yararlanma Hedefi	43
3.11.3. Tefsir Sonunda Konu Fihristinin Bulunmaması	45
3.11.4. Tefsir Sonunda Âyet ve Sûre Fihristinin Bulunmaması	46
3.11.5. Tefsirde Alt Konu Başlıklarına Yer Verilmemesi	47
3.11.6. Konu İle İlgili Âyetlerin Tümünün Arapça Metinlerinin Verilmemesi	47
3.11.7. Konu İle İlgili Âyetlerin Tümünün Türkçe Meallerinin Verilmemesi ve Sadece Atıfla Yetinilmesi.	49
3.11.8. Konuların İşlenişinde Tefsir Derinliğine Gidilmekten Kaçınılması	49
3.11.9. Konuların Güncel Yansımalarına Girilmemesi	51
3.11.10. Konu Başında Arapçası Verilen Âyetlerin Bazılarının Tefsir'in Ana Metninde İşlenmemesi	53
4. HAYAT REHBERİ KUR'ÂN TEFSİRİNDE GAYR-İ MÜSLİMLER	56
4.1. Gayr-i Müslimler ve Bu Gruptaki Topluluklar	56
4.1.1. Hayat Rehberi Kur'ân Tefsirinde Müşrikler	56
4.1.1.1. Kavramsal Çerçeve	56
4.1.1.2. Tefsirde Müşriklerle İlgili Ele Alınan Âyetler ve Konunun Tahlili	60
4.1.1.3. Müşrikler Konusunda Ulaşılan Sonuçlar	67
4.1.2. Hayat Rehberi Kur'ân Tefsirinde Münâfıklar	69
4.1.2.1. Kavramsal Çerçeve	69
4.1.2.2. Tefsirde Münâfıklarla İlgili Ele Alınan Âyetler ve Konunun Tahlili	71
4.1.2.3. Münâfıklar Konusunda Ulaşılan Sonuçlar	81
4.1.3. Hayat Rehberi Kur'ân Tefsirinde Yahudiler	83
4.1.3.1. Kavramsal Çerçeve	83
4.1.3.2. Tefsirde Yahudilerle İlgili Ele Alınan Âyetler ve Konunun Tahlili	87
4.1.3.3. Yahudiler Konusunda Ulaşılan Sonuçlar	95
4.1.4. Hayat Rehberi Kur'ân Tefsirinde Hristiyanlar	98
4.1.4.1. Kavramsal Çerçeve	98
4.1.4.2. Tefsirde Hristiyanlarla İlgili Ele Alınan Âyetler ve Konunun Tahlili	100
4.1.4.3. Hristiyanlar Konusunda Ulaşılan Sonuçlar	109
4.1.5. Hayat Rehberi Kur'ân Tefsirinde Sâbiîler	110
4.1.5.1. Kavramsal Çerçeve	110
4.1.5.2. Tefsirde Sâbiîlerle İlgili Ele Alınan Âyetler ve Konunun Tahlili	113

4.1.5.3. Sâbiîler Konusunda Ulaşılan Sonuçlar	115
4.1.6. Hayat Rehberi Kur'ân Tefsirinde Mecûsîler	117
4.1.6.1. Kavramsal Çerçeve	117
4.1.6.2. Tefsirde Mecûsîlerle İlgili Ele Alınan Âyetler ve Konunun Tahlili.....	118
4.1.6.3. Mecûsîler Konusunda Ulaşılan Sonuçlar	123
5. SONUÇ	125
KAYNAKÇA	133
ÖZ GEÇMİŞ.....	136

KISALTMALAR

(sav)	: Sallallahu aleyhi vesellem
(ty)	: Tarih yok
(yy)	: Yayın yeri yok
AİBÜ	: Abant İzzet Baysal Üniversitesi
b.	: Bin
bknz.	: Bakınız
C.	: Cilt
çev.	: Çeviren
DİA	: Diyanet İslâm Ansiklopedisi
DÜSBED	: Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Ed.	: Editör
haz.	: Hazırlayan
Hiz.	: Hazreti
OMÜ	: Ondokuz Mayıs Üniversitesi
OMÜİFD	: Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
S.	: Sayı
SDÜ	: Süleyman Demirel Üniversitesi,
ss.	: Sayfadan sayfaya
s.	: Sayfa
TEK-DAV	: Türkiye Ekonomik ve Kültürel Dayanışma Vakfı
T.C.	: Türkiye Cumhuriyeti
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	: Tahkik
trc.	: Tercüme
Ünv.	: Üniversite
vb.	: Ve benzeri
vd.	: Ve diğerleri

TABLÖLAR

Tablo 3.1. <i>Hayat Rehberi Kur'ân</i> Tefsirinde Yararlanılan Tefsir Kaynakları ve Atıf Sayıları.....	32
Tablo 3.2. <i>Hayat Rehberi Kur'ân</i> Tefsirinde Yararlanılan Diğer Kaynaklar ve Atıf Sayıları.....	34
Tablo 3.3. <i>Hayat Rehberi Kur'ân</i> Tefsirinde Âyet ve Meallerinin Konu (Gayr-i Müslimler) İçerisindeki Dağılımı.....	48

1. GİRİŞ

1.1. Araştırmanın Konusu

Diyanet İşleri Başkanlığı kurulduğu günden bugüne değin T.C. Anayasasının 136. maddesinde “halkı dini konularda aydınlatmak ve ibadethaneleri yönetmek” görevi çerçevesinde birçok ilmi ve içtimai faaliyetler yürütmektedir. Şüphesiz ki bu faaliyetler içerisinde Başkanlığın dini yayınlar alanında yürüttüğü faaliyetler önemli bir yer tutmaktadır. Türkiye Diyanet Vakfı’nın desteğiyle yüce kitabımız Kur’ân üzerine birçok yayınlar yapan Diyanet İşleri Başkanlığı, 2021 yılında *Hayat Rehberi Kur’ân* tefsiri ismi ile yeni ve güncel bir tefsir telif etmiştir. Bu tefsir gerek tefsir metodu gerekse eserde takip ettiği usul ile ilim dünyasında büyük ilgi görecektir bir yapı arz etmektedir. Konulu tefsir metodu ile kaleme alınan bu eser üzerinde henüz akademik bir çalışma yapılmamıştır. Bu itibarla bu eser hakkında kapsamlı veriler elde etmek amacıyla *Hayat Rehberi Kur’ân* tefsirini tez konusu olarak belirlemiş bulunmaktayız.

1.2. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Çalışmamızın amacı, *Hayat Rehberi Kur’ân* tefsirinin ele aldığı konuları gayr-i müslimler özelinde tahlil ederek hem konu özelinde hem de tefsirin geneli hakkında belirlediğimiz sorulara kapsamlı cevaplar bulmaya çalışmaktır. Bu kapsamda bu tefsirin Mushaf tertibine göre telif edilen diğer tefsirlerden farklılaşan yönlerinin tespiti, tefsirin ana konularının nasıl ve neye göre belirlendiği, tefsirde kapsam dışında kalan konuların bulunup bulunmadığı, tefsirin öne çıkan avantaj ve dezavantajlarının tespiti, eserin klasik ve modern kaynaklardan yararlanma oranı, tefsirin dirayet ve rivayet yönü, konularının detaylı tahlili, eserin *Kur’ân Yolu* tefsirinden farklılaşan yönleri, tefsirin ilmi derinliğinin tespiti, konular işlenirken konu ile ilgili âyetlerden yararlanma oranı ve konulu tefsir metodunun kendinden kaynaklanan bir takım problemlerin bu tefsiri ne yönde etkilediği gibi bir çok veriye ulaşmak ana amaçlarımız arasında yer almaktadır.

Konulu tefsir yöntemi, son yıllarda bir hayli popülerlik kazanmıştır. Kur’ân’ın konuları hakkında bütüncül bilgi sunması ve okura zamandan tasarruf kazandırması gibi birçok avantajlar taşıyan bu yönetime yöneltilen eleştiriler de bulunmaktadır. Bu eleştirilerin başında konulu tefsirin konularının tam olarak tespit edilmemiş olması, Mushaf tertibindeki hikmeti göz ardı etmesi, Kur’ân’ın konulu

tefsirini yaparken birçok detay konunun kapsam dışında bırakılması ve konulu tefsirin çerçevesinin henüz tam olarak çizilmemiş olması tartışılan önemli başlıklardır. Bu minvalde tartışmalara konu olan bu yöntemle kaleme alınan bu eserin bu sorunlarla nasıl başa çıktığının ya da çıkmaya çalıştığının tespiti büyük önem arz etmektedir. Öte yandan dünya ölçeğinde sayıları 2 milyara yaklaşan Müslümanların her türlü ticari, siyâsi, kültürel ve ekonomik ilişkilerde bulunduğu gayr-i müslimler hakkında Kur'ân'ın mesajının ne olduğu hususu önem taşıyan meselelerdir. Bu çerçevede hem konulu tefsir metodunu benimseyen bu eser, hem de tez konumuzun sınırlı alanını oluşturan gayr-i müslimler hakkındaki değerlendirmeleri araştırmamız açısından büyük önem taşımaktadır. Ayrıca bu eser üzerinde henüz akademik anlamda bir araştırma ya da tez yazılmamış olması çalışmamızı önemli bir pozisyona getirirken aynı zamanda tezimize özgün bir nitelik te kazandırma fırsatı sunmaktadır.

Telif eserler üzerine yazılan tezler bazen ilgili çalışmayı tanıtıcı, bazen de ilgili eseri eleştirici hüviyette olabilmektedir. Bizim tezimiz ise her iki anlayışı da ihtiva etmektedir. Böylelikle eserle ilgili dikkat çekici yönler ortaya konulurken aynı zamanda gözden kaçan hususların da kayda geçirilmesinden geri durulmamış olmaktadır. Bu da gerek olumlu gerekse olumsuz olsun çalışmada elde edilen tüm verilerin objektif olarak tez çalışmamıza yansımaları açısından önem arz etmektedir.

1.3. Araştırmanın Yöntemi ve Kaynakları

Tez çalışmamız, nitel bilgi toplama yöntemlerinden yazılı doküman ve veri incelemesine dayanmaktadır. Bu kapsamda elde edilen veriler tefsir ilminin 15 asra yaklaşan tecrübesi ışığında, tarihi arka planı da dikkate alarak kapsamlı bir bakış açısı ile analize tabi tutulacaktır.

Tez konusu olarak belirlediğimiz *Hayat Rehberi Kur'ân* tefsirinin baştan sona titiz bir şekilde okunması tefsire bütüncül bir bakış sağlamak için atılması gereken en önemli adımdı. Biz de öncelikle bu eseri başından sona titiz bir okumaya tabi tutarak işe başladık. Böylece bu tefsirde ele alınan konuların işleniş metodu, kapsamı, kaynakları, diğer İslâmî ilimlerden yararlanma durumu, tefsir anlayışı gibi birçok başlıkta genel yaklaşımı tespit etmeye çalıştık. Bu genel okumadan sonra tez konumuzun özel alanı olan gayr-i müslimlerle ilgili bölümleri ise tekrar tekrar okuyarak belirlediğimiz açılardan daha detaylı incelemeler yaparak notlar aldık ve

istatistiki veriler tuttuk. Son aşamada ise işlenen konular üzerinde elde ettiğimiz bu verileri diğer kaynak bilgiler yardımıyla değerlendirmeye tabi tutarak tezimize son şeklini verdik.

Uyguladığımız bu yöntem çerçevesinde çalışmamız özetle şu aşamalardan geçmiştir:

- Eser kapsamlı bir okumadan geçirilmiştir.
- Tez konusunun sınırlı alanında okumalar daha sistemsal yapılmış, not ve istatistiki veriler tutulmuştur.
- Konunun kavramsal çerçevesi belirlenmiştir.
- Literatür taraması yapılarak hem konulu tefsir hem de gayr-i müslimler özelinde veriler toplanmıştır.
- Ulaşılan bilgi ve verilerin tarihsel arka planı incelenmiştir.
- Elde edilen veriler bütüncül bir bakışla değerlendirilmiş ve tasnif edilmiştir.
- Tezin ana bölümleri, konu başlıkları ve alt başlıkları belirlenmiştir.
- Elde edilen veriler, eserden elde edilen verilerle harmanlanmıştır.
- Verilerin değerlendirilip sonuçlandırılması ise araştırmamızın son adımını oluşturmıştır.

Araştırmamızın ilk bölümü İslâm tefsir tarihine genel bir bakış içerdiğinden tefsirle alakalı usul kitaplarına çokça müracaat edilmiştir. Bu eserler içerisinde İsmail Cerrahoğlu'nun *Tefsir Usulü*, Muhsin Demirci'nin *Tefsire Giriş'i*, İsmail Çalışkan'ın *Siyasal Tefsirin Oluşum Süreci* isimli eseri, M. Sait Şimşek'in *Günümüz Tefsir Problemleri* isimli eseri, *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*'nin ilgili maddeleri, Şâtıbî'nin (ö.790/1388) *el-Muvâfakat*'ı, Cürcânî'nin (ö. 816/1413) *Kitabü't Târifat*'ı, İbni Manzur'un (ö. 711/1311) *Lisânü'l Arap*'ı, Zerkeşî'nin (ö. 794/1392) *el-Burhân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*'ı ve Râgıb el İsfahânî'nin (ö. 502/1108) *el-Müfredât-ü elfâzi'l Kur'ân* isimli eserleri çokça başvurduğumuz kaynaklardır. Ayrıca Ebû Cafer Taberî'nin (ö. 310/923) *Câmi'u'l-Beyân*'ı, Zemahşerî'nin (ö. 538/1144) *el-Keşşâf 'an Hakâ'ik*'ı, Fahreddin er-Râzî'nin (ö. 606/1210) *Mefâtihu'l-Gayb*'i, İbn Kesîr'in (ö. 774/1373) *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'Azîm*'i, Celaleddin es-Suyutî'nin (ö. 911/1505) *ed-*

Dürr'ül Mensûr'u, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın *Kur'ân Yolu* tefsiri, Elmalılı Hamdi Yazır'ın (ö. 1942) *Hak Dini Kur'ân Dili* isimli eseri de yararlandığımız kaynaklar arasındadır.

Hayat Rehberi Kur'ân tefsiri okuyucusuyla henüz yeni buluşmuş bir eserdir. Bu nedenle bizde eserin tez yazım aşamasında henüz piyasada başka baskısı bulunmadığından dolayı bu ilk özel baskısını çalışmamızda temel aldık. Bu baskı Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından 2021 yılında İstanbul'da yapılan 1. özel baskıdır. Çalışmamızda işlediğimiz âyet mealleri tezle örtüşmesi için Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından basılan ve tezimize konu olan *Hayat Rehberi Kur'ân* tefsirinden alınmıştır. Bu tefsirde bulamadığımız âyetlerde ise yine Diyanet İşleri Başkanlığı'nın yayınladığı Kur'ân meallerinden yararlanılmış, yeri geldiğinde de farklı meallerden de istifade edilmiştir.

2. TEFSİR İLMİNE KISA BİR BAKIŞ

Hayat Rehberi Kur'an tefsiri, Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından yayınlanmış ülkemizdeki en güncel tefsirlerden biridir. Takip ettiği metot ve uyguladığı yöntem ile diğer tefsir türlerinden ayrılmakta, okuyucuya Mushaf tertibine göre yazılan tefsirlere nazaran farklı bir tefsir deneyimi sunmaktadır. Bu nokta da bu tefsirin tefsir geleneğimiz içerisinde konumlandırılmasının daha sağlıklı yapılabilmesi için tefsir ilminin geçirdiği aşamalara ve tefsir çeşitlerine kısaca değinmek *Hayat Rehberi Kur'an* tefsirini bu geleneğin içerisinde daha kolay konumlandırabilmek adına bizlere kolaylık sağlayacaktır. Biz de bu geleneğe ait özet bilgileri sunarak konuya girmek istiyoruz.

2.1. İlk Vahiyden Günümüze Kur'an ve Tefsir İlmî

Kur'an'ı Kerim, inzal olduğu ilk dönemden itibaren Müslümanların hayatının merkezinde yer almıştır. Yüce Allah'ın yeryüzüne sınanmak için gönderdiği¹ insanlardan iman edenler, bu sınanmada başarılı olabilmek için ihtiyaç duyduğu ilke ve kuralları Kur'an'da bulmuş ve oradan edindiği bilgilerle hayatını şekillendirmeye çalışmıştır. İslâm dini, bugün yeryüzünde birçok farklı dil ve lehçeye sahip insan tarafından kabul edilmektedir. Fakat birbirinden farklı dillere sahip Müslümanların iman ettikleri yüce kelamın dili ise Arapça'dır. Bu itibarla Kur'an'ın farklı bir dile sahip olan Müslümanlar için onların kendi ana dillerine çevrilmesi ve ilâhî mesajların kendi dilleri ile onlara aktarılması zarûrî bir ihtiyaç olmuştur.

Arapça olarak inen Kur'an'ın farklı dillerde konuşan Müslümanların tümü tarafından tam ve doğru şekilde anlaşılması çoğu zaman mümkün olmamıştır ki, bu da gayet doğal bir durumdur. Bundan dolayı, her milletin din bilginleri bu boşluğu doldurmak üzere Kur'an'ın mesajlarını kendi dillerine aktarmanın ve Kur'an'ı tefsir etmenin gayretine girişmiştir. Zira bu durum İslâm topraklarının genişlemesi ile kaçınılmaz bir vâkıa haline gelmiştir. Kaldı ki ana dili Arapça olan Araplar bile zaman zaman Kur'an âyetlerini anlamakta zorlanmış ve kendi bilginlerinin Kur'an tefsiri üzerine yaptığı çalışmalarına ihtiyaç duymuştur. Bu anlamda Kur'an tefsirinde en çok Arapça dilinde tefsir çalışmalarının bulunması bu durumun bir göstergesi olmuştur.

¹ Mülk, 67/2.

² Abdülbaki Turan, "Tefsir", *Şamil İslâm Ansiklopedisi*, C. VIII, Şamil Yayınevi, İstanbul 2000, s. 23.

H. Peygamber (sav) zamanında sahâbeler Kur'ân'ın mesajını anlamak ve kapalı ifadelerindeki mesajları ortaya çıkarmak için H. Peygamber'e (sav) başvurmuş ve cevaplarını bizzat ondan alarak Kur'ân'ı daha doğru anlama imkânına kavuşmuştur. İlk dönemlerde Kur'ân'ın H. Peygamber (sav) tarafından tek elden açıklanması ve tefsir edilmesi mümkün iken Resulullah'ın (sav) vefatıyla birlikte bu görev sahâbeye, onlardan sonra da tâbiîn ve tebeüt-tâbiînin ileri gelen âlimlerine düşmüştür. Sonraki asırlarda ise bu görevi tefsir alanında birikim sahibi âlimler üstlenmiştir.

Risalet döneminde H. Peygamber'in (sav) tek elden Kur'ân'ı tefsir edip açıklaması Kur'ân üzerinde farklı görüşler oluşmasını engellerken ilerleyen süreçte H. Peygamber'in (sav) vefatıyla beraber Kur'ân tefsirinde birçok otorite sahâbe, tabiûn ve sonraki âlimlerin içerisinde çıkmış bu da doğal olarak birtakım fikir ayrılıklarının oluşmasına ve Kur'ân âyetleri üzerinde farklı yorumlamalara yol açmıştır. Öyle gözüküyor ki, Asr-ı Saâdet'ten yaşanan çağa uzanan zaman dilimi uzadıkça Kur'ân üzerinde tefsir çalışmaları daha da artacak ve bu ilme yeni metotlar eklenerek çeşitlenecektir. İşte tefsir ekol ve çeşitleri Kur'ân'ı anlamak üzere yapılan bu çalışmaları yürüten çok sayıdaki âlimin uyguladığı metot çeşitliliğinden, kişisel yaklaşım farklılıklarından doğmuş ve gelişip çeşitlenerek bugünlere gelmiştir.

Kur'ân üzerinde çalışmalar yapmak ve onun mesajlarını insanlığın yaşadığı dönemlerdeki ihtiyaçlarına göre Kur'ân ve sünnet ekseninde yorumlamak hayâtî önem taşımaktadır. Bu durum Müslümanlar için büyük bir gerekliliktir. Zira herkes Kur'ân'ın lafızlarının inceliklerini ve teferruatını anlayamaz, en ibret verici noktasında işaret edilen bir kıssanın veya olayın teferruatına vakıf olamaz. Müfessirler ise sahip oldukları ilmi birikimle lafızlara ait incelemeleri yapar, kelime ve kavramların tahlillerini gerçek, mecaz, kinâye vb. durumlarını işaret ve delâletlerini inceleyerek daha somut sonuçlara ulaşırlar.²

Burada şunu ifade etmek gerekir ki, zaman ilerledikçe Kur'ân'ı anlamak için gösterilmesi gereken çaba daha da artmalıdır. Zira sahâbe efendilerimiz ile günümüz insanının Kur'ân'ı anlama kolaylığı bir değildir. Yaşadığımız modern çağ ve bu çağda yaşayan insanların zaman kısıtlılığı, zihinlerinin dağınıklığı, problemlerinin çokluğu ve konuştukları dillerin sürekli değişime uğradığı gerçeği vb. birçok nedenle

² Abdulkaki Turan, "Tefsir", *Şamil İslâm Ansiklopedisi*, C. VIII, Şamil Yayınevi, İstanbul 2000, s. 23.

Kur'ân'ı anlamada insanların fazladan bir gayretin içine girmelerini kaçınılmaz kılmaktadır.

Sahâbe efendilerimiz vahiy sürecine bizzat şahitlik ettiğinden ve Kur'ân onların kendi dillerinde nâzil olduğundan yüce kitabı anlamak onlar için daha kolaydı. Lakin günümüz açısından bakıldığında Kur'ân metninin vahyedildiği zaman kesiti ile günümüz insanının arasına tam 14 asırlık uzun bir mesafe girmiştir. Bu mesafeye rağmen Kur'ân'ı ilk neslin anladığı şekilde anlamanın son derece zor olduğu aşîkârdır.³ Buradan hareketle ilâhî kitabın mesajını doğru anlamak için işin ehli kimselerce Kur'ân üzerine çalışmalar yaparak ilâhî kitabın mesajlarını dönemin insanların idrakine arz etmek bu sahada çalışan birikim sahibi ilim insanlarının üzerine düşen en önemli görevlerden biridir.

Zaman içerisinde Kur'ân üzerindeki anlam arayışları müfessirlerin sayılarının yükselmesiyle beraber farklılaşmış, tefsirler müfessirlerin dünya görüşlerinden, içinde bulundukları coğrafi ve siyasal koşullardan, eğitim seviyelerinden vb. birçok sebepten dolayı etkilenecek farklı tefsir ekolleri vücut bulmuştur. İsmail Cerrahoğlu, bu durumu tefsiri aynaya benzeterek açıklamakta ve *“Nasıl ki ayna, karşısındaki kişinin bütün sûretini olduğu gibi aksettiriyorsa tefsir de müfessirin durum ve yaklaşımını aksettirmekle kalmaz, müfessirin yaşadığı toplumun düşünce dünyalarını, törelerini, âdet ve meziyetlerini, sosyal yaşamlarını vb. birçok konuyu aksettirir.”* diye ifade etmiştir.⁴

Başlangıçtan bu yana tefsir ekolleri İslâmî ilimler içerisinde özel bir alan oluşturmuş ve tefsir usulü kitaplarında hacimli yerler kaplamıştır. Bu konunun bu kadar teferruatlı hale gelmesini Müslümanların Kur'ân'ı anlamaya istekli olmaları, farklı dil ve kültüre sahip Müslümanların sayılarının artması, dönemsel olarak içinde bulundukları çıkmazlara Kur'ân'dan çözüm bulma arayışları, bu arayışlarda farklı ilke ve metotlar kullanmaları vb. birçok unsurla açıklamak mümkündür. Zira her bir müfessir farklı açılardan Kur'ân'ı tefsir etmekte ve her birisi kendine has anlam arayışında bulunmaktadır. Bu da doğal olarak tarihi süreç içerisinde farklı tefsir ekol ve çeşitlerinin ortaya çıkmasına sebep olmaktadır.

Zaman zaman bu tefsirleri belirli gruplarda tasnif etmek mümkün olsa da kanaatimizde her bir tefsiri kendine has bir ekol olarak değerlendirmek bile yanlış

³ Mehmet Okuyan, *Kur'ân'ı Kerim'de Çok Anlamlılık*, Düşün Yayıncılık, İstanbul 2013, ss. 17-18.

⁴ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2013, s. 289.

olmayacaktır. Ancak biz aşağıda bu ekolleri genel olarak kabul edilen tasniflere göre kısaca tanıtarak *Hayat Rehberi Kur'ân* tefsirinin bu ekoller içerisinde nereye konumlandırılması gerektiğine dair ipuçları vermeye çalışacağız. Zira bu tefsirin metodunu ve tefsir anlayışını daha iyi anlayabilmek için Asr-ı Saâdet'ten günümüze ulaşan tefsir geleneğimizin kısaca tanıtılmasında zarûret bulunmaktadır ki, *Hayat Rehberi Kur'ân* tefsirini bu gelenek içerisinde doğruca konumlandırma ve metodunu daha iyi anlama imkanına sahip olabilelim.

2.2. Başlıca Tefsir Ekolleri

Başlangıçtan günümüze kadar tefsir usulü içerisinde tefsirler farklı şekillerde tasnif edilmiştir. Bütün bu tefsir çalışmalarını değerlendirebilmek için bütün tefsirlerin tek tek tetkik edilmesi önem arz etmektedir. Lakin bunu yapmak zamansal anlamda mümkün olmamakla beraber genel olarak müfessirler arasında ve tefsir usulü kaynaklarında tefsirleri kaynakları ve yöntemleri bakımından rivâyet ve dirâyet tefsirleri olarak ikiye ayırmak en çok rağbet gören ana tasnif şeklidir. Biz de öncelikle bu tasnife dair özet bilgi vermek istiyoruz.

2.2.1. Rivâyet Tefsirleri

Tefsir ilminin ilk teşekkül ettiği zamanlarda selef âlimleri özgün bir fikir ve yaklaşımla Kur'ân'ı tefsir etmeyi mâkul görmüyorlardı. Bu âlimlerimize göre en mâkul yaklaşım tefsir alanında ki rivâyetlere bağlı kalınarak takip edilen yöntemdi. Onlara göre rivâyete dayanmayan tefsirler keyfî, aklî ya da zan ve tahminden ibaret kalmaktaydı. Rivâyet tefsirleri, tefsir için kaynak olarak sadece Kur'ân-ı Kerîm'e ve Resûl-i Ekrem'in (sav) sünnetine, sahâbe kavillerine ve sahâbeden faydalanan neslin rivâyetlerine, Arap dili ve cahiliye Arap şiirine dayanan bir tefsir metodu olarak tanımlanmaktadır.⁵

“Me'sûr tefsir” diye de adlandırılan rivâyet tefsiri yaklaşımına göre müfessir bu yollarla gelen bilgiyle yetinir ve Kur'ân'ı bu kaynaklara dayanarak yorumlar. Fakat şunu da eklemek gerekir ki bu tefsir türü her ne kadar nakillere dayalı bir tefsir gibi görünse de onun tamamen dirâyetten uzak bir metot olduğunu söylemek mümkün değildir. Yani söz konusu tefsir türlerinin içerisinde dirâyet tefsirine özel, rey ve

⁵ Muhsin Demirci, *Tefsire Giriş*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2019, s. 70.

içtihatların bulunduğu da bir gerçektir. Ancak bu tefsirin ayırıcı özelliği akla nakilden sonra yer verilmekteyken, aklın alanını naklin çerçevesiyle sınırlı tutmaktadır.⁶

Rivâyet tefsirlerine örnek olarak İbn Cerir et-Taberî'nin (ö. 310/923) *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, Ebû'l-Leys es-Semerkandî'nin (ö. 373/983) *Tefsîr-u Ebi Leys*, Ebû İshak es-Sa'lebi'nin (ö. 427/1035) *el-Keşf ve'l-Beyân an Tefsîri'l-Kur'ân*, Vâhidî'nin (ö. 468/1076) *el-Vecîz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-'Azîz*, Begavî'nin (ö. 516/1122) *Me'âlimü't-Tenzîl*, İbn Atiyye'nin (ö. 383/993) *el-Muharrerü'l-Vecîz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-'Azîz*, İbn Kesîr'in (ö. 774/1373) *Tefsîr'ul Kur'ân'il-Azîm*, Celaleddin es-Suyûtî'nin (ö. 911/1505) *ed-Dürrü'l-Mensûr*, Cemâleddin Kâsimî'nin (1866-1914) *Me'hâsinü't-Te'vîl* isimli eserlerini sayabiliriz.⁷

2.2.2. Dirâyet Tefsirleri

Re'y tefsiri ve aklî tefsir de denilen bu yönetime göre müfessir rivâyet tefsirinin kaynaklarını ve yöntemini kullanmakla yetinmez; yer yer bu kaynakların verilerini eleştirir, rivâyetin ortaya koyduğu bilginin yetersiz kalacağı düşüncesiyle ilgili âyeti veya sûreyi yorumlamaya çalışır. Bu tefsir tarzında müfessir daha aktiftir; elinde bulunan kaynakları akıl süzgecinden geçirir, bir bakıma içtihat yapar. Dirâyet tefsiri, ulemânın sonradan ihdas ettiği bir yöntem olmayıp kaynağını bizzat Kur'ân'ın kendisinden ve Resûl-i Ekrem'in (sav) Kur'ân'ı yorumlama biçiminden alır.

Rivâyet tefsirinde en sağlıklı yol, âyetleri ve sahih hadisleri birlikte ele almak, sahih olamayan rivâyetlere ve israiliyâta yer vermemektir.⁸

Dirâyet tefsirleri en yaygın tefsir türü olduğundan bu türde bir hayli fazla eser bulunmaktadır. Bu nedenle bu gruba giren tefsirlerin tümünü burada zikretmek mümkün olmadığından İslâm dünyasında en çok ilgi gören bu tefsirlerden bazılarını zikretmek yeterli olacaktır. Dirâyet tefsirlerinin en meşhuru Mu'tezilî âlimi olan Zemahşerî'nin (ö. 538/1144) *el-Keşşâf* adıyla bilinen tefsiridir. Zemahşerî'den sonra kaleme alınan tefsir kitapları içerisinde Fahreddin er Râzî'nin (ö. 606/1210) *Mefâtîhu'l-Gayb*'ı, Kādî Beyzâvî'nin (ö. 685/1286) *Envârü't-Tenzîl*'i ve Ebû'l-Berekât en-Nesefî'nin (ö. 710/1310) *Medârikü't-Tenzîl*'i İbnü'n-Nakîb el-Makdisî'nin (ö. 698/1298) *et-Taḥrîr ve't-Taḥbîr*'i, Ali b. Muhammed el-Hâzin'in (ö. 741/1341) *Lübâbü't-Te'vîl*'i, Ebû Hayyân el-Endelüsî'nin (ö. 745/1344) *el-Baḥrû'l-*

⁶ Demirci, *Tefsire Giriş*, s. 70.

⁷ Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, s. 229.

⁸ İsmail Karagöz, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2007, s. 559.

Muḥiṭ’i ve *en-Nehrü’l-Mâd*’ı, Ebüssuûd Efendi’nin (ö. 982/1574) *İrşâdü’l-‘Aklı’s-Selîm*’i, Kurtubî’nin (ö. 671/1273) *el-Câmi’li-Aḥkâmi’l-Ḳur’ân* tefsiri dirâyet tefsirinin başarılı örneklerinden sayılır.⁹

Öte yandan Kur’ân’ın keşf ve ilham yoluyla açıklandığı “işâri tefsir”, daha çok lafızların ve cümlelerin delâletini, Kur’ân’ın üslûbunu, dil inceliklerini, Kur’ân metnindeki iç bütünlüğünü dikkate alan “lugavi tefsir”, bir yandan rivâyetlere değer verilirken, diğer yandan dil tahlillerinin yapıldığı, kıraat farklılıklarına dikkat çekildiği ve aklî yorumun geniş biçimde kullanıldığı “karma yöntem” de tefsir gruplandırmaları arasında yer almaktadır.¹⁰

2.3. Yaklaşımları Bakımından Tefsir Ekolleri

Tefsirleri kaynakları ve yöntemleri bakımından rivâyet ve dirâyet olarak iki kısımda değerlendirdikten sonra bir başka tasnif yöntemi ise tefsirleri yaklaşımları bakımından gruplandırmaktır. Bu gruplandırmayı da kendi içerisinde beş ayrı başlıkta özetlemek mümkündür. Bunlar; 1. Mezhebi tefsirler (a. Mutezile, b. Şia ekolü, c. Hârici ekolü, d. Çağdaş mezhebi akım) 2. İlmî tefsirler 3. İctimâî tefsirler 4. Modernist tefsirler ve 5. Olarak ta İlhâdî eserlerdir.

Yine ahkâm tefsiri ve konulu tefsir de diğer gruplandırma şekilleridir. Fakat biz çalışmamızda son dönem tefsir çalışmalarında ciddi bir popülarite kazanan konulu tefsire ağırlık vereceğimizden daha özelde de konulu tefsir türünün son ve en kapsamlı örneği olan *Hayat Rehberi Kur’ân* tefsirini tezimize konu edineceğimizden dolayı yukarıdaki tasniflerin sadece özet tanıtım bilgilerini vermekle yetinmek istiyoruz.

2.3.1. Mezhebi Tefsirler

Hiz. Peygamber’in (sav) vefatından hemen sonra sahâbe efendilerimiz döneminden başlamak üzere İslâm âlimleri arasında gerek fikhî konularda gerekse kelam ve akâid alanlarında görüş farklılıkları ortaya çıkmaya başlamıştır. Hicri 150’li yıllardan itibaren fikhî mezhepler oluşurken, hicri 3. asrın başlarında da itikadî mezhepler sistemleşmeye başlamıştır. Sıffin Savaşı ve Emeviler dönemlerinde de Mutezile, Şia ve Hâricilik de dâhil olmak üzere birçok mezhep teşekkül etmiştir.

⁹ Abdulhamit Birişik, “Tefsir”, *Diyanet İslâm Asıklöpedisi*, C. XL, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2011, s. 286.

¹⁰ Birişik, “Tefsir”, *DİA*, C. XL, ss. 290-294.

Kur'ân bütün mezheplere göre en temel kaynaktır. Bu itibarla her mezhep sonuçlandığı her fetva ve görüşü Kur'ân'a dayandırma ihtiyacı hissetmiştir. İster mâkul, isterse mâkul olmayan mezhepler olsun ulaştıkları hükümleri temel delil olarak Kur'ân'a dayandırmışlardır. Aynı kaynaktan bu kadar çok farklı sonucun çıkması aslında kaynağı anlamak noktasında takip edilen ilke ve metot farklılığından ve aynı zamanda ilâhî kelimadan yararlanmak isteyen araştırmacının farklı niyetler taşımasından kaynaklanmaktadır. Yoksa Kur'ân'ın kendisinde bir çelişki ve tenakuz bulunmamaktadır.¹¹

Bu anlamda Ehl-i Sünnet mezhebi akidesini teyit edecek tefsirler kaleme alırken, İmamiyye Şiası da tefsirlerini Şia ekolünün temel akidesini destekleyecek şekilde kaleme almışlardır. İmâmiyye ekolünün yazdığı ve Muhammed el-Horasânî'nin *Beyânû's-Saâde fi Mâkamati'l-İbâde* isimli eseri bu tefsirlerin mühim örneklerinden biridir. Muhammed Cevâd en-Necefi'nin (Ö.1933) "*Alâu'r-Rahman fi Tefsiril- Kur'ân*" isimli eseri ise bir başka örnektir. Bu tefsirler ve diğer Şia tefsirleri genellikle Ehli Beyt'ten gelen ve imamların rivâyet ettikleri bilgi ve açıklamalarını kullanarak Kur'ân'ı tefsir ederler. Tefsirlerinde ana amaçları Şia inancını Kur'ân âyetleri ile temellendirmektir.¹²

Şia tefsirlerine yukarıda verdiğimiz iki örnekten başka, Hasan el-Askerî'nin (ö. 260/874) Tefsirini, Muhammed b. Ayyaşi'nin (ö. 320/932) Tefsirini, İbni Hacer el-Becahtî'nin *Beyânûs-Saâdesi*'ni ve Ebû Cafer et-Tusi'nin *et-Tibyân* tefsirini örnek olarak verebiliriz.¹³

Şia'nın tefsir anlayışında en aşırı gruplarından birini de Bâtînîler oluşturmaktadır. Onlar Kur'ân'ın lafzî anlamından ziyade bâtinî anlamı olduğunu beyan eder ve tefsirlerini İslâm itikadını yıkmak üzere kullanırlar. Bu benzeri akımlar günümüzde de varlık göstermektedir ki bunlardan biri de Kadiyânîlik içerisinde ayrı bir gruba ayrılan Bahâilik'tir.¹⁴

Kur'ân'ın lafzından bağımsız ve art niyetli yapılan tefsirlerin ucunun nereye varabileceğini kestirmek güçtür. Öte yandan tefsirde belki de en önemli unsur müfessirin taşıdığı niyettir. Bu anlamda mezhebi doktrinleri Kur'ân'la desteklemek amacıyla yazılan bu tefsirler Kur'ân'ın hedeflediği ana amaçtan müfessiri

¹¹ Bakara, 2/2.

¹² Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, s. 296.

¹³ İsmail Çalışkan, *Siyasal Tefsirin Oluşum Süreci*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2016, s. 85.

¹⁴ Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, s. 298.

uzaklaştırmakta, âdeta ilâhî kelimâ, mezhebin oluşumunu sağlamlaştıran bir yapı hüviyetine büründürmektedir. Bu ise Müslümanlar arasında var olan taassubu daha da derinleştirmekte İslâm âleminin birlik ve bütünlüğünü derinden sarsarak yaralamaktadır. Oysa bu durum, ilâhî kelâmın Hucurât sûresi 10. âyetindeki müminlerin kardeşliğini¹⁵ vurgulayan ve yine Â'li İmrân sûresi 103. âyetinde ki “*Toptan Allah’ın ipine sımsıkı sarılın, bölünüp parçalanmayın.*”¹⁶ ilâhî mesajlarına ters bir durum arz etmektedir.

2.3.2. İlmî Tefsirler

Bu tefsir türünde Kur’ân’ı Kerim’in birçok ilmi bilgiyi içerdiği söylenmekte ve kökeni çok eskilere dayanmaktadır. İmam Gazali’nin Kur’ân’ın birçok ilmi içerdiğine dair görüşleri bulunmaktadır. Hatta Gazali, (ö. 505/1111) *Cevâhirü’l-Kur’ân* isimli eserinde bu ilimler ve örnekleri ile alakalı tafsilatlı anlatımlarda bulunmaktadır.

Celaluddin es-Suyûti de (ö. 911/1505) Gazali’nin yolunu takip eden bir başka müfessirdir. O *el-itkan* isimli eserinde çeşitli ilimlere işaret eden âyetleri örnekleriyle ortaya koymuştur. Ebû Bekir İbnü’l-Arabi el-Mısri de (ö. 543/1148) bu çeşitte tefsir yazan bir başka müfessirdir. Fahreddin Râzi (ö. 606/1210) ise ilmi tefsirin ilk defa tatbik şeklinin uygulamasını yapan müfessirdir.¹⁷

Elbette bu tefsir türü ilim dünyasında çok revaç bulsa da itirazların gelmesi de gecikmemiş, ilk itiraz eş-Şâtıbî’den (ö. 790/1388) gelmiştir. Şâtıbî, *el-Muvâfakat* isimli eserinde “*Kur’ân’ın iktiza etmediği şeyleri ona söyletmek câiz değildir, iktiza ettiği şeyleri de inkâr etmek câiz olmaz.*” diyerek bu tefsir türünü tenkide tabi tutmuştur.¹⁸

Geçen asırda ilmi tefsir alanında Muhammed b. Ahmed el-İskenderânî’nin (ö. 1306/1889) *Keşfu’l-Esrar el-Nurâniyye el-Kur’âniyye* isimli eseri de bu tefsir türünün örneklerinden biridir. Yine es-Seyyid Abdurrahman el-Kevakibî (1854-1902), Mustafa Sâdık er-Râfî (1881-1937), Dr. Abdulaziz İsmail de ilmî tefsir alanında eser telif eden âlimler arasındadır. Son dönemde ise Tantâvî Cevherî’nin (1862-1940) *el-Cevâhir fî Tefsiri’l-Kur’ân* adlı 25 ciltlik eseri bu alanda kaleme

¹⁵ Hucurât, 49/10.

¹⁶ Â-li İmrân, 3/103.

¹⁷ Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, s. 305.

¹⁸ Ebu İshak eş-Şâtıbî, *el-Muvâfakat*, trc. Mehmet Erdoğan, C. II, İz Yayıncılık, İstanbul 1999, ss. 77-78.

alınmış en önemli eserlerin başında gelmektedir. Bu eserde birçok ilmi tefsir örneği yer almaktadır. Lakin yine son dönemde bu tür tefsire itiraz edenler de bulunmaktadır. Muhammed Reşit Rıza (1865-1935), Muhammed Mustafa el-Meragi (1881-1945), Şeyh Emin el-Hûli (1895-1966) ve Şeyh Mahmut Şeltut (1893-1963) bu kişiler arasındadır.¹⁹

Bu tefsir metodunun Kur'ân'daki birçok âyeti günümüz ilmi ve fen verileri ile temellendirmesi ilk bakışta Kur'ân'ın mucizevi bir yönünü ortaya çıkarması gibi pozitif bir durum olarak görülse de modern çağda fen bilimlerinin hızla gelişmesi, elde edilen bilimsel verilerin de sürekli güncellenmesi ile sonuçlanmakta hatta çoğu zaman çok sağlam teorilerle temellendirilen bilimsel kabuller yeni verilerle çökebilmektedir. Bu itibarla müfessirin mevcut bilimsel verilerle Kur'ân'ı tefsir etmeye çalışması bilimin değişmesiyle beraber Kur'ânî imiş gibi gözükten tefsiri bilgilerinde çökmesine yol açacak, belki de Kur'ân üzerinde şüphe bulutları dolaşabilecektir. Bu anlamda bilimsel tefsirin çok dikkatli yapılması gerektiği hatta mümkün olduğunca bu sahalara girilmemesi gerektiğini düşünüyoruz. Zira Kur'ân bir bilim kitabı değildir. O insanlığın içtimâî ve mânevi hastalıklarına bir şifâ olarak gelmiştir. Asıl gaye, Kur'ân'ın bu mesajlarını ortaya çıkarmak olmalıdır. Aksi takdirde müfessir gücünü güncel bilimsel verileri Kur'ân'la desteklemek gibi çok gerekli olmayan bir sahaya verecektir ki bunun durmadan değişen bilimsel veriler ışığında yapılması kanaatimizce sıkıntılı sonuçlara yol açabilecektir.

2.3.3. İctimâî ve Edebî Tefsirler

Ekolün en belirgin özelliği, Kur'ân'ı tefsir ederken onun hidâyet yönünü tefsire konu edinmektedir. Kur'ân toplum için inmiştir. Bu yüzden tefsir edilirken, çağın toplumsal sorunları; âyetlerin ışığında çözüme bağlanmalıdır. Yani tefsirin konusu insan, insanın hidâyeti ve toplumsal meseleler olmalıdır. Bu eğilime “İctimâî Tefsir Ekolü” denilmesinin nedeni budur.²⁰

Bu tefsir türünde Kur'ân'ın asıl amacı olan mânalar, en iyi üslup ile ele alınır. Sonra bu hükümler sosyal kanunlar ile incelenir. Muhammed Abduh (1849-1905) ve öğrencileri bu ekolün öncüleridir. Fakat bu tefsir türüne de olumlu bakışlar olduğu gibi eleştiriler de yöneltilmektedir. Olumlu yönlerinden birisi mezhep taassubunu terk ederek Kur'ân'ı tefsir etmeleri, ilim ve fen ıstılahlarından uzak kalmalarıdır.

¹⁹ Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, ss. 305-310.

²⁰ M. Sait Şimşek, *Günümüz Tefsir Problemleri*, Hikmetevi Yayınları, İstanbul 2020, s. 58.

Tenkit edilen tarafları ise, akla çok müracaat etmeleri ve Kur'ân'daki bazı hakikatleri teville yönelmeleridir. Buhârî ve Müslim'de geçen hadisleri bu alanda tefsir yazan müfessirlerin zayıf görmeleri de diğer tenkit edilen yönlerinden biridir. Ayrıca bu ekol taklide karşı çıkarak içtihadı yeniden gündeme getirmeleri sebebiyle de tenkide maruz kalmaktadır.²¹

Toplumsal konuları Kur'ân eksenli ele alan Reşit Rıza (1865-1935), Mustafa Meragi (1881-1945), Seyyid Kutub da (1906-1966) bu ekolün önde gelen isimleridir.

2.3.4. Modernist Tefsirler

İslâm dünyasının içinde bulunduğu buhrandan çıkması için Kur'ân'ı yeniden modern çağın gereklerine göre yorumlamak gerektiği noktasından hareketle ortaya çıkmış bir akımdır. Amaç, İslâm'ın Asr-ı Saâdet dönemindeki ki dinamizmini tekrar hayata geçirerek, inananlar arasında göze çarpan durgunluk, gaflet ve tembelliği ortandan kaldırmaktır.

Bu tefsir akımını iki kısma ayırmak mümkündür. Birimci kısım, Klasik Modernist Tefsir Ekolü'dür. Bu ekolün temsilcileri Seyyid Ahmet Han (1817-1898), Cemalettin Afgâni (1838-1897), Muhammed Abduh (1849-1905), Muhammed Ebû Zeyd'tir (1943-2010). Bu ekolün temsilcileri özellikle Hint ve Mısır ekolünden gelmektedir. Bu ekolü benimseyen müfessirler, Kur'ân'da ki siyaset, ekonomi, vb. pratik hayatla ilgili emir ve yasakları ve bu yasakları işleyenler hakkında öngörülen yaptırımları, ayrıca modern hukukla bağdaşmayan Kur'ânî emirleri ilâhî tavsiyeler olarak ele alıp o emirleri tarihsellikte izah etmeye çalışmışlardır.²²

Bu ekolün en önemli şahsiyeti kuşkusuz ki Seyid Ahmed Han'dır. O'na göre yüzlerce yıl önce yaşayan müçtehitlerin içtihatlarının hiçbir güncel değeri yoktur. Çünkü toplum değişmiştir. Toplumun ihtiyaçları göz önünde bulundurularak Kur'ân'a ve akl-ı selime uyacak tarzda yeniden içtihat edilmelidir.²³

Bu tefsir akımının ikinci kısmını Çağdaş Modernist Tefsir Ekolü oluşturur ki, bunlara Tarihselci grup ismini vermek yanlış olmayacaktır. Ekolün temsilcilerinin başında Fazlurrahman (1919-1988), Roger Garaudy (1913-2012), Muhammed

²¹ Demirci, *Tefsire Giriş*, s. 96.

²² Demirci, *Tefsire Giriş*, ss. 98-99.

²³ Abdulhamit Birışık, *Hind Alt Kıtası Düşünce Ekolleri*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 2019, s. 309.

Arkoun (1928-2010), Hasan Hanefi (1935-2021) ve Nâsır Hamid Ebû Zeyd (1943-2010) gibi isimler sayılabilir.²⁴

Çağdaş Modernist Tefsir yaklaşımına sahip olan Fazlurrahman, Ebû Zeyd ve Hasan Hanefi gibi araştırmacıların eserleri 1980'li yıllardan itibaren Türkçeye tercüme edilmeye başlanmış ve bu akım ülkemizde de revaç bulmuştur. Özellikle Fazlurrahman, bu anlamda bu yaklaşımı benimseyen Türk müfessirler üzerinde belirleyici rol oynamıştır. Fazlurrahman, eserlerinin Türkçeye tercüme edilmeye başlanması ile beraber Türkiye'de Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi ve çevresinde etkili olmaya başlamıştır. Özellikle de Tarihselcilik ilkesi, 1990'lı yıllardan itibaren mezkûr fakültede etkili bir şekilde yer almış hatta Fazlurrahman'ın vefatından sonra 1990 yılı Ekim ayında fakültenin dergisinde *Fazlurrahman Özel Sayısı* çıkarılmıştır.²⁵ Yine İlhami Güler, Hasan Onat, Mehmet Paçacı ve Ömer Özsoy gibi akademisyenler Fazlurrahman ve Tarihselcilikle alakalı makaleler yazmıştır. Mustafa Öztürk ve Hasan Elik gibi araştırmacılar da Tarihselcilik kavramını benimseyip kullanan ilim insanları arasında yer almaktadır.²⁶

Tarihselcilik ekolüne kısaca değinmek gerekmektedir. Bu akıma göre Kur'ân'ı geçmiş dönemde yaşanan haliyle insanlığa sunmak fayda sağlamayacaktır. Bu sebeple hükümlerin modern çağın şartlarına göre yeniden yorumlanması ve mesajların çağdaşlaştırılması gerekmektedir. Daha net ifade etmek gerekirse, Kur'ân belirli bir zaman ve mekânda yaşayan insan topluluğuna inmiş ve yerel hükümler içermiştir. Bu itibarla Tarihselcilik anlayışına göre bu hükümlerin yaşanan tarihe göre olduğu gibi değil de yeniden yorumlayarak taşımak gerekmektedir.²⁷

Tarihselcilik düşüncesi ülkemizde bir kısım ilim insanları nezdinde revaç bulsa da bu ekole yönelik eleştirilerin başlamasını da geciktirmemiştir. *Kur'ân Tefsirinde Tarihselci Yöntem* ismi ile bir makale kaleme alan Recep Demir, Tarihselci düşünceye sahip olan bir kısım ilim insanının İslâmî geleneği kıyasıya eleştirdiğini, geleneğin içerisinde eleştirilebilecek birkısım hataların bulunması nedeniyle bu durumun anlaşılabilirliğini fakat Muhammed Arkoun'da olduğu gibi bu eleştirilerin

²⁴ Demirci, *Tefsire Giriş*, s. 99.

²⁵ Türkiye Ekonomik ve Kültürel Dayanışma Vakfı (TEK-DAV), *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, (Fazlurrahman Özel Sayısı), 2/4, Ekim 1990.

²⁶ Necmettin Gökür, Kur'ân Araştırmalarında Batılı Yaklaşımlar ve Türkiye'ye Etkileri, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 10/19-20, 2012, ss. 303-326.

²⁷ Demirci, *Tefsire Giriş*, s. 99.

bizzat Kur'ân'ın kendisine kadar vardığını bu durumun ise asla tasvip edilemeyeceğini dile getirmektedir.²⁸

Tarihselcilik düşüncesine yönelik eleştirileri şu cümlelerle özetlemek mümkündür: Bu eleştirilerin başında bu yöntemin Batılı bir bakış açısını içermesi gelmektedir. Yani nasıl ki Orta Çağ karanlığından, kilisenin tasallutundan kurtulmak için Rönesans ve Reform hareketleri ile kilisenin mesajlarıyla hesaplaşmaya gidilmiş, bilimsel anlatımlarla ilâhî mesajların mucizevî yönü akıl dışı ilan edilmiştir. Benzer bir durumun da Tarihselci yaklaşımda bulunduğu bir gerçektir. Batı Tarihselci Yaklaşımı ile İslâmî Modernizmin Tarihselciliği arasında büyük oranda paralellik görülmesi bunun işareti olarak yorumlanmıştır.²⁹

Yine ilâhî mesajları belirli bir zaman ve mekânla sınırlandırmak Kur'ân'ın evrensel olduğu gerçeğini tartışmaya açacaktır. Öte yandan Kur'ân'ı modern bilimsel verilerle açıklama gayreti insan aklının almayacağı, mucize olarak bildirilen olayları kabul etmeme ya da bu hadiselerle görüldüğünden daha başka uzak teviller getirme gibi sorunları da beraberinde getirecektir ki, bu başlı başına bir kargaşa ve tefrikaya yol açabilecek durumlardandır. Asıl önemli noktalardan birisi de, Kur'ân'ın yeniden yorumlanması, hükümlerinin günün şartlarına göre güncellenmesi fikrinin bir sınır ve çerçeve içermediğinden dolayı işin ucunun nereye varabileceği noktasında da bilinmez soru işaretleri bulunmasıdır.

Yine bu ekole yönelik getirilen eleştirilerden biri de, Kur'ân'a bu bakış açısıyla yaklaşıldığı zaman ilâhî kitabın büyük bölümünün mensuh yani hükmü kaldırılmış bir hale dönüşeceği fikridir.

Yukarıda tefsir ekolleri ile alakalı verilen bilgileri toplamak gerekirse, ilk dönem Müslümanlarının Hz. Peygamber'le (sav) birlikte yaşamaları, Kur'ân'la alakalı sorularını bizzat ona sorarak tek elden cevap almaları Asrı Saâdet döneminde Kur'ân tefsirinde farklılaşmanın önüne geçmiştir. Fakat Hz. Peygamber'in (sav) vefatıyla birlikte sahâbelerin fethedilen farklı coğrafyalara gitmeleri ve kendilerine Kur'ân'la alakalı sorulan sorulara kendi bilgi ve birikimlerine göre farklı cevaplar vermeleri tefsir alanında ki ilk farklılaşmayı başlatmıştır ki bu da gayet doğal bir

²⁸ Recep Demir, "Kur'ân Tefsirinde Tarihselci Yöntem", *Karabük Üniversitesi Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, 1/1, Mart 2012, s. 94.

²⁹ Demirci, *Tefsire Giriş*, s. 100.

sonuçtur. Zira beşerî aklın her birinin ilâhî kitabı aynı şekilde anlamaları, âyetlerden aynı hükümleri çıkarmaları mümkün olamamaktadır.

İlerleyen asırlarda sahâbelerin de âhirete irtihal etmeleriyle beraber Kur'ânî yorumlardaki farklılık daha da artmış ve anlam arayışında takip edilen metot ve usuller çeşitlenmiştir. Farklı metot ve usuller yeni yeni sonuçlar ortaya çıkarmış ve bu fikirler etrafında çeşitli tefsir ekolleri vücut bulmuştur. Temelde bu ekolleri rivâyet ve dirâyet tefsirleri ile sınıflandırmak mümkündür. Bu sınıflandırma şekli en çok kullanılan gruplandırma ölçütüdür. Yine işârî, lugavî ve karma yöntemde bir başka gruplandırma yöntemlerinden biridir. Yaklaşımları açısından ise tefsir ekollerini, mezhebî, ilmî, ictimâî, modernist tefsirler ve ilhâdî eserler olarak sınıflandırmak mümkündür.

Sonuç olarak, Kur'ân'ı doğru anlama çabaları ve yine birtakım hârici sebeplerle Kur'ân tefsirinde farklı ekoller vücut bulmuştur. Çağ ve insanlığın sosyo kültürel yapısı değiştikçe de bu ekollere yenilerinin eklenmesi kaçınılmaz gözükmektedir.

2.3.5. İşârî Tefsirler

Tasavvuf erbabının kalbine doğan bilgilerle Kur'ân'ı tefsir etme biçimidir. Bu tefsir türü mutasavvıfların dîni anlayışlarının hareket noktasını teşkil eden zâhir-bâtın ayrımı üzerine inşa edilmiş bir Kur'ân okuma biçimidir. Bu tefsir türünde ulaşılan sonuçlar sadece müfessirin kendini bağlayıcı bir nitelik taşımaktadır. Zira bu tefsirde kişisel tecrübe hâkim bir durumdadır. Bu nedenle işârî tefsir telif eden müfessir tam bir serbestiyet içinde hareket etmektedir.³⁰

İşârî tefsirin ilk temsilcileri olarak Hasan-ı Basrî (ö. 110/728), Ca'fer es-Sâdık (ö. 148/765) ve Abdullah b. Mübarek (ö. 181-797) gibi isimler sayılsa da bu yöntemle Kur'ân'ı sistematik olarak ilk tefsir eden müfessirin Sehl et-Tüsterî (ö. 283/896) olduğu kaydedilmektedir. O'nun *Tefsîrü'l Kur'âni'l Azîm* eserini es-Sülemî'nin (ö. 412/1021) *Hakâiku't Tefsir*'i izlemiştir. Gazzâli ise kelâmla tasavvufu birleştirerek işârî tefsire yeni bir boyut kazandırmıştır.³¹

³⁰ Demirci, *Tefsire Giriş*, s. 90.

³¹ Demirci, *Tefsire Giriş*, ss. 90-91.

2.3.6. İlâhî Yorumlar

Hız. Peygamber'in (sav) risaletinin başlangıcından itibaren İslâm'a ve Müslümanlara karşı amansız saldırılar başlamış ve 14 asır gibi uzun bir zaman geçmesine rağmen farklı yol ve yöntemlerle nitelik değiştirerek bu saldırılar asırlardır yapılmaya devam etmektedir. Bu yöntemlerden birisi de hiç şüphe yok ki, Kur'ân üzerinde yapılmaya çalışılan ifsad edici telif eserler kaleme almaktır. Bu teliflerle Müslümanlar tefrikaya düşürölmek ve ilâhî kitap üzerinde şüphe bulutları gezdirölmek istenmektedir.

Bu anlamda Tefsir usulü ilminde İlâhî eser kavramı ortaya çıkmıştır. Kur'ân üzerine, temel tefsir ilkelerini terk ederek, bir dayanak bulunmaksızın kişinin kendi hevâ ve hevesine uyarak yaptığı tefsirler art niyetli müfessirleri küfre bile sürükleyebilmiştir. Bunlardan biri de Fransa'ya doktora yapmak üzere giden Mansur Fehmi'dir (1886-1959). O kendisini ilhâda sürükleyecek fikirler ileri sürdüğü *İslâmiyetin Taklid ve Gelişme Devrinde Kadının Durumu* isimli eserinde İslâmî literatürde bulunmayan birçok savrulmalarda bulunmuştur. Ancak bu kişinin daha sonra Mısır'a dönerek bu fikirlerinden döndüğüne ve eski sağlam inancına sıkıca sarıldığına dair de deliller bulunmaktadır.³²

İlhâdî eserlere Taha Hüseyin'in (1889-1973) "*Fi's-Şi'ri'l-Câhili*" adlı eseri de bir diğer örnektir. Bu eserinde Müellif, Hız. İbrahim (as) ve Hız. İsmail'in (as) varlığından şüphe etmektedir. İsmail Mazhar'ın "*el Gâyetül min Vucûdil-İnsan*" isimli eseri de benzer temelsiz ve ilhâd içeren bilgilere sahip bir başka örnektir. Bu kişi de Kur'ân'da ki bütün mucizeleri hurafe olarak tanımlamakta ve ilhâda sürüklenmektedir. İlâhî yorumlar içeren eserlerle alakalı daha detaylı bilgiler Muhammed Hüseyin ez-Zehebî'nin (1915-1977) "*et-Tefsir vel-Müfessirûn*" adlı eserinde yer almaktadır.³³

Biz konuyu fazla dağıtmamak adına diğer tefsir örneklerine geçiyoruz.

2.4. Konulu Tefsir

Hayat Rehberi Kur'ân tefsiri, konulu tefsir metodunun en son ve en güncel örneğidir. Bu anlamda bu tefsirin daha iyi anlaşılabilmesi için konulu tefsir ekolünün kısaca tanıtılmasında zarûret bulunmaktadır.

³² Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, s. 299.

³³ Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, s. 300.

Konulu tefsir metodu, Kur'ân'da yer alan herhangi bir konu ile ilgili bütün âyetleri toplayarak, bunları mümkün olduğunca nüzul sırasına koyup, ilmî bir incelemeye tabi tuttuktan sonra Cenâb-ı Allah'ın o konu ile ilgili murâdını toplu bir şekilde ortaya koymaya çalışan bir tefsir metodudur.³⁴

Konulu tefsir son yıllarda en çok rağbet gören tefsir türlerinden biridir. Herhangi bir konu ile alakalı Kur'ân'ın mesajlarına bütüncül bir pencereden bakması, okuyucuya zamandan tasarruf kazandırması gibi birçok yönden ilgi uyandırmaktadır.

Konulu tefsir, “adalet, zulüm, münâfıklık ve ehl-i kitap vb.” gibi belirli konular tespit edilerek bu konularla ilgili âyetler bir araya getirildikten sonra açıklamak sûretiyle yapılan bir tefsir türüdür. Mekke’de ikamet eden Suriyeli âlim Hasan Habanneke el-Meydânî’nin (ö. 1978) *Zâhiratü’n-Nifak* isimli iki ciltlik eseri bu yöntemle yazılan ve konulu tefsire örnek olan teliflerden biridir.³⁵

Yaşadığımız çağda ilmi uzmanlaşmanın önem kazanması, İslâmî ilimlerdeki metodoloji problemi ve İslâm’a yöneltilen şüphelere konulu tefsir çalışmaları ile cevap verme gibi gerekçelerle kaleme alınan konulu tefsirler, diğer tefsir türlerinde yer almayan ya da az bulunan birtakım avantajlar barındırması nedeniyle günümüz Müslümanları tarafından büyük rağbet görmektedir. Bu rağbet bu alanda yapılan çalışmaların sayısının artmasına ve birçok eserin telif edilmesine vesile olmaktadır.³⁶

Kur'ân'ın konu eksenli tefsir edilmesinde birçok faydalar olduğu ifade edilmektedir. Bunları, yorumcuyu olası hata ve yanlı tutum takınmaktan koruması, ilâhî kitabın mesajını insanlara ulaştırmada bir çok açıdan sağlıklı olması, İslâmî tefekkürün gelişmesine katkı yapması, modern ilmî teoriler karşısında sağlıklı bakış açısı kazandırması, bütüncül bakış getirmesi, müfessirin ve tefsir okuyucusunun amacına ulaşma yolunda kolaylık tanınması, yeni Kur'ân araştırmalarına imkan vermesi, kavramsal çalışmalara yön vermesi, tekrar eden âyetlerdeki inceliği ortaya koyması, Kur'ân'ın yeni i'caz yönlerini açığa çıkarması, İslâm dâvetçilerine

³⁴ Mevlüt Güngör, “Tefsirde Konulu Tefsir Metodu”, *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, 2/7, Mayıs 1988, s. 50.

³⁵ Hayrettin Karaman vd., *Kur'ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri*, C. I, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2007, s. 47.

³⁶ Abdurrahman Kasapoğlu, “Kur'ân'ın Konulu Tefsiri -Konulu Tefsire Duyulan İhtiyaç ve Konulu Tefsirde Yöntemler”, *Hikmet Yurdu Düşünce-Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 2/3, Ocak-Haziran 2009, ss. 112,115-117.

yardımcı olması ve Kur'ân'a yapılan itirazlara kapsamlı cevap vermesi gibi başlıklarda açıklamak mümkündür.³⁷

Konulu tefsir yönteminin, Kur'ân'ın tefsir edilmesinde parçacı lafızcı yaklaşımlara göre daha sağlıklı ve faydalı olduğu mülahaza edilmektedir. Bu tefsir metodu Kur'ân'da ki herhangi bir konuyu bütün yönleri ile derinlemesine inceleme imkânı vermesi nedeniyle bütüncül ve kapsamlı bir bakış açısı kazandırmaktadır.³⁸

Hemen her alanda ihtisaslaşmanın giderek yaygınlaştığı modern çağ insanına ilâhî kelimelerin mesajlarını en güvenilir ve kestirme şekilde ulaştırma yollarından birisi konulu-yorumcu yaklaşım metodudur. Kur'ân'da yer alan konuların müstakil olarak ele alınması incelenmesi ve yeni yöntemler geliştirilmesi bir zorunluluk haline gelmiştir. Bundan dolayı konulu tefsir metodu, 21. asır insanının yeni ihtiyaçlarını karşılamada en güvenilir yöntem olarak değerlendirilmektedir.³⁹

Konulu tefsir her ne kadar son yıllarda İslâm dünyasında revaç bulsa da yöntem ve ölçütleri henüz olgunlaşmamış, teorik ve pratik çerçevesi henüz tam çizilmemiş, tanımı, kapsamı, konuları üzerinde henüz uzlaşmamış, Kur'ân'ın baştan sona konulu tefsiri yapılamamış olması sebebiyle henüz tam olgunlaşmamış bir yöntemdir.⁴⁰

³⁷ Kasapoğlu, "Kur'ân'ın Konulu Tefsiri -Konulu Tefsire Duyulan İhtiyaç ve Konulu Tefsirde Yöntemler", 2/3, ss. 118-126.

³⁸ Demirci, *Tefsire Giriş*, s. 133.

³⁹ Demirci, *Tefsire Giriş*, s. 134.

⁴⁰ Bilal Delişler, "Tefsir Tarihine Konulu Yönelişler ve Konulu Tefsir – Eleştirel Yaklaşım-", *Universal Journal of Theology*, 3/1, ss. 16-18.

3. HAYAT REHBERİ KUR'ÂN VE KONULU TEFSİR

3.1. Hayat Rehberi Kur'ân Tefsirine Genel Bakış

Yukarıda, Risalet'ten günümüze denk yaklaşık 15 asırlık süreçte Müslümanların hayatında farklı tefsir ekol ve metodunun vücut bulduğunu özetledik. Şurası bir gerçektir ki insanlık tarihi devam ettikçe, yeryüzünde tevhidi benimseyen Müslümanlar var oldukça yaşanılan döneme yönelik Allah'ın mesajları üzerinde kafa yorulmaya devam edilecektir. Aradan 15 asra yakın bir zaman dilimi geçmesine rağmen Kur'ân üzerindeki araştırmaların hız kesmeden, çeşitlenerek ve üzerine yeni şeyler konarak devam etmesi bu gerçeği göstermektedir. İşte *Hayat Rehberi Kur'ân* tefsiri de bu arayışlardan birinin en güncel ürünü olarak karşımıza çıkmaktadır.

Hayat Rehberi Kur'ân tefsirinin ilim dünyasına kazandırılması bir hayli hızlı olmuştur. Bu tefsirin telifini üstlenen Diyanet İşleri Başkanlığı'nın halkı dini konularda aydınlatma gibi hukuki bir görevinin bulunması bu eserin vücuda gelmesinde katalizör görevi görerek yayım sürecini oldukça hızlandırmıştır. Aslında yakın bir tarihte Başkanlık, Mushaf tertibine göre *Kur'ân Yolu* isminde 5 ciltlik bir tefsir yayınlamıştır. Bu tefsirin ilk basımından henüz on yıl bile geçmeden tamamen farklı bir türde Kur'ân'ı konularına göre tefsir eden bir eserin yayınlamaya karar verilmesi Kur'ân'ı farklı metotlarla çağın insanının idrakine arz etmek gayesinin bir tezahürü olarak değerlendirilmelidir. Başkanlığın, bu tefsirde *Kur'ân Yolu* tefsirinden tamamen farklı bir yöntem kullanarak tefsir okuyucusuna farklı bir bakış açısı sunmak gayretinde olduğu görülmektedir.

Tefsirin mukaddime kısmında Diyanet İşleri Başkanı Prof. Dr. Ali Erbaş bu tefsirin yazılış gayesini; “devamlı değişim gösteren ve giderek karmaşık bir hal alan günümüz insanlığını son ilâhî kelamla doğru ve etkin bir şekilde buluşturmak önem arz etmektedir. Vahyin bütünlüğü içinde insan hayatının tümünü kuşatan alanlara yönelik söylem geliştirmek bir zorunluluktur.” ifadesiyle açıklamaktadır. Ayrıca Erbaş; bu esere yazdığı mukaddimesinde “bu tefsirin insanlara Kur'ân'ın mesajını daha sağlıklı, bütüncül ve etkili bir şekilde ulaştırma imkânı sunduğuna dikkat çekmekte ve bu tefsirin tikel meselelere bütüncül bir bakış kazandırarak tefsir

okuyucusuna yeni ilmi teoriler karşısında güçlü bir duruş kazandırdığını” ifade etmektedir.⁴¹

Başında Diyanet İşleri Başkanı Prof. Dr. Ali Erbaş’ında bulunduğu dört kişilik bir bilim kurulunun gözetiminde, 14 kişilik editör heyeti, 19 kişilik ilmi redaksiyon ekibi, 13 kişilik son okuma ekibi ve araştırmacı olarak 6 kişilik bir ekibin bulunması bu büyük kadroya 138 kişilik hepsi de akademik kariyere sahip bir telif heyetinin eşlik etmesi, bu genişlikte bir kadronun bir araya gelerek bilgi ve birikimlerini bir sinerjiye dönüştürerek bu eserde yansıtması başlı başına dikkat çekici bir noktadır. İnsanların ve tefsir alanında çalışan âlimlerin görüş ayrılıklarının giderek arttığı ve birbirlerinden durmadan uzaklaştığı bir çağda bu kadar çok ilim insanının aynı gaye üzerinde ortak bir idealle bu çalışmayı gerçekleştirebilmesi kanaatimizce bu tefsirin en dikkat çekici özelliğidir. Özellikle geniş bir ekip tarafından kaleme alınması, bireysel yorum ve yaklaşım hatalarının telif ve editör heyetinin diğerleri tarafından tespit edilip gideriliyor olması ve âyetler üzerinde varılan nihâi kanaatte uzlaşıyor olmasının tefsire olan güveni daha da üst seviyeye çıkardığı görülmektedir.

Yaptığımız araştırmaya göre *Hayat Rehberi Kur’ân* tefsiri, bu genişlikte bir telif heyeti tarafından yazılan ilk eserdir. Bu yönüyle günümüze kadar gelen gelenek içerisinde müstakil bir başlık altında değerlendirilmelidir. Eser, âyetlerin yorumlanmasında Taberî ve İbn Kesîr gibi rivâyet tefsirlerinden yararlanmakla kalmamakta diğer yandan rivâyet tefsirinin birçoğundan atıflar yapmaktadır. Âyetlerin yorumlanmasında Kur’ân ve hadisten yararlanmakla yetinmemekte ve akli mülahazalar da kullanmasından dolayı dirâyet tefsiri ekolünün özelliklerini de taşımaktadır.

Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından bu eserin ön sözünde Türkiye Diyanet Vakfı ile birlikte İslâm medeniyetinin büyük ilmi birikimi ışığında Türkiye’de İlahiyat ve İslâmî İlimler Fakültelerinin tefsir alanındaki birikiminden faydalanılma gayesinin güdüldüğüne dikkat çekilmektedir.⁴² Bu durum ülkemizdeki tefsir birikiminin büyük kısmının tek bir eser içerisinde sunuluyor olması açısından son derece önemlidir. Zira modern dünyada parçalı bilgileri bir araya getirmediğçe bir sinerji oluşturmak oldukça zor bir durumdur. Bu anlamda bu eserde ülkemiz tefsir

⁴¹ *Hayat Rehberi Kur’ân*, ed. Mehmet Paçacı vd., C. I, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2021, ss. 1-7.

⁴² *Hayat Rehberi Kur’ân*, C. I, s. 13.

birikiminin büyük çoğunluğunun belirli bir sistematik içerisinde bir araya getiriliyor olması bu sinerjinin ortaya çıkmasına büyük etki etmiştir. Bu haliyle bu eser bu zamana kadar yazılan tüm tefsirlerden bu yönüyle ayrılmakta kendi başına müstakil bir hüviyete bürünmektedir.

Tefsirde okuyucunun belirli bir konudaki bütün âyetleri ya tam metin ve mealıyla ya da sadece mealıyla yahut içeriğine yapılan atıflarla bir arada görebilme imkânına kavuşacağı ifade edilmektedir.⁴³

Hayat Rehberi Kur'ân tefsirinin yayım aşamasına gelmesi çok yorucu bir emeğin sonunda gerçekleşmiştir. Eserin mukaddime kısmında bu hususa dikkat çekilerek, Editörler Kurulu'nun metin yazım planı oluşturmakla işe başladığı, akabinde konular zamana yayılarak gruplar halinde yapılan çalıştaylarla yazarlara verildiği, yazarlardan dönen metinlerin başta belirlenen ilkeler çerçevesinde Editör Kurulu tarafından değerlendirildiği, belirlenen ilkelere uygunluk açısından editör ve yazar heyetleri arasında 6-7 defa redaksiyon çalışmasına tabi tutulduğu ifade edilmektedir. Bu redaksiyon çalışması tamamlandıktan sonra editörler tarafından son okumalar yapılmış ve metinlere son şekilleri verilmiştir. En son aşamada ise Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından belirlenen uzman bir ekip tarafından imla birliğini sağlamak için son düzeltmeler yapılmış ve eser baskıya verilmiştir.⁴⁴

Mukaddimede sunulan bu bilgilerden yola çıkarak eserin çok büyük emekler sonunda hazırlandığı görülmektedir. Büyük hacimli eserlerin yayım süreçleri zaten başlı başına zorluklarla dolu, uzun ve yorucu bir süreçtir. Heyet çalışmalarında bu sürecin onlarca kat daha fazla uzadığı ve zorlaştığı dikkate alındığında eserin 6 yıl gibi bir tefsir eseri için kısa sayılabilecek bir sürede bu günlere ulaşması titiz ve özverili bir çalışma yürütüldüğünün göstergesidir.

3.2. Hayat Rehberi Kur'ân Tefsirinin Yazılış Gayesi

Diyanet İşleri Başkanlığı, Kur'ân'ın insanlarımız tarafından doğru anlaşılması için birçok meal kaleme almıştır. Son yıllarda ise Başkanlığın tefsir yayınlamak noktasında daha fazla bir gayretin içerisine girdiği görülmektedir. Bunlardan ilki *Kur'ân Yolu* tefsiridir. Bu tefsirin üzerinden çok uzun bir zaman geçmeden *Hayat*

⁴³ *Hayat Rehberi Kur'ân*, C. I, s. 13.

⁴⁴ *Hayat Rehberi Kur'ân*, C. I, s. 63.

Rehberi Kur'ân tefsiri ismiyle metot olarak *Kur'ân Yolu* tefsirinden tamamen farklı yeni bir tefsir yazılmış ve bu tefsirde konulu yöntem uygulanmıştır.

Bu tefsirin yazılış gayesi ile alakalı Diyanet İşleri Başkanı Prof. Dr. Ali Erbaş tefsirin takdim kısmında; “Hz. Peygamber’in (sav) örneğiğinde Kur’ân’ı Kerim’in yüksek ahlâki ilkelerini insanlık alemine sunmak, krizler ve bunalımlarla çepeçevre kuşatılmış insanlığı temsil ve tebliğ bütünlüğü içerisinde İslâm’ın felaha ulaştıracak mesajları ile buluşturmak ve çağın bunalımlarına Kur’ân’ın hayat veren ilkeleri ile çözümler üretmenin gerekliliğine işaret ederek, sürekli değişen ve giderek daha karmaşık bir hâl alan günümüz dünyasında insanlığı son ilahi mesajla buluşturmak için yeni ilmi çalışmalara gerek duyulduğunu” ifade etmektedir. Erbaş ayrıca, *Hayat Rehberi Kur’ân* tefsirinin bu noktadan hareketle kaleme alındığını söylemekte ve konulu tefsir olarak isimlendirilen bu tefsir yönteminin Kur’ân’ın herhangi bir konuda ne söylediğini görme ve zihinlerde yer bulan birtakım sorulara kapsamlı cevaplar verme gibi pek çok pratik faydasının yanında Kur’ân’ın muhteviyatındaki ilke ve değerlerin eğitim ve öğretiminde de pratik kolaylıklar getireceğini” değerlendirmelerine eklemektedir.⁴⁵

Diyanet İşleri Başkanı Prof. Dr. Ali Erbaş’ın da ifade ettiği gibi tefsirin kaleme alınmasında ana hareket noktasında Kur’ân’ın evrensel mesajlarını insanlığa yeni ve daha etkili bir metotla sunma düşüncesi yer almaktadır. Bu anlamda son yıllarda giderek popülerlik kazanan konulu tefsir yöntemi de ilâhî kitabın evrensel mesajlarının daha kestirme ve etkin bir yöntemle okuyucuya buluşturulmasında önemli bir seçenek olarak görülmektedir. Bu noktadan hareket eden Başkanlık, *Kur’ân Yolu* tefsirinden farklı olarak *Hayat Rehberi Kur’ân* tefsirini kaleme almış yoğun emek ve gayretler sonucunda okuyucu ile buluşturmuştur.

3.3. Hayat Rehberi Kur’ân Tefsirinin Bilim Kurulu, Editörleri, Redaksiyon Ekibi

Bir heyet yayını olması sebebiyle bu eser kolektif bir çalışmayı gerektirmiştir. Bu anlamda eserin telifini üstlenen Diyanet İşleri Başkanlığı konulu tefsir yazmaya karar verdiği 2015 yılı haziran ayından itibaren eserin basılıp yayımlandığı 2021 yılı eylül ayına kadar 6 yıl boyunca yoğun bir takip ve emek ortaya koymuştur. Eser Diyanet İşleri Başkanlığı’nın kararı ve Türkiye Diyanet Vakfı’nın desteği ile editörler

⁴⁵ *Hayat Rehberi Kur’ân*, C. I, ss. 6-7.

ve yürütme kurulunun yoğun mesaipleri ve Telif Heyeti'nin gayretli çalışmalarıyla sonuçlanmıştır. Bu itibarla eserin bu günlere gelmesinde büyük emekleri bulunan bu ekibin tezimizde yeterli hacmimiz bulunmaması sebebiyle biyografilerine yer veremesek te isimlerine kısaca yer vermenin isabetli olacağı kanaatindeyiz.

Eser, başında Diyanet İşleri Başkanı Prof. Dr. Ali Erbaş'ın da yer aldığı dört kişilik bir bilim kurulu gözetiminde telif edilmiştir. Bu bilim kurulunun diğer üç üyesi ise, Prof. Dr. Mehmet Paçacı, Prof. Dr. Huriye Martı ve Prof. Dr. Mehmet Ünal'dır.

Eserin editör heyetinde hepsi de Profesör Doktor unvanına sahip Mehmet Paçacı, Ali Akpınar, Bilal Gökkır, Fatma Asiye Şenat, Harun Öğmüş, İbrahim Hilmi Karşlı, İsmail Çalışkan, Muammer Erbaş, Necdet Çağl, Necmettin Gökkır, Ömer Çelik, Ömer Kara, Zekeriya Pak ve Esra Gözeler'den oluşan 14 kişilik bir ekip yer almaktadır.

İlmî Redaksiyon ekibinde de farklı akademik unvanlara sahip 19 akademisyen yer almaktadır. Profesörler; Halil Aldemir, Sevgi Tütün'dür. Doçentler; Ali Bulut, Fatih Tok, Harun Bekiroğlu, Mehmet Kaya, Mehmet Suat Mertoğlu, Mehmet Taha Boyalık, Mesut Kaya, Muhammet Yılmaz, Murat Kaya, Mustafa Şentürk, Nihat Uzun, Şükrü Maden ve Yakup Yüksel'dir. Doktor unvanlı yazarlar; Bayram Demircigil, Ercan Şen, Ferihan Özmen ve Sema Çelem'dir.

Hayat Rehberi Kur'an tefsirinin son okumasını gerçekleştiren isimler arasında ise Diyanet İşleri Başkan Yardımcısı Prof. Dr. Huriye Martı ile beraber farklı unvanlarda 9 kişilik bir ekip yer almakta yine bu ekibe dört kişilik araştırmacı da eşlik etmektedir. Profesörler; İbrahim Hilmi Karşlı, İsmail Çalışkan, Mehmet Paçacı ve Ömer Çelik'tir. Doçentler ise; Esra Gözeler ve Fatih Kurt'tur. Son okuma ekibinin diğer üyeleri ise Dr. Burhan İşleyen, Dr. Faruk Görgülü, Elif Erdem, Hale Şahin, Mustafa Irmaklı ve Rukiye Aydoğdu Demir'dir.

Araştırma heyetinde ise 6 araştırmacı yer almaktadır. Bu araştırmacılar; Doç. Dr. Murat Kaya, Ar. Gör. Abdullah Karaca, Ar. Gör. Esra Erdoğan Şamlıoğlu, Ar. Gör. Tuba Kardeşahin, Meliz Barmaksız ve Zeynep Dinler'dir.

Eserin akademik yazar heyetinde farklı akademik kariyere sahip 139 ilim insanı yer almaktadır. Bu eserin bu günlere gelmesinde emekleri bulunan araştırmacı ve ilim insanların bir telif eserin çatısı altında çalışıp, beraberce *Hayat Rehberi*

Kur'ân gibi özgün bir eseri çıkarmış olması takdiri fazlasıyla hak etmektedir. Zira İslâm dünyasında ilim insanları arasında vuku bulan fikir ayrılıkları herkesin malumudur. Bu anlamda fikir ayrılıklarının derin taassuba dönüştüğü ve mezhebî birtakım çatışmalarında yaşanabildiği günümüzde bütün farklı bilgi, birikim ve yaklaşım farklılıklarına rağmen yüzlerce ilim insanının tek bir eser üzerinde uzlaşa içerisinde ortak bir ürün çıkarmış olması kanaatimizce başlı başına bir başarı olarak değerlendirilebilecek bir durumdur.

Hayat Rehberi Kur'ân tefsirinin akademik heyetinde yer alan kişilere ait tefsirin mukaddime kısmında genişçe bilgi verilmektedir. Tezimizin hacminin yeterli olmaması sebebiyle bu detay bilgilere yer vermeden Akademik Heyet içerisinde yer bulan ilim insanlarının isimlerini zikretmekle yetinmek istiyoruz. Tefsirin akademik heyeti unvanlarına göre şu isimlerden oluşmaktadır:

Profesörler; Abdülbaki Güneş, Abdülcelil Bilgin, Ali Akay, Ali Akpınar, Ali Erbaş, Ali Galip Gezgin, Ali Rıza Gül, Bilal Gökkır, Celal Kırca, Celil Kiraz, Enver Arpa, Erdoğan Pazarbaşı, Fatma Asiye Şenat, Gıyasettin Arslan, Halil Aldemir, Harun Ögmüş, Hasan Keskin, Hayati Aydın, Hikmet Akdemir, Huriye Martı, Hüseyin Çelik, İbrahim Görener, İbrahim Hilmi Karslı, İshak Özgel, İsmail Çalışkan, İsmail Karagöz, Kadir Polater, Kerim Buladı, Lütfullah Cebeci, Mehmet Akif Koç, Mehmet Dağ, Mehmet Emin Maşalı, Mehmet Halil Çelik, Mehmet Okuyan, Mehmet Paçacı, Mehmet Sait Şimşek, Mehmet Ünal, Mehmet Yolcu, Mevlüt Erten, Muammer Erbaş, Muhammed Fatih Kesler, Murat Sülün, Musa Bilgiz, Musa Kazım Yılmaz, Mustafa Karagöz, Mustafa Özel, Nasrullah Hacımüftüoğlu, Necdet Çağıl, Necmettin Gökkır, Ömer Arslan, Ömer Çelik, Ömer Dumlu, Ömer Faruk Yavuz, Sadık Kılıç, Selahattin Sönmezsoy, Selim Türcan, Sevgi Tütün, Süleyman Gezer, Şadi Eren, Şahin Güven, Şehmus Demir, Talip Özdeş, Veysel Güllüce, Yaşar Kurt, Yûsuf Alemdar, Zekeriya Pak ve Zülfikar Durmuş'tur.

Doçentler; Abdülkerim Seber, Ahmet Abay, Ahmet Öz, Ahmet Özdemir, Ali Bulut, Ali Karataş, Aydın Temizer, Davut Şahin, Emrah Dindi, Esra Gözeler, Esra Hacımüftüoğlu, Fatih Tok, Hakan Uğur, Halil Altuntaş, Harun Arabacı, Harun Bekiroğlu, Hikmet Koçyiğit, İlhami Günay, Mahmut Ay, Mehmet Demirci, Mehmet Kaya, Mehmet Kılıçarslan, Mehmet Suat Mertoğlu, Mehmet Taha Boyalık, Mesut Kaya, Muhammed Ersöz, Muhammed İsa Yüksek, Muhammet Abay, Muhammet Yılmaz, Murat Kaya, Murat Kayacan, Mustafa Şentürk, Naif Yaşar, Naim Döner,

Nihat Uzun, Osman Kara, Ömer Başkan, Ömer Müftüoğlu, Recep Demir, Recep Orhan Özel, Şaban Karasakal, Şevket Kotan, Şükrü Maden, Yakup Bıyıkoglu, Yakup Yüksel ve Yunus Emre Gördük'tür.

Doktor unvanına sahip olan yazarlar; Abdullah Aygün, Adem Ergül, Ahmet Faruk Güney, Ahmet Sait Sıcak, Ali Binol, Ayşe Betül Oruç, Bahaeddin Yüksel, Bayram Demircigil, Bünyamin Açıkalin, Ercan Şen, Ferihan Özmen, Halil Hacımüftüoğlu, Hatice Teber, Hekim Tay, Maşallah Turan, Mehmet Zülfi Cennet, Merve Saçlı, Necattin Hanay, Sema Çelem ve Zeynep Ceran'dır.

Araştırma Görevlileri; Abdullah Karaca, Esra Erdoğan Şamlıoğlu ve Tuba Haşimoğlu Karaşahin'dir.

Akademik heyetin diğer üyeleri ise; Meliz Yeşilyurt Barmaksız ve Zeynep Dinler'dir.

3.4. Hayat Rehberi Kur'ân Tefsirinin Metodu

Hayat Rehberi Kur'ân tefsiri konulu tefsir metodunu kullanmıştır. Bu metotta ana gaye Kur'ân'ın herhangi bir konudaki ilişkili tüm âyetlerini Mushaf tertibinden farklı olarak konu bazlı olarak bir araya getirerek konu bütünlüğü içerisinde sunmaktır. Bunu yaparken de âyetlerin nüzul sıralamasına titizlikle dikkat edilmektedir. *Hayat Rehberi Kur'ân* tefsiri kaleme alınırken konulu tefsir yönteminin ana unsuru olan bu durum bu tefsirde de gözetilmiş Kur'ân'ın ana konuları belirlendikten sonra bu konularla ilgili âyetler sistematik bir şekilde bir araya getirilmiş ve nüzul sırasına göre tefsir edilmiştir.

Bu Tefsirin metodunda öne çıkan en önemli ayrıntı Kur'ân'ın konuları üzerinde olabildiğince sadeleştirmeye gidilmiş olmasıdır. Tefsirde yaptığımız taramada Tefsirde sadece 149 ana başlığın belirlendiğini başka da bir başlık ya da konuya müstakil olarak yer verilmediği görülmektedir. Tefsirin bu yönüne ileriki bölümlerde daha detaylı değineceğimizden dolayı *Hayat Rehberi Kur'ân* tefsirinin metodunda dikkat çeken diğer noktalara geçmek istiyoruz.

Hayat Rehberi Kur'ân tefsirinde tefsir ilmi ile ilgili yüksek düzey eğitim gerektiren kelime ve kavramların detaylarına girilmemiştir. Tefsir ilminin ana konuları arasında yer alan ve ilgili âyetlerde sık sık müfessir ve okuyucunun karşısına çıkan bu kavramların bu eserde geniş şekilde ve müstakil olarak yer almadığı görülmektedir.

Eserde herkesin anlayabileceği anlaşılır basit bir dil ve üslup kullanıldığı görülmektedir. Bu üslup tefsir boyunca kendisini göstermektedir. Hemen her seviyeden okuyucunun kolaylıkla anlayabileceği bir dil ve anlatım tercih edilmesini Tefsir'in okur kitlesinin olabildiğince geniş tutulmaya çalışıldığının bir göstergesi olarak değerlendirmek mümkündür.

İşlenen konuların tüm detaylarının âyetler ışığında anlatılmasına özen gösterilmiştir. Tefsirde herhangi bir konu başlığının detayları âyet-i kerimeler ışığında işlenmiş, çok gerekli olmadıkça yardımcı kaynaklardan istifade edilmemeye çalışılmıştır. Örneğin namaz ile ilgili bilgiler aktarılırken sadece konunun Kur'ân'da geçtiği şekliyle ilgili âyetler çerçevesinde konu işlenmeye çalışılmış ve konunun fikhî boyutlarına yer verilmemiştir.

Konular açıklanırken sistematik bir kurgu kullanılmış, konunun tüm detayları bir sistem dahilinde izah edilmiş, konunun ayrıntıları arasında okuyucunun karmaşada kalmasına engel olunmuştur. Örneğin gayr-i müslim gruplar içerisinde yer alan münâfıklarla ilgili başlık incelenirken Müslümanlar ve münâfıklar arasında cereyan eden hadiseler Kur'ân âyetleri ışığında bir kurgu içerisinde verilmeye çalışılmıştır. Okuyucu, Kur'ân'da münâfıklar bahsini okurken kendisini bir anlam ve kurgu örgüsünün içerisinde bulmakta ve münâfıklarla ilgili hadiselerin birbiriyle bağlantısını görebilmekte ve konudan hiç kopmadan Kur'ân'ın münâfıklar hakkındaki mesajlarını toplu olarak okuyabilmektedir.

Tefsir, Kur'ân'ın yine Kur'ân'la tefsir edilmesini gaye edinmiş, tefsir boyunca da bu ilkeye titizlikle bağlı kalmıştır. Bu bağlamda konular işlenirken diğer ilim dallarından olabildiğince yararlanmak istenilmemiş, konu sadece Kur'ân ekseninde işlenilmeye gayret edilmiştir. Fakat bir istisna olarak “Konunun Kavramsal Bağlamı” bölümünde ana konularla ilgili temel kavramların izahında lügat eserlerinden daha fazla yararlanılmaya çalışıldığı görülmüştür.

Yukarıda tefsirin olabildiğinde yalın bir konu dağılımına gittiğini söylemiştik. Bu konu dağılımında hedeflenen konuları olabildiğince sadeleştirme gayreti bazı önemli konu başlıklarının tefsirin kapsamı dışında kalmasına yol açmıştır. Bu anlamda Kur'ân'da yer aldığı halde bazı konu başlıkları bu tefsirde müstakil olarak yer almamaktadır. Şehitlik, gazilik, keffaretler, rüya, kadın, insan hakları vb. konular müstakil olarak kendine tefsirde yer bulamayan konular arasındadır.

Tefsirde yaptığımız taramada işlenen konularla ilgili âyetlerin tümünün ilgili müstakil başlık altında toplandığı görülmüştür. Bu âyetlerin en önemlileri konunun girişinde Arapça metin ve Türkçe mealiyle verilmiştir. Fakat bu âyetlerin sayısı 3-35 arasında değişiklik göstermiştir. Konu ile ilgili diğer âyetlerin bir kısmı sadece Türkçe meali ile verilirken, büyük çoğunluğuna ise Arapça metin ve Türkçe meali verilmeden sadece atıfta bulunulmuştur. Bu durumun tefsir okurunu tefsiri okurken ikinci bir kaynağa muhtaç bıraktığı müşahade edilmiştir. Zira okur, atıf yapılan âyetin sûre ve âyet numarasını görebilmekte fakat Arapça metin ve Türkçe mealini ise tefsirde bulamamaktadır. Bu itibarla atıf yapılan âyetin Arapça metin ve Türkçe mealini merak eden bir okurun bunu görebilmek için mutlaka ikinci bir kaynağa ihtiyaç duyacağı mütalaa edilmiştir.

Konu ile ilgili âyetlerin tümü Arapça metni ya da Türkçe meali ile yer almamıştır. Bu durum kanaatimizce tefsirin hacmini olabildiğince küçük tutma gayretinden kaynaklanmıştır. Zira konunun kurgulanması esnasında ihtiyaca binaen bazı âyetlerin Arapça metin ya da Türkçe mealiyle verilmesi, bazılarının da sadece atıfta bulunulmasının yeterli olacağı kanaati taşınmıştır.

Tefsirde dikkat çeken detaylardan biri ise, her ana konunun başında okuyucuyu konu ile ilgili kavramlara alıştırmak ve konunun temelini atarak zihnî bir hazırlık süreci oluşturmak anlamında “Konunun Kavramsal Bağlamı” isminde müstakil bir başlığın açılmasıdır. Okuyucu ana konuya girmeden önce bu bölümle karşılaşmakta ve konu ile ilgili anahtar kavramların detaylarına vakıf olarak konuya zihnî bir hazırlık yapmaktadır. “Konunun Kavramsal Bağlamı” kısmında ilgili konu başlığının genel fotoğrafı çekilmekte ve konu ile ilgili kavramlar çok detaya girilmeden özetlenmektedir.

Tefsirde âyetler tefsir edilirken hadis-i şeriflerden zaman zaman yararlanılmış fakat çoğu zaman atıflarla yetinilmiş, hadislerin Arapça metin ve Türkçe meallerine yer verilmediği görülmüştür.

Tefsirde göze çarpan detaylardan biri de ilgili âyetlerin sebep-i nüzul durumlarıdır. Konu ile ilgili âyetlerden sadece birkaçının sebep-i nüzulüne değinilmiş ve sebep-i nüzuller üzerinde müfessirlerin farklı tercihlerini dile getirmekten olabildiğince uzak durulmuş, zaman zaman farklı sebep-i nüzuller nadiren verilmiştir. Fakat ekseri âyetlerin sebebi nüzullerine yer verilmeyip konu

içerisindeki mesajına atıfta bulunulmuştur. Sebebi nüzulle ilgili farklı rivâyetlerin tartışıldığı durumlardan ise uzak durulmuştur.

Tefsirde işlenen müstakil konu başlıklarının sonunda günümüz Müslümanlarına yönelik çıkarılması gereken dersler noktasında müminlere düşen mesajın birkaç cümle ile özetlendiği görülmüştür.

Hayat Rehberi Kur'ân tefsiri, kaynak olarak bir hayli geniş bir yelpazeye sahip teliflerden yararlanmıştır. Bu bağlamda yararlanılan kaynaklar arasında rivâyet tefsirlerinin daha fazla ağırlığa sahip olduğu görülmekle beraber dirâyet tefsirlerinden de istifade edildiği tespit edilmiştir. Yine son dönem tefsirlerinden de zaman zaman istifade edildiği görülmüştür. *Hayat Rehberi Kur'ân* tefsirinin kaynakları bahsinde daha detaylı bilgiler vereceğimizden dolayı şimdi diğer detaylara devam etmek istiyoruz.

Eserin yazım süreci bir hayli sancılı ve yorucu olmuştur. Telif Heyeti ve editörler arasında sık sık çalıştay ve toplantılar yapılarak ortak uzlaşma amaçlanmış ve temel planın uygulanması sağlamıştır. Bu anlamda tefsirin mukaddime kısmında da belirtildiği üzere bazen defalarca toplantılar düzenlenerek tefsirin temel metodu ve tefsir anlayışının tüm konular üzerinde ortak olarak uygulanması için editörler ve telif heyetleri arasında müzakereler yapılmıştır. Bu anlamda eserde baştan sona aynı metoda titizlikle bağlı kalındığı müşahade edilmiştir.

Diyanet İşleri Başkanlığı'nın birleştirici rolü, ifrat ve tefritten uzak bilgi sağlama misyonu çerçevesinde Telif Heyeti'nin farklı düşündüğü konularda ihtilaflara girilmemiş tek bir fikir kale alınmıştır. Böylece okuyucunun farklı görüşler arasında karmaşada kalmasına engel olunmaya çalışılmış, nadiren farklı yorumların bir arada verildiği gözlemlenmiştir.

Tefsir, ülkemizde bu genişlikte bir telif heyetinin katılımıyla kaleme alınan ilk konulu tefsir olma özelliğine sahiptir. Yine Tefsir, heyet çalışması anlamında Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından kaleme alınan ikinci tefsir olma özelliğine sahiptir.

Kur'ân Yolu tefsirinde zaman zaman âyetlerin işlenmesinde Kitab-ı Mukaddes'ten sık sık yararlanıldığı bilinmektedir. *Hayat Rehberi Kur'ân* tefsirinde ise Kitab-ı Mukaddes'ten, *İncil* ve *Tevrât*'tan alıntılar yapılmamış konular sadece Kur'ân'ın kendi mesajları çerçevesinde işlenmiştir. Tez konumuzla ilgili gayr-i

müslimler bölümünde *Tevrât*'ın Tesniye babına bir kez atıf yapılmış fakat o atfın da asıl metnine yer verilmediği görülmüştür.

Diyanet İşleri Başkanlığı'nın ifrat ve tefritten uzak birleştirici duruşu tefsir boyunca takip edilmiş, Telif Heyeti arasında var olabilecek farklı yorumlara yer verilmemiştir. Bu bağlamda okuyucunun zihnini meşgul edecek tartışmalı ve ihtilaflı konulara girmekten sakınıldığı görülmüştür.

3.5. Hayat Rehberi Kur'ân Tefsirinin Tefsir Kaynakları

Hayat Rehberi Kur'ân tefsirinin en dikkat çekici yönlerinden birisi konuları işlerken yararlandığı tefsir kaynaklarının çok geniş bir yelpazeye sahip olmasıdır. Zira tez konumuz olan gayr-i müslimleri konu alan 6 ana başlıkta 24 farklı tefsirden istifade edildiği görülmektedir. Sadece sınırlı bir alanda bu kadar zengin bir kaynağa müracaat eden bu eserin Tefsirin tümünü göz önüne aldığımızda yüzlerce tefsire müracaat etmiş olacağı çok rahatlıkla değerlendirilebilecektir. Tefsirin tez konumuzla ilgili bölümünde yaptığımız araştırmada ilk dönem tefsirlerinin en önde geleni olarak kabul edilen Taberî tefsirinden gayr-i müslimleri konu alan her 6 ana başlık içerisinde atıfta bulunulmuş ve bu atıflar toplamda 85 adete ulaşmıştır. Bu altı konu başlığı içerisinde toplamda 253 atfın yapıldığını göz önüne aldığımızda Taberî tefsiri toplam atıf içerisinde %33,6'lık payla *Hayat Rehberi Kur'ân* tefsirinin en fazla yararlandığı kaynak tefsir olmuştur. Bu atfı ikinci sırada 46 atıfla %17,8 'lik paya sahip olan Râzî tefsiri izlemiş hemen peşinden de toplamda 32 atıfla %12,6'lık pay ile İbn Kesîr tefsiri takip etmiştir. Tefsirde gayr-i müslimler konu başlıklarında atıf yapılan diğer 21 tefsirin ise toplam atıf oranı %34 düzeyinde kalmış olup her birinin %10'un altında bir atıf payına sahip olduğu görülmüştür.

Görüldüğü üzere *Hayat Rehberi Kur'ân* tefsirinin üç önemli ana tefsir kaynağı, Taberî, Râzî ve İbn Kesîr tefsirleridir. Bu üç tefsire tez konumuz olan gayr-i müslimlerle ilgili 6 konu başlığında yapılan toplam atıf sayısı 163 adettir. Bu üç tefsire yapılan atfın genel atıf içerisindeki oranı %64 civarındadır. Bu üç tefsir dışında kalan 21 tefsirin genel ağırlık içindeki payı ise %36 civarında kalmıştır. *Hayat Rehberi Kur'ân* tefsirinde yararlanılan tefsir kaynaklarını aşağıdaki tabloda daha detaylı inceleme imkânı bulunmaktadır.

Aşağıdaki tabloda *Hayat Rehberi Kur'ân* tefsirinin yararlandığı tefsir kaynaklarını, bu kaynaklardan yararlanma oranı ve atıf sayılarına dair daha detaylı

bilgiler yer almaktadır. Tabloyu oluştururken tez konumuzla alakalı gayr-i müslimleri konu alan 6 ana başlık (müşrikler, münâfıklar, Yahudiler, Hıristiyanlar, Sâbiiler, Mecûsiler) ile istatistik çalışmamızı sınırlandırdığımız göz önünde bulundurulmalıdır.

Tablo 3.1. Hayat Rehberi Kur’ân Tefsirinde Yararlanılan Tefsir Kaynakları ve Atıf Sayıları

S	YAZAR-ESER	MÜŞRİK LER	MÜNÂFIK LAR	YAHUDİ LER	HİRİSTİYAN LAR	SABİİ LER	MECUSİ LER	T. ATIF	% PAY
1	RÂZİ	22	10	1	6	3	4	46	17,8
2	İBN. KEŞİR	9	12	1	4	3	3	32	12,6
3	TABERİ	20	14	24	12	9	6	85	33,6
4	KURTUBÎ	2	.	.	3	5	2	12	4,7
5	KUR’ÂN YOLU	10	1	.	.	2	.	13	5,1
6	ZEMAŞERÎ	5	2	2	3	.	2	14	5,5
7	İBN ATİYYE	1	2	.	.	1	.	4	1,6
8	ELMALILI	2	1	.	6	1	.	10	3,9
9	İBN AŞUR	1	1	.	4	3	3	12	4,7
10	EBÜSUÛD	1	.	.	.	.	.	1	0,4
11	MUKÂTİL	1	.	.	.	.	.	1	0,4
12	İBNU’L CEZVÎ	.	4	.	.	.	.	4	1,6
13	İZZET DERVEZE	.	1	.	.	.	.	1	0,4
14	MÂTURÎDÎ	.	.	.	2	.	.	2	0,8
15	EBÛ HAYYAN	.	.	.	.	2	.	2	0,8
16	BEYDÂVÎ	.	.	.	.	1	1	2	0,8
17	EBİ HÂTİM	.	.	.	.	2	1	3	1,2
18	BEGAVÎ	.	.	.	.	1	.	1	0,4
19	ALÛSÎ	.	.	.	.	1	1	2	0,8
20	CESSAS	.	.	.	.	1	.	1	0,4
21	İBN KUTEYBE	.	.	.	.	1	.	1	0,4
22	SUYÛTÎ	.	.	.	.	.	1	1	0,4
23	TABERSÎ	.	.	.	2	.	.	2	0,8
24	VÂHİDÎ	.	.	.	.	.	1	1	0,4
	TOPLAM ATIF	74	48	28	42	36	25	253	
	%’LİK PAY	29,2	18,9	11	16,6	14,2	9,8		% 100

Hayat Rehberi Kur’ân tefsiri modern teknikleri kullanan ve zengin bir kaynak içeriğine sahip olan bir tefsirdir. Bu tefsirin baştan sona hangi kaynaktan ne kadar

istifade ettiği hususu özel ve kapsamlı bir çalışmayı gerektirmektedir. Ayrıca bu çalışma belki de bir doktora tezine konu olabilecek bir büyüklüğe ulaşabilecektir. Bu itibarla biz, tez konumuzun sınırlarını aşmamak şartıyla bir fikir oluşturması anlamında bu tefsirin yararlandığı kaynakları gayr-i müslimleri konu alan 6 ana başlık altında tahlil ederek istatistiki bir tablo çıkartarak tefsirin yararlandığı kaynaklar hususunda genel bir fotoğraf çekmeye gayret ettik. Bu itibarla yukarıda ki tabloda da detaylarıyla görüleceği üzere Tefsir'in gayr-i müslimleri konu alan altı ana başlığında 24 farklı tefsirden istifade edildiği görölmektedir. Elbette Tefsirin diğer konularında yapılacak bir incelemede daha başka tefsir kaynaklarından istifade ettiği de görülecektir. Fakat genel fotoğrafı göstermesi açısından gayr-i müslimler bölümündeki bu atıf oranları hemen hemen Tefsirin tümüne ilişkin yaklaşık bir fikir oluşturabilecektir.

Tez konumuzla ilgili sınırlı alanda yaptığımız taramada *Hayat Rehberi Kur'an* tefsirinin istifade ettiği müfessirler şunlardır; Râzî, İbn Kesîr, Taberî, Kurtubî, *Kur'an Yolu* Müfessirleri, Zemahşerî, İbn Atiyye, Emalılı, İbn Aşur, Ebüsuûd, Mukâtil, İbnü'l Cevzî, İzzet Derveze, Mâtürîdî, Ebû'l-Hayyan, Beydâvî, Ebi Hâtim, Begavi, Âlûsî, Cassas, İbn Kuteybe, Suyûtî, Tabersi ve Vâhidî'dir.

3.6. Hayat Rehberi Kur'an Tefsirinin Diğer Kaynakları

Hayat Rehberi Kur'an tefsirinin tefsir kaynaklarından başka yararlandığı zengin bir yardımcı kaynak külliyatı bulunmaktadır. Bir fikir vermesi açısından araştırmamız esnasında bu kaynaklara yönelik te bir istatistik çalışması (Tablo 3.2) yapmış bulunmaktayız. Bu itibarla gayr-i müslimlerle ilgili 6 ana başlıkla sınırlı olmak kaydıyla genel bir fikir oluşturmak gayesiyle bu istatistiki tablonun tezimizde yer almasının *Hayat Rehberi Kur'an* tefsirinin yardımcı kaynaklarına dair genel bir kanaat oluşturması açısından faydalı olacağını mülahaza etmekteyiz.

Tablo 3.2. Hayat Rehberi Kur'ân Tefsirinde Yararlanılan Diğer Kaynaklar ve Atıf Sayıları

	YAZAR / ESER	MÜŞRİK LER	MÜNÂFIK LAR	YAHUDİ LER	HRİSTİYAN LAR	SABİİ LER	MECUSİ LER	T.
1	İBN HİŞÂM	2	1	3	1	.	.	7
2	İBN İSHÂK	1	.	.	.	.	.	1
3	HALİL BİN AHMED	2	.	.	.	.	.	2
4	İSFEHÂNÎ	2	2	.	.	.	.	4
5	İBN MANZÛR	.	3	1	.	.	.	4
6	ZEBİDÎ	.	1	.	.	.	.	1
7	SİRETÜ'L-RESUL	.	1	.	.	.	.	1
8	MÜSLİM	.	3	2	.	.	.	5
9	TİRMİZÎ	.	1	.	1	.	.	2
10	ESKİ AHİT	.	.	1	.	.	.	1
11	BUHÂRÎ	.	5	3	1	.	.	9
12	İBN HANBEL	.	.	1	.	.	.	1
13	CEVAD ALÎ - MUFASSAL	.	.	.	1	1	.	2
14	EBÛ DÂVUD	.	.	.	1	.	.	1
15	İBN NEDİM - FİHRST	.	.	.	.	1	.	1
16	ABDURREZZAK -SÂBİÛN	.	.	.	.	1	.	1
17	İBN FÂRİS	.	.	.	.	1	1	2
18	CEVHERÎ	.	.	.	.	.	1	1
19	ZEBİDÎ	.	.	.	.	.	1	1
20	TABERÎ TARİHİ	.	.	.	.	.	1	1
21	MUVATTA	.	.	.	.	.	1	1
22	VÂKİDÎ	.	2	.	.	.	.	2
23	MAKRİZÎ	.	.	.	1	.	.	1
24	MAVERDÎ	.	.	.	.	1	.	
	TOPLAM ATIF	7	19	11	6	5	5	53

3.6.1. Klasik Kaynaklar

Hayat Rehberi Kur'ân tefsirinin kaynak olarak daha çok klasik tefsirleri tercih ettiği görülmektedir. Bu tefsirlerin İslâm dünyasındaki kaynak değerini dikkate aldığımızda müelliflerin İslâm dünyasında popüler olan tefsirleri daha fazla tercih ettikleri görülmektedir. Bu müfessir ve eserleri şunlardır:

Mukâtil b. Süleyman'ın (702-767) *Tefsir-i Kebîr*'i,

Ebû Cafer Taberî'nin (838-923) *Câmi'u'l-Beyân* 'ı,
Ebû Mansur el-Mâtürîdî'nin (ö. 944) *Tevilât-ı Kur'âniyye* 'si,
Kurtubî'nin (ö.1273) *el-Câmi ' li-Ahkâmi 'l-Kur'ân* 'ı,
Cessâs'ın (ö. 980) *Ahkâmu 'l-Kur'ân* 'ı,
İbn Atıyye El-Endelüsî'nin (ö.1147) *el-Muharrerü 'l-Vecîz fî Tefsîri 'l-Kitâbi 'l-Azîz* 'i,
Ali bin Ahmed Vâhidî'nin (ö.1075) *el-Veciz fî't-Tefsir* 'i,
Zemahşerî'nin (1074-1143) *el-Keşşâf 'an Haķā'ik* 'ı,
İbnü'l Cevzi'nin (1200) *Zâd 'ul-Mesir* 'i,
Fahreddin er-Râzî'nin (ö.1210) *Mefâtîhu 'l-Ėayb* 'ı,
İbn Kesîr'in (1301-1373) *Tefsir 'ül Kur'ân 'il Azim* 'i,
Ebüssuûd Efendi'nin (1574) *İrşâdü 'l- 'Akli 's-Selîm* 'i,
Ebû Hayyan'ın (ö.1344) *el-Bahrü 'l-Muhîṭ* 'i,
Beydâvî'nin (ö.1286) *Envârü 't-Tenzîl ve Esrârü 't-Te 'vîl* 'i,
İbn Ebû Hâtîm'in (ö.938) *Tefsîrü 'l-Kur'âni 'l- 'Azîm* 'i,
Begavî'nin (ö.1122) *Me 'âlimü 't-Tenzîl* 'i
Âlûsî'nin (ö.1854) *Rûhu 'l-Me 'ânî fî Tefsîri 'l-Kur'âni 'l- 'Azîm ve 's-Seb 'i 'l-Meṣânî* 'si,
İbn Kuteybe'nin (ö.889) *Ėarîbü 'l-Kur'ân* 'ı,
Süyûtî'nin (ö.1505) *Tefsîrü 'l Celâleyn* 'i,
Tabersî'nin (ö.1154) *Mecma 'u 'l-Beyân li- 'Ulûmi 'l-Kur'ân* 'ı, ve
Muhammed en-Nîsâbûrî el Vâhidî'nin (ö.1076) *el-Basîṭ fî Tefsîri 'l-Kur'ân* 'ıdır.

3.6.2. Modern Kaynaklar

Hayat Rehberi Kur'ân tefsirinin klasik tefsir kaynakları kadar olmasa da son asırda kaleme alınmış modern dönem tefsirlerinden de ihtiyaç duydukça yararlandığı görülmektedir. Bu eserlerin içerisinde aşağıdaki tefsirleri zikretmek mümkündür:

Muhammed Hamdi Yazır'ın (1878-1942) *Hak Dini Kur'ân Dili*,

Diyanet İşleri Başkanlığı Yayını olan *Kur'ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri*,

İzzet Derveze'nin (1888-1984) *Tefsirü'l Hadîs'i*,

Muhammed Tâhir İbn Âşûr'un (1879-1973) *et-Tahrîr ve t-Tenvîr'i*

Hayat Rehberi Kur'ân tefsirinde dikkat çekici bir nokta bulunmaktadır. Bu da yine bir Diyanet İşleri Başkanlığı yayını olmasına rağmen *Kur'ân Yolu* tefsirinden yapılan atıf sayısının çok az olması durumudur. Yaptığımız taramada tez konumuz olan gayr-i müslimleri konu alan altı ana başlıkta *Kur'ân Yolu* tefsirine sadece 13 kez atıf yapılmış ve bu atıflar yüzdelik bazda %5,1 düzeyinde kalmıştır. Yine bu atıfların ikisinin de *Kur'ân Yolu* tefsirinde tercih edilen yorumdan farklı bir yorum benimsendiği görülmüştür.⁴⁶

3.7. Hayat Rehberi Kur'ân Tefsirinin Rivâyet ve Dirâyet Yönü

Yaptığımız istatistik çalışmada (Tablo 3.1) da görüleceği üzere, *Hayat Rehberi Kur'ân* tefsirinin daha çok rivâyet tefsirlerine ağırlık verdiği görülmektedir. Bu bağlamda yukarıdaki tabloda da detayları ile görüleceği üzere rivâyet tefsirleri içerisinde yer alan Taberî tefsirinden 85 atıfla %33,6 rivâyet tefsirinin bir diğer örneği İbn Kesîr tefsirinden 32 atıfla %12,6, Kurtubî tefsirinden 12 atıfla %4,7, İbn Atiyye tefsirinden 4 atıfla %1,6, İbnü'l Cevzî tefsirinden 4 atıfla %1,6, İbn Ebi Hâtim tefsirinden 3 atıfla %1,2, Vâhidî ve Begavî'den de birer alıntı ile %0,8'lik atıf yapılmıştır. Rivâyet tefsirlerinden gayr-i müslimlerle ilgili altı konu başlığında toplamda yapılan atıf sayısı 142 olmuştur. Toplamda 253 atıf içerisinde bu oran %56,12 olarak hesaplanmıştır. Dirâyet tefsirlerinden yapılan atıf oranı ise %43,88 düzeyinde kalmıştır. Görüldüğü üzere *Hayat Rehberi Kur'ân* tefsirinde rivâyet tefsirlerinden yapılan alıntılar dirâyet tefsirlerine nazaran %13'lük bir fazlalığa sahiptir. Bu durum bizlere *Hayat Rehberi Kur'ân* tefsirinin rivâyet kaynaklarına daha fazla yer verdiği sonucuna götürmektedir. Buna rağmen tefsirin genel olarak her ne kadar rivâyet kaynaklarına ağırlık verse de dirâyet tefsirlerini de ihmal etmediği, ihtiyaç duyuldukça bu tefsirlerden de istifade etmeye çalıştığı görülmüştür.

⁴⁶ Detaylı bilgi için bkz: Bakara, 2/208-209; Karaman vd., *Kur'ân Yolu*, 1/324-325, *Hayat Rehberi Kur'ân*, C. III, ss. 257-258; Mâide, 5/11; Karaman vd., *Kur'ân Yolu*, C. II, ss. 229-230; *Hayat Rehberi Kur'ân*, C. III, s. 260.

3.8. Hayat Rehberi Kur'ân ve Konulu Tefsir Üzerine Yapılan Çalışmalar

Hayat Rehberi Kur'ân tefsiri henüz yeni yayınlandığından dolayı üzerinde yazılmış bir makale ya da tez çalışması bulunmamaktadır. Fakat son yıllarda büyük rağbet görmesi sebebiyle konulu tefsir alanında yapılmış çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Bunları burada kısaca zikretmekte fayda mülahaza etmekteyiz. Ülkemizde konulu tefsir alanında yapılan çalışmalar genelde Kur'ân'ın tamamının konulu tefsiri değil de herhangi bir konu hakkında Kur'ân'ın mesajlarını bir araya getiren bir yapı arz etmektedir. Bu haliyle bazen tekbir konu hakkında bu eserler kaleme alınırken bazen de bu eserler birkaç konuyu ele alabilmektedir. Bu çalışmalara aşağıdaki eserleri örnek olarak verebiliriz.

Şerafettin Gölcük, *Kur'ân'da İnsanın Değeri*, İstanbul 1983.

Şevki Saka, *Kur'ân'ı Kerim'de Davet Metodu*, İstanbul (ty),

Lütfullah Cebeci, *Kur'ân'ı Kerim 'e Göre Takva*, İstanbul 1985.

Lütfullah Cebeci, *Kur'ân'da Şer Problemi*, Ankara 1985.

Sadık Kılıç, *Kur'ân'a Göre Nifak*, İstanbul 1982.

Sadık Kılıç, *Kur'ân'a Göre Günah Kavramı*, Konya 1984.

Zeki Duman, *Kur'ân'ı Kerim'de Adâb-ı Muâşeret*, İstanbul 1986.

Celal Kırca, *Kur'ân'ı Kerim'de Modern İlimler*, Marifet Yay. 1981.

Celal Kırca, *Kur'ân'ı Kerim'de Fen Bilimleri*, İstanbul 1984.

Ahmed Şişman, *Kur'ân'da Zulüm Kavramı*, İstanbul 1983.

Beşir İslâmoğlu, *Kur'ân'da Müminlerin Özellikleri*, İstanbul 1987.

Mahmud Denizkuşları, *Kur'ân'ı Kerim ve Hadislerde Tıbb*, İstanbul 1982.

Süleyman Ateş, *Kur'ân'da Allah ve İnsan*, Toshihiko Izutsu, çev. Ankara 1975.

Toshihiko Izutsu, *Kur'ân'da Dini ve Ahlaki Kavramlar*, çev.: Selahattin Ayaz, Pınar Yay. İstanbul (ty).

Fazlurrahman, *Ana Konularıyla Kur'an*, (Major Themes of the Ouran, Chicago, 1980) çev. Alpaslan Açıkgenç, Fecir Yay. Ankara 1987.

Muhammed el-Behiy, *İnanç ve Amelde Kur'ânî Kavramlar*, (min Mefahimi'l-Kur'ân fi'l-Akideti ve's-Süluk) çev.: Ali Turgut, Yöneliş Yay. İstanbul 1988.

Bahaeddin Sağlam, *Kur'ân Kıssaları*, İstanbul 1985.⁴⁷

Hatice Şahin, *Kur'ân'da Takvâ Kavramı*, Etüt Yayınları, Samsun 2011.

Mustafa Kara, *Kur'ân'da Sevilen İnsan Tipleri*, Üniversite Yayınları, Samsun 2019.

3.9. Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Kur'ân Üzerine Yaptığı Çalışmaları

Anayasanın 136. maddesi ile Diyanet İşleri Başkanlığı'na “*toplumu dini konularda aydınlatma ve ibadethaneleri yönetme*” görevi verilmiştir.⁴⁸ Başkanlık kurulduğu 24 Mart 1924 tarihinden itibaren yaklaşık 100 yıllık sürede bu görevini çeşitli alanlarda çalışmalar yaparak devam ettirmektedir. Şüphesiz ki bu alanda yaptığı çalışmaların en önemlisini ilâhî kitabımız Kur'ân'ın mesajını halkımıza duyurmak noktasında yaptığı çalışmalar oluşturmaktadır. Latin alfabesine geçildiği 1928 yılından itibaren yeni alfabe ile Kur'ân'ın tefsir edilmesi ile başlayıp bugün *Hayat Rehberi Kur'ân* tefsiri ile devam eden bu süreçte Başkanlık çok çeşitli eserler telif etmiş ve önemli bir okuyucu kitlesine ulaşmıştır. Başkanlığın ifrat ve tefritten uzak durma misyonu çerçevesinde kaleme aldığı bu eserler defalarca baskılar yaparak Türk okuyucusu nezdinde kendisine önemli bir yer edinmiştir. Ayrıca basılan meallerin farklı onlarca dile çevrilerek dünya üzerinde ihtiyaç duyulan bölgelere ulaştırılması Başkanlığın hedef kitlesinin sadece Türkiye toprakları ile sınırlı kalmadığını, küresel anlamda bir okuyucu kitlesine ulaştığını göstermektedir.

Başkanlığın Kur'ân üzerinde yaptığı çalışmalara kısaca bakmak gerekirse aşağıdaki eserler hemen göze çarpmaktadır.

Halil Altuntaş ve Muzaffer Şahin, *Kur'ân'ı Kerim Mealî*, Ankara 2009.

Hayrettin Karaman vd. *Kur'ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri*, Ankara 2007.

Heyet Yayını, *Kur'ân'dan Öğütler*, Ankara 2010.

Komisyon Yayını, *Hâfız/Lafzın Hâmîlî Mânânın Âmilî*, Ankara 2018.

Komisyon Yayını, *Namaz Sûrelerinin Türkçe Terceme ve Tefsiri*, Ankara 2018.

Lütfi Doğan, *Fatiha ve Hucurât Sûresinin Meal ve Tefsiri*, Ankara.

İbni Sîna, *İhlâs Sûresi Tefsiri*, Terc. Ahmet Hamdi Akseki, Ankara.

⁴⁷ Güngör, Tefsirde Konulu Tefsir Metodu, *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, 2/7, s. 54.

⁴⁸ T.C. 1982 Anayasası, <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.2709.pdf> (23.06.2022)

Taşköprüzade Ahmed Efendi, *Sûretü'l-Halâs fî Tefsiri Sûreti'l-İhlâs Tahkik-Tercümesi*, Thk-Trc: Ahmet Sururi, Ahmet Faruk Güney, Ankara (ty).

Mehmet Akif Ersoy, *Tefsir ve Yazıları*, Haz.: M. Ertuğrul Düzdağ, Ankara 2016.

Rıfat Oral, *Kur'ân'ın Temel Konuları-Her Cüzden Üç Mesaj*, Ankara 2020.

Murat Sülün, *Kur'ân'dan San'ata*, Ankara 2020.

Mevlüt Topçu, *Kur'ân'da Aile Örnekleri*, Ankara 2021.

Bu saydığımız eserlerin büyük kısmı komisyon ya da bir yayın heyeti marifetiyle kaleme alınmıştır.

3.10. Hayat Rehberi Kur'ân Tefsirinde Konuların Tespiti

Tefsirin ana bölümlerinin sadece Allah ve yaratılanlar olmak üzere iki ana bölümden oluştuğunu, yaratılanları konu alan ikinci bölümünde dört ayrı başlık halinde detaylandırılarak beş ana bölüm şeklinde ele alındığı görülmektedir. Burada dikkat çekici nokta ise Kur'ân'ın konularını seçerken uygulanan ana bölümlendirmenin adeta Kur'ân'ın ana mesajını ortaya çıkartacak bir tarzda belirlenmiş olmasıdır. Şöyle ki, Kur'ân'ın birçok âyetinden de anlaşılacağı üzere âlemleri yaratan Allah Teâlâ'dır. O da kâinatı yaratmış ve eşref-i mahlukat olarak insanı yeryüzünde sınanmaya tabi tutmuş ve hakka davet etmiştir. Bu sınanmanın sonunda onu âhirette cennet ya da cehennem beklemektedir. Birkaç cümle ile özetlediğimiz bu ana kurgu adeta tefsirdeki ana bölümlere işlenerek sistematik bir kurguya ulaşılmıştır. Okuyucu sadece bölüm başlıklarına baktığında bile Kur'ân'ın ana temasını çok net olarak görmüş ve yaratılışın gaye ve hikmetine ulaşmış olacaktır. Zira bu bölümlerin ilkinde, âlemleri rabbi Allah, 2. bölümde yaratılanlar, 3. bölümde Allah'ın insanı doğru yola daveti, 4. bölümde dünya hayatı ve insanın imtihanı 5. son bölümde ise Âhiret ve ahvâli konuları bölüm başlığı olarak seçilmiştir. Yaratıcı, yaratılanlar, davet, imtihan ve ödül olarak ta beş kelime ile özetlenecek ana bölümlendirme son derece sade ve mesaj yüklü bir başlıklandırma olarak dikkat çekmektedir.

3.11. Eserde Eleştiriye Konu Olabilecek Hususlar

Hayat Rehberi Kur'ân tefsirinin ön sözünde editör ve yürütme kurulu tarafından bu eserle alakalı okurlardan gelecek eleştiri ve tavsiyelerin bir imkân ve

zenginlik olarak görüleceği beyan edilmektedir.⁴⁹ Bu eseri tez çalışmamıza konu edinen bizler, yaptığımız tetkik ve incelemelerde eserde eksiklik olarak değerlendirilebilecek birtakım hususları tespit etmiş bulunmaktayız. Bu itibarla Editör Heyeti'nin ön sözde belirttiği eleştiri ve tavsiyeleri bir zenginlik ve imkân olarak görecekları ifadelerinden yola çıkarak aşağıdaki hususları kayda geçirmek istiyoruz. Zira tefsir külliyatımız bu günlere bu alanda çalışan her seviyeden insanımızın katkıları ile gelişerek ve zenginleşerek gelmiştir. Bu açıdan tespitlerimiz bir eleştiri olarak değil bu büyük mirasa katkı yapmak amacıyla buraya eklenmiştir.

Hiç şüphe yok ki Allah'ın kelamı Kur'ân'ı Kerim'den başka hata ve kusurlardan korunmuş bir kitap yeryüzünde bulunmamaktadır. Kaldı ki her kitabın bir takım hata, kusur ve eksiklikler barındırabilecek olması ve bu nedenle eleştiriye maruz kalması aslında Kur'ân'ın mucizesini destekleyen açık bir göstergedir. Bu itibarla bu eserde eksiklik olarak gördüğümüz hususlar bu çerçeveden bakıldığında tarafımızca mâkul görülmektedir. Öte yandan eserin tetkikinde ilk baskısını esas almamızdan dolayı bu durumun onda birtakım eksikliklerin bulunma ihtimalini de oldukça yükseltmektedir ki yayıncılık dünyasında ilk baskılarda genellikle bu tarz hataların fazla olması olağan bir durumdur.

Tez yazım aşamasında *Hayat Rehberi Kur'ân* tefsirinin konuları üzerinde yaptığımız tahlillerde aşağıdaki hususların bir eksiklik olarak değerlendirilebileceği ve eleştiriye konu edilebileceği kanaatine ulaşılmıştır.

3.11.1. Konu Başlıklarının Sınırlı Tutulması

Eserin mukaddime kısmında da ifade edildiği üzere tefsirde ele alınacak konuları olabildiğince sade ve yalın hale dönüştürmek gayesi güdülmüş, eserde konuların tespitinde Kur'ân'ın ana konularının tespit edileceği kayda geçirilmiştir. Bu durumun Müslümanlar için büyük önem taşıyan birçok konunun kapsam dışında kalmasına yol açtığı görülmüştür. Tefsirde yaptığımız taramada sadece 149 ana başlığın yer aldığını başkada bir konunun müstakil başlıkta işlenmediği görülmektedir. Oysaki yüce kitabımız Kur'ân insan hayatının doğumundan ölümüne hayatının tümünü kuşatan ilke ve kurallar ihtiva etmektedir. Dolayısıyla Kur'ân'ın konularını sadece 149 başlıkla sınırlandırmak bazı eleştirmenlerce birçok konunun tefsir okuyucusunun gündeminden uzaklaştırmak anlamına gelebileceği şeklinde

⁴⁹ *Hayat Rehberi Kur'ân*, C. I, s. 14.

yorumlanabilecektir. Zira Kur'ân tefsiri denince akla gelen ilk ihtiyaç bir Müslüman için Kur'ân'ın insanı ilgilendiren hemen her konuda ki mesajlarının tefsir edilmesidir. Oysa ana konuları olabildiğinde yalın ve sınırlı tutma gayreti Müslümanların ihtiyaç duyacağı birçok konunun da otomatikman tefsir dışında bırakıldığı anlamına gelir ki bu başlı başına bir problematiğe dönüşebilecek bir durumdur.

Ayrıca Kur'ân'ın mevcut Mushaf tertibine göre tefsir edilmesi durumunda Kur'ân'da ki her ayrıntı değerlendirmeye alınmakta ve tefsir okuyucusunun dikkatine arz edilmektedir. Konulu tefsirin metodu itibariyle böyle bir durum söz konusu olmadığından birçok konu ve detay bilgi değerlendirme dışında kalmaktadır.

Şurası bir gerçektir ki Kur'ân'da geçen her kelimeyi bir konu başlığı olarak belirleyip tefsir etmek mümkün değildir. Zira bütünün içerisinde geçen parçalar bazen kendi başına tefsir edilecek kadar bir anlam ifade etmeyebilir. Kur'ân'da geçen örümcek, arı, zeytin, balık, ağaç, rüya, korku, kıtlık vb. birçok kavramın konu başlığı yapılarak Kur'ân'da geçtikleri şekliyle bu kavramların tefsir edilmesi tefsirlerin hacimlerini şişirecek belki de bu şekilde kaleme alınacak eserler insan bedeninin taşıyamayacağı hacimlere ulaşacaktır. Bu durum her ne kadar konulu tefsirde konuların sınırlandırılmasını ve oldukça yalın hale getirilmesini gerekli kılsa da *Hayat Rehberi Kur'ân* tefsirinin mevcut konu başlıklarını 149 madde ile sınırlandırmasını mâkul göstermeyecek ve tartışmaları da beraberinde getirebilecektir. Zira seçilen konuların önem sırası kime ve neye göre belirlenmiştir? Seçilmeyen konular önemsiz midir? Soruları tefsir okurunun zihinlerini meşgul edebilecektir.

Örneğin her ne kadar çok önemli konu başlıkları seçilip işlenmiş olsa da yaptığımız taramada “kardeşlik, ana baba hakkı, komşuluk hukuku, kadın, mucize, şehitlik, insan hakları, İslâm ceza hukuku vb. birçok konu müstakil başlık olarak tefsirde yer almamaktadır. Örneğin İslâm kardeşliği bugün İslâm toplumlarının en büyük problemidir. Dünyanın neresine bakarsanız bakın İslâm toplumlarının iç çatışmalardan harap oldukları ve birçok bölgede mezhep çatışmalarının vuku bulduğu görülmektedir. Öte yandan gruplaşma, hizipleşme ise her geçen gün İslâm kardeşliğinin içini kemirmektedir. İslâm kardeşliğinin Müslümanların ana gündem maddesi olması gereken bir ortamda Kur'ân'ın İslâm kardeşliğine yönelik mesajlarının müstakil bir başlıkta toplanmamış olması eleştirileri de beraberinde

getirecek yönlerden biridir. “Müminler” ismiyle 3. cildin 93. sayfasından itibaren bir başlık açılmıştır. Fakat bu başlık altında müminlerin kardeşliğine yönelik mesajlar müstakil hale getirilmemiştir. Bu kardeşlikle ilgili Hucurât sûresi 10. âyete atıfta bulunularak sadece Müslümanların kardeşlik hukukunu koruduklarına bir cümle ile atıf yapılmış, âyetin meali ve Arapça metnine yer verilmemiştir. Yine bu kardeşliğin sınırı ve sorumlulukları ise bu âyet altında ayrıca işlenmemiştir.⁵⁰ yine aynı sûrenin 9. âyetinde müminlerden kavgaya tutuşan iki grup olursa nasıl hareket edileceğine dair ilke ve kurallar koyan âyet ise bu başlıkta tefsir edilmediği gibi atıf dahi yapılmayarak ilgili âyet konu kapsamı dışında kalmıştır. Oysaki müminlerin gönüllerinin parça parça olduğu ve birbirleriyle kavgaya tutuştuğu modern çağda bu âyetlerinde bu başlıkta işlenmesi bir zaruret durumu oluşturmaktadır.

Yine modern insanın en çok gündeminde bulunan bir konusu olan ve sık sık oryantalistlerin de İslâm’a eleştiriler yöneltmek için fırsat kolladığı kadın konusu da tefsirde kendisine yer bulamamıştır. Günümüz okuyucusu Kur’ân’ın kadına bakışını bu tefsirden okumak istese bu başlığı bulamayacak ve Kur’ân’ın bu konudaki bakışını göremeyecektir. Oysa Kur’ân’ın kadınlarla ilgili bugün beşerî hiçbir düzenin sunamadığı ilke ve kuralları bulunmaktadır. Bütün bu ilke ve kuralların Hz. Meryem, Hz. Hacer vb. birçok değerle ilgili âyetler eşliğinde müstakil bir başlıkta işlenmesi büyük bir ihtiyaca cevap verebilecek bir potansiyel taşımaktadır.

Konulu tefsirin çıkışına sebep olarak Mushaf tertibine göre Kur’ân’da işlenen konuların bir arada olmadığı, sûreler ve âyetler içerisine dağıtıldığı bu yüzden konulu tefsir çalışmalarının bir ihtiyaca dönüştüğü ifade edilirken konulu tefsirlerde konu ile ilgili bu âyetleri bir başlık altında toplamak gayesi güdülmüştür. Bu amaç gerçekleştirilirken birçok konunun ise tefsirin dışında kalmış olması bu metodun bazı sorunları çözerken yeni sorunlara yol açmak gibi birtakım problemlere yol açtığını göstermektedir. Bununla birlikte *Hayat Rehberi Kur’ân* tefsirinde bu minvalde yukarıda dile getirdiğimiz eksiklikler muhtemelen tefsirin kendisinden değil, konulu tefsir yönteminin yol açtığı genel bir metodoloji sorunundan kaynaklanmış olsa gerektir.

⁵⁰ *Hayat Rehberi Kur’ân*, C. III, s. 125.

3.11.2. Konuların İşlenmesinde Sadece Kur'ân'dan Yararlanma Hedefi

Hayat Rehberi Kur'ân tefsiri, beş bölüm (ana başlık) altında 149 alt konu başlığından müteşekkil son derece yalın ve sade bir konu dağılımına sahiptir. Tefsirin mukaddime kısmında konu seçimine dair bilgilendirmede, işlenecek konuların belirlenmesinden önce tefsirin nasıl yapılacağına dair uzun uzadıya çalışmalar yapıldığına dikkat çekilmekte ve editörler kurulu tarafından eserde kullanılacak kaynakları, metodu, dili ve izlenecek üslubu belirlemek üzere çalışmalar yürütüldüğü ifade edilmektedir. Yapılacak tefsir çalışmasının olabildiğince geniş bir okur kitlesine ulaşması gaye edinilerek örnek metinler oluşturulmuş ve bu metinler üzerinde çalışılarak konuların nasıl en iyi şekilde tefsir edileceği müzakere edilmiştir. Her konu ile ilgili anahtar kavramlar belirlenerek ilgili âyetler nüzul sırasına göre kayıt altına alınmış daha sonra bu örnek metinler üzerinde redaksiyon çalışmaları yapıldıktan sonra Kur'ân'ın herhangi bir konusunun okuyucuya nasıl en uygun şekilde aktarılabilceği üzerinde tartışılarak metinler geliştirilmiştir.⁵¹

Editörler Kurulunca, Tefsirde işlenecek konuları belirlerken doğrudan Kur'ân'ın ele aldığı konular seçilmiştir. Yani bir nevi Kur'ân'ın kendi içeriğini yansıtan bir konu haritası çıkartılmak hedeflenmiştir. İşlenen konularda okuyucunun örneğin “İslâm'da zekât” ya da “namaz” başlıkları altında İslâm'da anlatılan zekât ya da namazla ilgili bilgileri değil doğrudan Kur'ân'ın zekât ve namaz konusunda neler söylediğini bulacağı ifade edilmektedir.⁵² Bu ifadeden tefsirin olabildiğince Kur'ân'ın kendi içindeki bilgilerle yetineceği, mümkün olduğunca İslâm ilim dallarının belirlenen konularla alakalı neler kaydettiğini kapsam dışında tutacağı anlaşılmaktadır. Bu vesile ile okuyucu sadece ilgili konu ile alakalı Kur'ân'ın bakışını bulacak fakat diğer İslâm ilimlerinin bu konu ile alakalı ürettiği ilmi birikimi ise bu tefsirde bulamayacaktır. Bu durum kanaatimizce birtakım problemlere yol açabilecektir. Zira İslâm fıkından, hadisten ya da kelimadan yararlanmadan salt sadece Kur'ân'ın kendi verileri ile konuların işlenmesi belki de okurun zihninde cevaplanmamış sorular bırakabilecektir. Zira İslâm ilimleri birbirini tamamlayan bütünün parçaları gibidir. Parçalardan mahrum olarak bütüne ulaşmak meseleleri açıklarken araştırmacının elini zayıflatacaktır. Bu itibarla *Hayat Rehberi Kur'ân* tefsirinin konuları işlerken başta fıkıh, kelam, akâid vb. ilim dallarından olabildiğince

⁵¹ *Hayat Rehberi Kur'ân*, C. I, ss. 60-61.

⁵² *Hayat Rehberi Kur'ân*, C. I, s. 61.

uzak durması tefsirin okur nezdindeki kapsayıcılığını ya da daha farklı bir ifade ile doyuruculuğunu sınırlandıran bir durum olarak değerlendirilebilecektir.

Örnek vermek gerekirse Rü'yetullah konusu kelim ilimi içerisinde en çok tartışılan konuların başında gelmektedir. Bu konu bir kelim ilmi konusudur. Fakat konunun detaylarının Kur'ân'da yer alması ve bu detayların İslâm alimlerinçe farklı yorumlanması tartışmanın çıktığı noktadır ve bu durum tefsir ilmini de ilgilendirmektedir. Bu noktadan hareketle konu her ne kadar bir kelim ilmi konusu olsa da aynı zamanda Kur'ân'ın en önemli konu başlıklarından biridir. Zira bu konu ile alakalı Kur'ân'da doğrudan âyetler yer almaktadır. Bunlardan ilki A'raf sûresi 143. âyetidir. Bu âyette Hz. Mûsa'nın Allah'ı görme isteği dile getirilmektedir.⁵³ Bir diğer âyet ise Kiyâme sûresi 22-23. âyetlerdir. Bu âyetlerde ise cennette birtakım yüzlerin Allah'ı göreceği ifade edilmektedir.⁵⁴ Burada dile getirmek istediğimiz husus şudur. A'raf sûresi 143. âyet *Hayat Rehberi Kur'ân* tefsirinin 2. cildinin 325. sayfasında işlenmektedir. Burada Hz. Mûsa'nın Allah'ı görmek istediği dile getirilmiş ve Yüce Allah'ın “...*Sen beni asla göremezsin. Şu dağa bak; eğer o yerinde durulabilirse sen de beni görebilirsin*” buyurduktan sonra Yüce Allah dağa tecelli etmiş ve dağ parça parça olmuş, Hz. Mûsa da gördüğü bu manzara karşısında dayanamayarak bayılıp düşmüştür. Sonra da “...*Seni eksikliklerden tenzih ederim. Sana tövbe ettim. Ben inananların ilkiyim.*”⁵⁵ demiştir. Bu âyetin tefsirinde Telif Heyeti, Rü'yetullah meselesi ile ilgili hiçbir detaya girmemiş ilgili âyetleri de tefsir etmemiştir.⁵⁶ Aynı durum Kiyâme sûresi 22 ve 23. âyetlerde de söz konusudur. Bu âyetlerin işlendiği yer tefsirin 5. cildinin 611. sayfasıdır. Bu âyetlerin tefsirinde âlimlerin büyük bir kısmının cennette bazı yüzlerin Allah'ı göreceği kanaatinde olduğu ifade edilmiş fakat başka da bir detay bilgi verilmemiştir.⁵⁷ Oysa bu tefsirden bu iki âyet çerçevesinde İslâm âlimleri arasında Rü'yetullah konusunda ki yaklaşımlara kısmi olarak ta olsa yer verilmesi, kimlerin Rü'yetullah'ın mümkün olduğunu, kimlerin ise bunun imkansızlığını savunduğunu ve bunların kısaca delillerinin neler olduğunu dile getirilebilirdi. Böylece okur hiçbir kaynağa başvurmadan tefsirden temel bilgiyi edinmiş olurdu. Benzer bir durum aynı konu etrafında En'am sûresi 103. âyetinde de söz konusudur. Bu âyette “...*gözlerin Allah'ı*

⁵³ A'râf, 7/143.

⁵⁴ Kiyâme, 75/23.

⁵⁵ A'râf, 7/143.

⁵⁶ *Hayat Rehberi Kur'ân*, C. II, s. 325.

⁵⁷ *Hayat Rehberi Kur'ân*, C. V, s. 611.

göremeyeceği, fakat Allah'ın bütün gözleri kuşatacağı...” bildirilmektedir.⁵⁸ Bu âyetin tefsirinde de konu hakkında herhangi bir detay bilgi verilmediği görülmektedir.⁵⁹ Her ne kadar bir kelam ilmi konusu olsa da hakkında bunca âyet bulunan bir konuda bu görme olayı nasıldır? Ya da Rü'yetullah meselesinde kim hangi düşüncededir? Kısada olsa bir bilgi kırıntısının bulunması okurun tefsirden alacağı kapsamlı bilginin anahtarı olarak değerlendirilebilecektir.

Bu anlamda *Hayat Rehberi Kur'ân* tefsiri ile aynı hacme sahip Kur'an Yolu tefsirinde bu yöndeki bilgilerin daha kapsamlı olarak işlendiği müşahade edilmektedir. Zira, *Kur'ân Yolu* tefsirinde bu âyetler, mezhepler bazındaki yaklaşımları ile birlikte geniş bir şekilde detayları ile yer almaktadır.⁶⁰

3.11.3. Tefsir Sonunda Konu Fihristinin Bulunmaması

Meal ve tefsirler Kur'an'ın mesajının daha iyi anlaşılmasını sağlayan önemli eserlerdendir. Bu eserlerin en önemli faydalarından birisi kuşkusuz meal ve tefsirlerin sonunda yer alan konu fihristidir. Bu fihristler, ilgili konudaki âyetlerin tefsir ve mealin hangi cildinde kaçınıcı sayfasında yer aldığını göstermekte böylece okuyucuya merak ettiği konuyu bu fihriste bakarak bulup âyetlere hızla ulaşarak okuyabilme fırsatı sunmaktadır. Kur'ân, geniş muhteviyatı ile insanın dünya ve âhiret saâdetini etkileyecek binlerce konuyu ihtiva etmektedir. Bu anlamda sayısı binleri bulan bu konuların bir fihrist aracılığı ile okuyucunun önünde hazır bulunması bir tefsirin ya da mealin en önemli unsurlarından biridir. Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından kaleme alınan hemen hemen bütün meallerde ve *Kur'ân Yolu* tefsirinde bu neviden bir fihristin bulunduğu bir gerçektir. *Hayat Rehberi Kur'ân* tefsirinde ise böyle bir fihrist çalışmasının yapılmadığı görülmektedir. Biz, tezimizde bu eserin ilk özel baskısını ele aldığımızdan ilk ve özel baskılarda bu tip yönlerin zaman zaman yetişmeyebileceğini ya da gözden kaçabileceğini değerlendirmiştik. Fakat tez yazım sürecinin sonuna doğru bu Tefsirin 2. yeni baskısı da çıkmıştır. Bu yeni baskıda yaptığımız incelemede fihristin bulunmadığını görmüş bulunmaktayız. Bu anlamda tefsirin sonunda bir fihristin bulunmaması bu tefsirin en önemli eksikliklerinden biri olarak değerlendirmek mümkündür. Zira eser konulu tefsirdir. Ama sonunda konu fihristi bulunmamaktadır. Aynı durum eserin yararlandığı zengin bir kaynak külliyatı

⁵⁸ En'âm, 6/103.

⁵⁹ *Hayat Rehberi Kur'ân*, C. I, s. 93, 97, 100.

⁶⁰ Karaman vd., *Kur'ân Yolu*, C. II, ss. 448-449; C. V, ss. 509-510; C. II, ss. 586-588.

bulunmasına rağmen Tefsirin sonunda bir kaynakça bulunmaması durumunda da söz konusu idi. Fakat yaptığımız incelemede ilk özel baskıda bulunmayan kaynakça bölümü 2. baskıda eklenerek büyük bir eksiklik giderilmiş bulunmaktadır.

3.11.4. Tefsir Sonunda Âyet ve Sûre Fihristinin Bulunmaması

Tefsirde konu fihristinin bulunmamasının yanında aynı zamanda sûre ve âyet fihristinin de bulunmaması eserin eleştiriye konu olabilecek en önemli yönlerinden birisidir. Zira Kur'ân zengin anlam dünyası ve geniş muhteviyatı ile insan hayatının hemen hemen tümünü kuşatan ilkeler ihtiva etmektedir. Bu ilkeler bazen doğrudan bazen de dolaylı yollarla insanlığa arz edilmiş, sûre ve âyetler içerisinde serpiştirilmiştir. Bu anlamda Mushaf tertibine göre yapılan tefsirlerde Kur'ân'da yer alan tüm sûre ve âyetler okuyucunun dikkatine arz edilirken konulu tefsirde ise bu durum büyük bir karmaşaya yol açmaktadır. Bu bağlamda konulu tefsirde âyetler sadece konu başlığı altında sıralandığından dolayı ilgili konuların dışında kalan Kur'ân mesajları bir anda kapsam dışında kalabilmektedir. Tam bu noktada bu problemi sûre ve âyetler ekseninde düzenlenmiş bir fihrist çözecektir. Örnek vermek gerekirse bir okuyucu *Hayat Rehberi Kur'ân* tefsirinde Fil sûresinde yer alan âyetlerin tefsirini okumak istese sûre ve âyet fihristi bulunmadığından Fil sûresinde değinilen konular üzerinde incelemeler yapacak ve bulabilirse bu konular bağlamında Fil sûresinde yer alan âyetlerin tefsirini okuyabilecektir. Bir başka misal vermek gerekirse bir tefsir okuyucusu Tebbet sûresinde yer alan meseleleri konulu tefsir olan *Hayat Rehberi Kur'ân* tefsirinden okumak istese 5 ciltlik bu eserde bu sûreye nereden nasıl ulaşacaktır? Yaptığımız incelemede Tebbet sûresinin Müşrikler konu başlığında yer almadığını gördük. Bu sûrenin bulunduğu yeri tespit etmek üzere Türkçe meali üzerinde uzun süre çalışıp düşündükten sonra tefsirde yer alan konu başlıklarının hangisinin içerisinde yer alabileceğini araştırarak ciddi bir zaman harcadıktan sonra Tebbet sûresini 3. Cildin 61. sayfasında “Vahyin Çevresi Mekke ve Çevresi” başlığı altında bulduk. Dile getirdiğimiz bu husustan da anlaşılacağı üzere konulu bir tefsir için sûre ve âyet fihristinin tefsir sonunda yer almaması okuyucuyu meşakkatli bir incelemeye zorlamaktadır. Haddi zatında bu durumu ilerleyen baskılarda ek bir çalışmayla giderilebilecek geçici bir problem olarak değerlendirmek te mümkün gözükmemektedir.

3.11.5. Tefsirde Alt Konu Başlıklarına Yer Verilmemesi

Hayat Rehberi Kur'ân tefsirinde ele alınan konular üzerinde sistematik bir kurgu uygulandığını bununda son derece başarılı ve anlamlı olduğunu beyan etmiştik. Bununla beraber sistematik bir şekilde kurgulanan beş bölüm kendi içinde 149 ana başlığa ayrılmıştı. Tefsirde yaptığımız incelemede bu ana başlıkların haricinde herhangi bir alt başlıklandırmaya gidilmediği görülmektedir. Şöyle ki, namaz konusunu ele alacak olsak namaz konusu ana başlık olarak tefsirde müstakil bir şekilde yer almaktadır. Fakat bu başlığın kendi içinde alt başlıklara ayrılmadığı görülmektedir. Örneğin bir kimse Kur'ân'ın namazların vakti ile ilgili mesajının bu tefsirde hangi ayetlerle işlendiğini öğrenmek istese namaz konusundaki müstakil ana başlığın tamamını okuyup ilgili alt konu bilgilerine ulaşmak zorunda kalacaktır. Aynı durum namazların şartları, hikmetleri, seferilik vb. birçok konuda namaz bölümünün bütünüyle gözden geçirilmesini gerekli kılacaktır. Aynı durum tez konumuzun ana omurgasını oluşturan gayr-i müslimler konusunda da geçerlidir. Örneğin müşrikleri anlatan ana başlık bir bütün halinde ele alınmış müşriklerin inanç sistemi, müminlere gösterdikleri direnç ve saldırılar, onların sosyopsikolojik durumları vb. konularında herhangi bir alt başlıklandırma yapılmamıştır. Metin içerisinde Arapça metni ve Türkçe mealleri ile verilen ve alt konu başlığı olarak değerlendirilebilecek bölümlerin ise devamında tefsir edilen âyetlerin muhtevalarından dolayı tam bir alt konu başlığı olarak değerlendirilmesi mümkün gözükmemektedir. Oysa konu alt başlıklara ayrılarak okuyucuya daha minimize bir konu alanı sunulması zaman kısıtı olan ya da okumalarını daha dar bir alanda mikro ölçekte yapmak isteyen tefsir okuyucusuna bu imkanları sunabilirdi.

3.11.6. Konu İle İlgili Âyetlerin Tümünün Arapça Metinlerinin Verilmemesi

Hayat Rehberi Kur'ân tefsiri, uyguladığı metotla özgün bir nitelik taşımaktadır. Tefsirin en dikkat çekici yönlerinden birisi de hiç kuşkusuz ilgili konudaki âyet ve sûrelerin bir kompozisyon çerçevesinde kaleme alınmış olmasıdır. Tefsir bu yöntemle kaleme alınınca doğal olarak bazı sûre ve âyetlerin Arapça metinlerine yer verilmeme durumu ortaya çıkmaktadır.

Tefsirde yaptığımız taramada altı ayrı gayr-i müslim grup hakkında 895 âyet-i kerime ele alınarak konu tefsir edilmiştir. Bu altı konu başlığının tümünde 97 âyet

konunun girişinde Arapça aslı ve Türkçe mealiyle verilmiş. 25 âyet ise konu içerisinde Arapça aslı ve Türkçe mealiyle verilmiştir. Konunun diğer âyetleri ise kısmen sadece meali verilerek işlenmiş, çoğu zamanda sadece atıfta bulunularak dipnot gösterilmiştir. Bu dipnotlarda ise meallerin tam metinlerine yer verilmediği gibi Arapça metinleri de yer almamıştır. Bu âyetlerin tefsirin tez konumuzla ilgili 6 ana başlıktaki sayısı 773 adettir. Tefsirde gayr-i müslimler başlığında konu işlenirken âyetlerin Arapça metin, Türkçe meal ve diğer âyetlerin atıf durumlarındaki oranları tefsirin tümündeki yaklaşıma dair önemli ipuçları vermektedir. Bu minvalde yaptığımız araştırmada konunun hemen başında Arapça metni ve Türkçe meali verilen ayetlerin oranı %10,84, metin içerisinde Arapça aslı ve Türkçe meali verilen âyetlerin oranı %2,79, Arapça metni verilmeksizin kısmen meal çoğu zamanda atıfta yetinilen âyetlerin oranının ise %86,37 düzeyinde olduğu görülmüştür. Bu rakamlardan da anlaşılacağı üzere tefsirde genel olarak âyetlerin Arapça metinlerine yer verilmediği ve konuların kompozisyon içerisinde işlenerek âyetlere atıf yapılmakla yetinildiği görülmektedir. Gayr-i müslimlerle ilgili konuda yararlanılan ayetlerin yer aldığı sûrelerin toplamı ise 156'dır. Gayr-i müslimler konusunda 6 başlıktaki âyetlerin Arapça metin ve Türkçe meal sayıları, atıf adetleri ve yararlanılan sûre sayıları aşağıdaki tabloda detaylı bir şekilde yer almıştır.

Tablo 3.3. Hayat Rehberi Kur'ân Tefsirinde Âyet ve Meallerinin Konu (Gayr-i Müslimler) İçerisindeki Dağılımı

	MÜŞRİK LER	MÜNÂFİK LAR	YAHUDİ LER	HIRİSTİYAN LAR	SABİİ LER	MECÜSİ LER	TOPLAM	% PAY
Konu Başında Arapça Metin ve Türkçe Meali Verilen Âyet Sayısı	35 âyet (16 pasaj)	16 âyet (11 pasaj)	19 âyet (14 pasaj)	19 âyet (14 pasaj)	3 âyet (3 pasaj)	5 âyet (5 pasaj)	97	10,84
Konu İçerisinde Arapça Metin ve Türkçe Meali Verilen Âyet Sayısı	8 âyet (4 pasaj)	3 âyet (3 pasaj)	7 âyet (4 pasaj)	5 âyet (3 pasaj)	1 âyet (1 pasaj)	1 âyet (1 pasaj)	25	2,79
Arapçası Verilmeksizin Atıf Yapılan Âyet Sayısı	218 âyet (145 pasaj)	157 âyet (63 pasaj)	267 âyet (133 pasaj)	114 âyet (82 pasaj)	7 âyet (6 pasaj)	10 âyet (7 pasaj)	773	86,37
Toplam Âyet Sayısı	261	176	293	138	11	16	895	
Yüzdelik Pay	29,16	19,66	32,74	15,42	1,23	1,79		% 100
Hayat Rehberi Kur'ân Tefsirinde (Gayr-i Müslimler) Konu İçerisindeki Atıf Yapılan Sûre Dağılımı								
Atıf Yapılan Sûre Sayısı	62	14	38	28	7	7	156	

3.11.7. Konu İle İlgili Âyetlerin Tümünün Türkçe Meallerinin Verilmemesi ve Sadece Atıfla Yetinilmesi.

Hayat Rehberi Kur'ân tefsirinde işlenen başlıklarda yaptığımız incelemede ilgili konular tefsir edilirken çoğunlukla âyetlere atıf yapmakla yetinildiği görülmektedir. Bu durumun âyetlerin bizzat kendi meallerini görmek isteyen tefsir okuyucusunu başka bir tefsir ya da meal çalışmasına başvurmak zorunda bıraktığı görülmektedir. Örneğin müminleri anlatan 3. cildin 125. sayfasında müminlerin kardeşlik hukukunu korudukları ifade edilerek Hucurât sûresi 9-12. âyetlere bir cümle ile atıfta bulunulmakla yetinilmiştir.⁶¹ Oysa bu âyetlerden Hucurât 9. âyetinde birbiri ile savaşıyor iki mümin grupla alakalı nasıl bir yol izleneceğine dair detaylı hükümler verilmekte, 10. âyetinde ise müminlerin kardeş oldukları belirtilerek aralarının ıslah edilmesi istenmektedir. 11. âyetinde ise müminlerin birbirlerini alaya alması yasaklanırken, lakap takmanın kötülüğüne işaret edilmektedir. 12. âyetinde ise gıybet ve kötü zanla alakalı detaylı bilgiler verilmektedir. Her bir hükmü müstakil alt başlıkta değerlendirilebilecek bu âyetlerin tam meallerinin verilmeden sadece müminlerin kardeşlik hukukunu korudukları ifade edilerek bir cümle ile yetinilmesi bu âyetlerin daha detaylı tefsirini konu bazlı görmek isteyen okuyucuyu tatmin etmeyecektir. Kaldı ki bu hukukun en azından âyetlerin mealleri verilecek çerçevesinin çizilmesi gerektiği kanaatini taşımaktayız. Bu anlamda *Hayat Rehberi Kur'ân* tefsirinin atıflarla yetinerek âyetlerin Arapça metinlerine ve Türkçe meallerine yer vermemesi de bizleri işlenen konuların çok yüzeysel kaldığı kanaatine götürmektedir.

3.11.8. Konuların İşlenişinde Tefsir Derinliğine Gidilmekten Kaçınılması

Telif Heyeti'nin, *Hayat Rehberi Kur'ân* tefsirini hemen her seviyeden okuyucuya rahatça ulaştırmak ve sınırlı bir hacimde tutmak için tefsirin boyutunu olabildiğince sınırlandırmaya çalıştığı görülmektedir. Benzer bir yaklaşımın *Kur'ân Yolu* tefsirinde de gösterildiği ve bu tefsirinde 5 ciltle sınırlandırıldığı bilinen bir gerçektir. Bu yaklaşım bu tefsirde de gözetilmiş ve *Hayat Rehberi Kur'ân* tefsiri 5 ciltle sınırlandırılmıştır. Kur'ân'ın konu çeşitliliğini göz önünde bulundurduğumuzda tüm konuların 5 cilde sığdırılması olası gözükmemektedir. Bu anlamda Müellif

⁶¹ *Hayat Rehberi Kur'ân*, C. III, s. 125.

Heyeti, konular üzerinde yukarıda daha detaylı bilgiler verdiğimiz gibi sınırlandırma ve sadeleştirme yoluna gitmiştir. Bu sınırlandırmanın gerçekleştiği bir başka husus ise âyetleri tefsir ederken olabildiğince az bilgi ile yetinilmesidir. Bu bağlamda tefsirde yaptığımız incelemede Kur'ân âyetleri içerisinde geçen bazı önemli kelime ve kavramların tahlillerine girilmediği, bu kelime ve kavramlar hakkında semantik ya da lügat bilgilerinin yapılmadığı, sadece atıf yapılmakla yetinildiği görülmektedir.

Birkaç örnek vermek gerekirse; Tefsirin müşrikleri konu alan bahsinde Enfâl sûresi 39. âyetten bahsedilmiş ve bu âyette “...*fitne ortadan kalkıncaya kadar onlarla savaşın...*” buyurulmuştur.⁶² Âyet-i kerimenin Tefsir’de geçtiği yere baktığımızda bu fitneden kastın ne olduğuna dair herhangi bir değerlendirme yapılmadığı görülmüştür.⁶³ Aynı şekilde Hristiyanları konu alan Hadid sûresi 27. âyetinde de “...*kendilerinin icat ettiği ruhbanlığa gelince...*”⁶⁴ âyeti ile ilgili olarak Hristiyan din adamlarının bu ruhbanlık anlayışına dair herhangi bir detay bilgi sunulmadığı görülmektedir. Bu âyetin yorumunda sadece ruhbanlığın çıkış sebebine değinilmekle yetinilmiş ve ruhban kelimesinin lügat ya da terim anlamlarına ya da günümüzdeki Hristiyanlığın ruhbanlık anlayışına dair herhangi bir aydınlatıcı bilgi sunulmadığı görülmüştür.⁶⁵

Telif Heyeti’nin eserin mukaddime kısmında da ifade ettiği gibi Tefsir çalışmasının başlıca amaçlarından birisi günümüz okuyucusuna ulaşabilmektir. Bu amaçla eserde olabildiğince teknik terim ve akademik anlatımdan uzak durulmaya çalışılmış sade bir dil ve üslup kullanarak tefsirin olabildiğince yalın kalmasına gayret edilmiştir.⁶⁶ Telif Heyeti’nin bu tutumunun tefsirin başından sonuna kadar devam ettiği görülmüştür. Fakat tefsirde yaptığımız incelemede başta belirlenen teknik terim, akademik anlatımdan kaçınma ve sade bir dil kullanma durumu bazı kelime ve kavramların tefsir edilmesinde çok yüzeysel kalınmasına yol açmıştır. Diğer tefsirlerde sayfalarca tutan izahlar bu tefsirde kendine yer bulamazken Kur'ân’ın ek açıklamalar gerektiren bazı kelime ve kavramlarının izahtan mahrum kaldığı görülmüştür.

⁶² Enfâl, 8/39.

⁶³ *Hayat Rehberi Kur'ân*, C. III, s. 139.

⁶⁴ Hadid, 57/27.

⁶⁵ *Hayat Rehberi Kur'ân*, C. III, s. 267, 281.

⁶⁶ *Hayat Rehberi Kur'ân*, C. I, s. 63.

3.11.9. Konuların Güncel Yansımalarına Girilmemesi

Hayat Rehberi Kur'ân tefsiri, ülkemizde toplumu dini konularda aydınlatmak ve ibadethaneleri yönetmekle görevli anayasal bir kurum⁶⁷ olan Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından akademik bir heyete tefsir ettirilen en güncel ve en modern metotları kullanan bir tefsirdir. Bu Tefsir, gerek metodu gerekse hitap ettiği okur kitlesinin genişliği ile ön plana çıkmaktadır. Tefsir'in mukaddime kısmında Tefsir'in metoduna dair geniş değerlendirmeler bulunmaktadır. Bu mukaddime üzerinde en çok durulan hususlardan biri modern insanın güncel problemlerine Kur'ân eksenli çözümler sunulmaya çalışıldığı hususudur. Bu amaç mukaddime kısmında "sürekli değişen ve giderek karmaşık bir hal alan günümüz dünyasında insanları son ilâhî hitapla doğru ve etkin bir şekilde buluşturmak gayesiyle Kur'ân perspektifinden hayatın hemen her alanına yönelik söylem geliştirmek"⁶⁸ gayesi güdüldüğü şeklinde dile getirilmiştir. Bu anlamda tefsirde yeni bir anlayışın benimsendiği ve günümüz insanının aklına, kalbine, idrakine hitap edildiği vurgulanmaktadır.⁶⁹

Bu noktadan hareketle risalet döneminde 23 yıllık bir sürede tedricen inzali tamamlanan Kur'ân'ın mesajlarının bugüne yansımaları ve mesajlarının bugünkü olaylarla harmanlanarak ya da karşılaştırılarak tefsir edilmesi büyük önem arz etmektedir. Bu anlamda risalet döneminde yaşanan ve Kur'ân'ın bize haber verdiği tüm yaşanmışlıklar insanlığın hemen her asırda tekrar eden durumlarıdır. Mekke dönemi zulümleri ile günümüz dünyası zulümleri arasında bir fark olmadığı gibi cahiliye döneminin kölelik düzeni ile bugünkü modern kölelik düzeni arasında da bir fark yoktur. Cepheyi terk edip ihanet edenler de o gün olduğu gibi bugün de vardır. Hz. Peygamber (sav) zamanında Hucurât sûresinde yasaklanan lakap takma, kötü zan ve gıybet bugün de vardır, tıpkı o günkü gibi bugün de haramdır. Yine Hucurât sûresinde iman ettik diyenlerin aslında imanlarının tam gerçekleşmeyip sadece teslim oldukları durumlar bugün de yaşanmaktadır. Bu bağlamda Kur'ân'ın o günkü şartlarda söz konusu ettiği durumlar bugün de şekil ya da nitelik değiştirerek devam etmektedir. Zira insan yine insandır. Zaafları, kusurları, kaygıları ve onun Kur'ân'da dile getirilen eksiklikleri halen genetik kodlarında bulunmaktadır. Yüce Kelam'ın o günkü şartlarda örnek verdiği olay ve hadiselerin, kişi ve kurumların topluluk veya milletlerin benzerleri bugünde yaşamaktadır. Bu bağlamda risalet döneminde dile

⁶⁷ T.C. 1982 Anayasası, 136. Madde.

⁶⁸ *Hayat Rehberi Kur'ân*, C. I, s. 7.

⁶⁹ *Hayat Rehberi Kur'ân*, C. I, s. 13.

getirilen kişi ve olaylardaki benzer durumlar bugünde yaşanıyorsa Kur'an'ın o günkü mesajları bugünkü olay ve kişileri de kastetmektedir. Kaldı ki Kur'an'ın mesajlarının evrensel olduğunu gösteren en büyük delili Kur'an'da eleştirilen kişilerin çok azı hariç isimlerinin değil uygun olmayan davranışlarının ve hakikat dışı inançlarının dile getirilmesidir.

Buradan hareketle risalet döneminde Tevrât'ta Resulullah'ın hak olduğunu bildiği halde onu inkâr edenler, cennete sadece kendilerinin gireceğini sananlar, Tevrât'ta öldürmeyeceksin dediği halde masum insanları öldürenler, yeryüzünde fesat ve bozgunculuk çıkaranlar bugün de varsa o günkü hitaplar bugüne de geçerlidir. Bu çerçevede *Hayat Rehberi Kur'an* tefsirine baktığımız zaman bazı mesajların sadece risalet dönemindeki kişi ve olayları konu aldığı şeklinde bir yaklaşım varmış gibi bir intiba uyanmaktadır. Örnek vermek gerekirse, Yahudileri konu alan başlığın giriş kısmında Kur'an'da Yahudilerle alakalı anlatılan olayların Kur'an'ın indiği dönemde Hicaz bölgesinde özellikle Medine, Hayber, Fedek ve Teyma bölgelerinde yoğun olarak yaşayan Yahudilerden bahsettiği vurgulanmaktadır. Yani Kur'an'da anlatılan Yahudilerin hicaz bölgesindekiler olduğunun altı çizilmektedir.⁷⁰ Bu yaklaşım Yahudiler konusunun son sayfasında da tekrar gündeme getirilerek Kur'an'ın söz konusu ettiği Yahudilerin hicaz bölgesinde yaşayan İsrailoğulları olduğunun tekrar altı çizilmektedir.⁷¹

Burada şu sorunun cevap bulması gerektiği kanaatini taşıymaktayız. Kur'an'ın Yahudilerle alakalı söz konusu ettiği bu mesajları bugünü kapsıyor mu? Kapsamıyor mu? Ya da daha başka bir ifade ile risalet döneminde Müslümanlara yaptıkları ile büyük zararlar veren ve her türlü entrika ve hilenin altından çıkan toplulukların modern çağda aynı benzer fiilleri işlemesi halinde Kur'an'ın dönemin bozguncularına yaptığı hitap ve kınamalar bugünkülere de geçeli midir? Değil midir?

Yaptığımız incelemede *Hayat Rehberi Kur'an* tefsirinde Yahudiler konusunda Kur'an'ın mesajları bağlamında o gün eleştiriye maruz kalan hâl ve hareketlerinin bugüne yansımalarına ve hiç değişmeksizin hâlâ devam eden birtakım olumsuz tutum ve yanlışlıklarına hiç değinilmediği görülmektedir. Bir başka ifade ile Risalet döneminde bozgunculuk yapan Yahudilere yönelik tenkit edici Kur'an mesajlarının günümüz bozguncularına da hitap ettiği ve Risalet döneminin hakikate savaş ačan

⁷⁰ *Hayat Rehberi Kur'an*, C. III, s. 242.

⁷¹ *Hayat Rehberi Kur'an*, C. III, s. 262.

ifsat hareketlerinin benzerlerini işleyenlere de bu âyetlerin şâmil olduğuna dair bir yoruma ya da değerlendirmeye tefsirde yer verilmediği görülmektedir. Bununla birlikte ilki Yahudiler konusunun girişinde,⁷² ikincisinde ise konunun sonunda⁷³ olmak üzere Kur'ân'da bahse konu edilen Yahudilerin risalet dönemi Yahudileri olduğu iki defa arka arkaya dile getirilmektedir.

Özetle *Hayat Rehberi Kur'ân* tefsirinde Yahudilerle alakalı âyetler işlenmiş fakat bu âyetler o günkü bağlamda ele alınmış ve bu âyetlerin günümüzde yaşanan birtakım hadiselerle de şâmil olduğuna değinilmemiştir. Halbükü âyetlerde kınanan Yahudi kabilelerinin (Kaynuka, Beni Nadir, Kureyza vb.) hiçbirinin ismine yer verilmemiş yaptıkları yanlış hal ve hareketlerine ve bozuk inançlarına dikkat çekilmiştir. Bu minvalde Yahudilere yönelik Kur'ân'ın mesajları eğer aynı tutumlarını devam ettiriyorlarsa modern çağda benzer bozgunculuk ve fitne hareketlerini tekrar ettiren topluluklara da şâmil değil midir? Ya da başka bir ifade ile âyetler o günkü Yahudilere hitap etmiş ve fonksiyonunu tamamlayarak bugün aynı fiilleri işleyen benzer topluluklara bir mesaj içermemiş midir? Sorularının okuyucu zihninde cevap bulmayan bir problematiğe dönüştüğü görülmüştür. Okuyucu zihninde problematiğe dönüşen bu durumun eseri biran evvel okuyucu ile buluşturmak noktasında yapılan hızlı ve gayretli çalışmalar anında gözden kaçan bir detay olarak değerlendiriyor ve ilerleyen baskılarda düzeltilebilecek geçici bir durum olarak değerlendirmenin de mümkün olduğu kanaatini taşıyoruz.

3.11.10. Konu Başında Arapçası Verilen Âyetlerin Bazılarının Tefsir'in Ana Metninde İşlenmemesi

Hayat Rehberi Kur'ân tefsiri, İlâhi Kelam'ın konularını bir kompozisyon içerisinde sistematik olarak işleyen ve bunu gerçekleştirirken de bu kompozisyon içerisinde konu ile ilgili tüm âyetlerin yer almasına özen gösteren bir tefsirdir. Bu yöntemle Kur'ân içerisinde yer alan konularla ilgili âyetler bir bütün içerisinde yapbozun parçaları gibi birbirini tamamlayan bütünün parçalarına dönüşmektedir.

Kur'ân'ın ele aldığı herhangi bir konudaki âyetlerin bir bütünlük içerisinde aynı metinde zikredilmesi hiç şüphesiz ilgili konuda Kur'ân'ın bakışını topluca görmek anlamında tefsir okuruna avantajlar sunmaktadır. Tez konumuzla ilgi 6 ana başlıkta yaptığımız incelemede zaman zaman bu durumun dışına çıkıldığını

⁷² *Hayat Rehberi Kur'ân*, C. III, s. 242.

⁷³ *Hayat Rehberi Kur'ân*, C. III, s. 262.

görmekteyiz. Şöyle ki, Tefsirde işlenecek konularla ilgili konunun ana omurgasını oluşturan 3-35 arasındaki âyet-i kerime öncelikle konunun hemen başında Arapça metin ve Türkçe mealleri ile verilmektedir. Bunun hemen akabinde kavramsal bağlam bölümünde de ilgili konunun temel kavramlarına kısmî bir giriş yapıldıktan sonra başta verilen âyetler de dahil olmak üzere konu içerisindeki tüm âyetler bir kompozisyon içerisinde ana metin bölümünde işlenmektedir. Yaptığımız incelemede konu başında Arapça metin ve Türkçe meallerine yer verilen âyetlerin büyük çoğunluğunun ana metin içerisinde tefsir edildiğini görmekle beraber Müşriklerle ilgili 4, Münâfıklarla ilgili 1, Yahudilerle ilgili 7 ve Hristiyanlarla ilgili de 5 âyetin bu metinler içerisinde tefsir edilmeyip kompozisyona dahil edilmediği görülmektedir. Oysa bu âyetler içerisinde konu açısından önemli bilgilerin bulunduğunu ve yine bu âyetlerde tefsiri gerektirecek önemli detayların yer aldığı bir gerçektir. Örnek vermek gerekirse, Nisa sûresinin 61. âyetinde *“Onlara ‘Allah’ın indirdiğine ve Peygamber’e gelin’ denildiği zaman Münâfıkların senden iyice uzaklaştıklarını görürsün.”*⁷⁴ buyurulmaktadır. Bu âyet-i kerime münâfıklar bölümünde konunun başlangıcında Arapça metin ve Türkçe meal ile verilmiş fakat metin içerisinde tefsir edilmemiştir. Bu anlamda, Tefsir okuyucusu bu âyetin kimler hakkında nerede indiği, nüzul sebebinin ne olduğu, bir önceki ve bir sonraki âyetlerle ilişkisi, ya da münâfıklarla ilgili bölümün hangi kısmında nasıl değerlendirmeye alınması gibi birçok soru ile karşılaşacak fakat bunlara cevap bulamayacaktır. Benzer bir durum Yahudilerle ilgili Enfâl sûresi 56. âyetinde de görülmektedir. Bu âyet Yahudiler bölümünde başlangıçta Arapça metin ve Türkçe meal ile verilmiş fakat âyetin konu içerisinde tefsir edilmediği görülmüştür. Bu âyette Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *“Onlar; kendileri ile antlaşma yapıldığı halde, her defasında Allah’tan korkmadan yaptıkları antlaşmayı bozanlardır.”*⁷⁵ Bu itibarla, bu âyette kastedilen Yahudiler kimlerdir? Bozdukları antlaşmalar hangileridir? Âyetin sebebi nüzulü nedir? Yahudilerle ilgili diğer âyetler içerisinde bu âyetin bağlamı ve ana metin içerisindeki kompozisyon konumu nedir? Gibi sorular cevapsız kalmaktadır. Oysa âyet-i kerime Yahudilerle alakalı önemli bir hakikati dile getirmektedir. Yaptığımız incelemede aşağıdaki âyetlerin de konu girişinde Arapça metin ve Türkçe meallerinin verildiği halde tefsirinin yapılmadığı, ana metin ve kompozisyon dışında bırakıldığı görülmektedir:

⁷⁴ Nisâ, 4/61.

⁷⁵ Enfâl, 8/56.

Müşriklerle ilgili âyetler; Tahrîm 66/7, A'râf 7/28, A'râf 7/179, Kâf 50/2-3⁷⁶

Münâfıklarla ilgili âyetler; Nisâ 4/61, Nisâ 4/145⁷⁷

Yahudilerle ilgili âyetler; Bakara 2/211, En'âm 6/146, Mâide 5/15,82, Enfâl 8/56⁷⁸

Hıristiyanlarla ilgili âyetler; Bakara 2/135, Tevbe 9/31-33, Â'li İmrân 3/113⁷⁹

⁷⁶ Hayat Rehberi Kur'an, C. III, s. 134, 136,

⁷⁷ Hayat Rehberi Kur'an, C. III, s. 214, 215.

⁷⁸ Hayat Rehberi Kur'an, C. III, s. 239, 240, 241.

⁷⁹ Hayat Rehberi Kur'an, C. III, s. 268, 271, 272.

4. HAYAT REHBERİ KUR'ÂN TEFSİRİNDE GAYR-İ MÜSLİMLER

4.1. Gayr-i Müslimler ve Bu Gruptaki Topluluklar

Kur'ân'ı Kerim sadece müminlere hitap eden bir kitap değildir. Bilakis Kur'ân, geniş muhteviyatı ile yeryüzünde yaşayan tüm insanlara hitap etmektedir. Bu itibarla Kur'ân-ı Kerim içerisinde gayr-i müslimlerle ilgili yüzlerce âyet-i kerime yer almaktadır. Bu âyetlere genel olarak baktığımız zaman altı grup dikkat çekmektedir. Bu gruplar; müşrikler, münâfıklar, Yahudiler, Hıristiyanlar, Sâbiîler ve Mecûsîlerdir. Temel olarak bu altı grubun tamamı İslâm'ın temel inanç esaslarından birini ya da birkaçını kabul etmediği için Müslümanlar dışındaki grup anlamında gayr-i müslim ifadesi ile tanımlanmıştır.

Hayat Rehberi Kur'ân tefsiri, Kur'ân'ın bahsettiği bu farklı inanç gruplarını tefsirinde detaylıca incelemiş ve bu altı grubun tamamını müstakil konu başlığı yapmıştır. Tefsirde âyetlerin yoğunluğuna bağlı olarak bu altı grubun farklı derinlikte ele alındığı görülmektedir.

Hayat Rehberi Kur'ân tefsirinde Ehl-i Kitap olarak adlandırılan Yahudiler en kapsamlı şekilde ele alınırken, müşrikler, münâfıklar ve Hıristiyanlar da Tefsir'in üzerinde genişçe durduğu diğer gayr-i müslim gruplar olmuştur. Gayr-i müslimler içerisinde yer alan Mecûsîler ve Sâbiîler ise haklarında âyet-i kerime sayısının az olmasından dolayı *Hayat Rehberi Kur'ân* tefsirinde en az muhteva ile işlenen gruplar olmuştur. Şimdi sırası ile bu altı ayrı gayr-i müslim grupla ilgili *Hayat Rehberi Kur'ân* tefsirinin ele aldığı yönleri ve dikkat çekici detayları ayrıntıları ile ele almak istiyoruz.

4.1.1. Hayat Rehberi Kur'ân Tefsirinde Müşrikler

4.1.1.1. Kavramsal Çerçeve

Kur'ân mesajlarının daha iyi anlaşılması için risaletin başlangıcından itibaren Hz. Peygamber'in (sav) vefatına kadar ilâhî kitabın tedrici olarak toplumu nasıl değiştirip dönüştürdüğünün ve bu dönüşüm sürecinin aşamalarının iyi bilinmesi gerekmektedir. Kur'ân'ın ilk muhataplarının inanç durumlarının düzeltilmesi, aykırı davranışlarına engel olunması ve insanlık dışı uygulamalarının bertaraf edilmesi ilâhî kitabın ana hedeflerinden biridir. Bu itibarla muhatap kitlenin içerisinde gerek sayı,

gerekse nüfuz olarak daha etkin olan müşriklerin iyi tahlil edilmesi Kur'ân mesajlarının anlaşılması açısından önem arz etmektedir. Zira müşrik olan bu kitle, Kur'ân'ın inzal sürecine bizzat tanık olmuş ve çoğu zamanda âyetlerin nüzul sebebi olmuşlardır.

Risaletin ilk yıllarından itibaren Müslümanların en çok ilişki kurduğu ve aralarında karşılıklı mücadelelerin yaşandığı grup müşriklerdir. Kur'ân'ın muhteviyatına baktığımız zaman, müşriklerle ilgili bir hayli fazla âyetin var olduğu ve bu âyetlerde bu kitlenin farklı tutum ve davranışlarına değinilip açıklandığı görülmektedir. Bu durum Kur'ân'ın anlaşılması bağlamında müşriklerin durumunun ve şirk olgusunun iyi tahlil edilmesi gerektiğini göstermektedir.

Hız. Muhammed'in (sav) 23 yıllık tebliğinde odaklanılması gereken üç nokta bulunmaktadır. Bunlardan birisi tebliğin sahibi Hız. Peygamber (sav), diğeri tebliğin kendisi yani tevhide davet, sonuncusu ise tebliğ edilen muhataplardır. Bu muhatapların başında da Mekkeli müşrikler başta olmak üzere Kureyş Kabilesi, ve dönemin müşrik ya da farklı din mensupları gelmektedir. Hız. Peygamber'in (sav) tevhid temelli tebliğine Mekkeli müşriklerden bazıları olumlu karşılık verirken diğerk akrabaları ise daveti reddetmek sûretiyle çok boyutlu sorunlara sebep olmuşlardır.⁸⁰

Müşrikler, Allah'ın insanı ilk defa yarattığını, her türlü yaratmayı bildiğini, gökleri ve yeri de yaratanın Allah olduğunu kabul etmektedir. Fakat buna rağmen yeniden diriltilme ve âhirette herkesin yaptığının karşılığını göreceği gibi birçok iman esasını ise yeterince tefekkür edip kabul edememişlerdir.⁸¹

Kur'ân'ı Kerim'in indiği cahiliye toplumunun en belirgin özelliklerinden birisi toplumun çoğunluğunun putlara tapıyor olmalarıdır. Bunun bir göstergesi olarak Kur'ân'ı Kerim'de isimleri de zaman zaman zikredilen bu putların sayılarının hadislerde yer alan ifadelere göre 360 adedi geçmiş olduğu bilinmektedir. Yine her kabilenin bir putunun bulunması da cahiliye müşriklerinin dini hayatında putların sahip olduğu rolü göstermesi açısından son derece önemli bir göstergedir.⁸²

⁸⁰ Ali Yılmaz, "Mekkeli Müşriklerin Hız. Muhammed'e Karşı Aşırı Muhalefetlerinin Öteki Yüzü", *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2019/1, 6/10, s. 61.

⁸¹ İsmail Kılıç, "Kur'ân'da Müşriklerin Yeniden Diriliş İnancı", *İhya Uluslararası İslâm Araştırmaları Dergisi*, 4/1, Bahar 2018, s.157.

⁸² Ahmet Güç, "Put" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. XXXIV, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2007, ss. 364-365.

Şirk, tevhid inancının en çok karşı çıktığı günahlardan biridir. Zira kâinatı yaratan Allah, eşsiz ve örneksizdir. Onun ezeli ve ebedi olduğu, her türlü noksanlıklardan uzak olduğu, eşi ve benzerinin bulunmadığı Kur'ân'ın sürekli hatırlattığı gerçeklerden biridir. Kur'ân'ın temel esaslarını ortaya koyduğu tevhid inancının zıttı ise şirktir. Cürcani şirk kavramını, Allah'a ortaklar koşturmak anlamında putlara tapmak ya da onları aracı kabul ederek Allah'a vesileler kılmak olarak tanımlamıştır. Allah'a eş koşturmak anlamında bu günaha düşen insanlara ise müşrik ismi verilmektedir.⁸³ İsfehani ise, şirki iki kısma ayırmakta büyük şirk için Allah'a ortaklar koşturmayı, küçük şirk için ise Allah'ın yanında başkalarının da hoşnutluğunu gözetmeyi kastetmiştir.⁸⁴ Şirk, günahların en büyüğü olarak Kur'ân'ın en çok üzerinde durduğu kavramların başında gelmektedir.

Şaban Ali Düzgün, Şirk inancını ilkel ve gelişmemiş zihinlerin bir inanç sistemi, tevhidi ise tekâmül etmiş, olgun akılların inancı olarak en zirve anlayış türü diye tanımlamıştır.⁸⁵

Elmalılı (ö. 1942) ise, şirki; büyük bir zulüm olarak açıklamakta, mâbutluğu hiç yeri olmayan ve olmasına hiçbir şekilde imkân bulunmayan bir mevkiye koymak olarak tanımlamaktadır. Halbuki Allah'tan başkasının mâbud olmasına hiçbir şekilde cevaz ve imkân yoktur.⁸⁶

Mevdûdî de (ö. 1979) benzer bir açıklama getirerek zulmü, bir kimseyi hakkından yoksun bırakarak ona adaletsizlik yapmak olarak tanımlamış ve müşriklerin Allah'tan başka, yaratılışa, nimete ve rızka hiçbir katkısı olmayan putlara taparak Allah'ın hakkını çiğnediklerini, böylece büyük zulme sebep olduklarını ifade etmiştir.⁸⁷

İslâm'ın temel amaçlarından biri cahiliye toplumunu içinde bulundukları şirk bataklığından kurtarmaktır. Bu nedenle Kur'ân âyetleri içerisinde müşriklerden çokça bahsedildiğini görmekteyiz. Özellikle Mekkî âyetlerde müşrikler itikadî kabulleriyle ilgili sapmaları, tutarsızlıkları ve Hz. Peygamber'den (sav) yersiz talepleri dile

⁸³ Seyyid Şerif Cürcani, “Şirk”, *Kitabü't Tarifat*, Terc. Arif Erkan, Bahar Yayınları, İstanbul 1997, s. 133.

⁸⁴ Râgıb el İsfehânî, “Şirk” *el- Müfredâtü elfâzi'l Kur'ân*, thk. Muhammed Seyyid Keylânî, Darul Marife, Beyrut, t.y. ss. 259-260.

⁸⁵ Şaban Ali Düzgün, “Kur'ân'ın Tevhid Felsefesi”, *Kelam Araştırmaları*, 3/1, 2005, s. 4.

⁸⁶ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, C. VI, Zehraveyn Yayıncılık, İstanbul Haziran 1992, s. 272.

⁸⁷ Ebul Âla Mevdudî, *Tefhîmü'l Kur'ân*, C. IV, Çev: Muhammed Han Kayhani vd., İnsan Yayınları, İstanbul 2005, s. 329.

getirilerek eleştirilmektedir. Medenî âyetlerde ise daha çok müşriklerin Müslümanlara yönelik yapmış oldukları kötülükler dile getirilmiştir. Müşrikler, temel noktalarda eleştirilirken tevhidin temel prensipleri ise detayları ile dile getirilmektedir. Bu anlamda Kur'ân sadece müşrikleri eleştirmekle yetinmemekte, aynı zamanda şirkin zıttı olan tevhid inancının temel doktrinlerini de dile getirerek, insanlara doğru inanç sistemini sunmaktadır. Bu açıdan bakıldığında müşrikleri söz konusu eden âyetlerin içerisinde ya da siyak ve sibakında tevhid inancının detaylarının takip ettiği görülmektedir.

Hayat Rehberi Kur'ân tefsiri, gayr-i müslimler içerisinde müşrikleri müstakil bir konu başlığında ele almıştır. Telif Heyeti, müşriklerle ilgili âyetleri değerlendirirken müşriklerin temel sapma noktalarını açıklayarak aynı âyetlerde tevhid inancının temellerini de ortaya koymaya çalışmaktadır. Bu itibarla Telif Heyeti'nin Müşrikleri anlattığı âyetlerde sık sık tevhidin temel dinamiklerinden bahsetmelerinin kavramların zıtları ile daha iyi anlaşılması bağlamında tefsir okuyucusu nezdinde konuların daha iyi anlaşılmasına katkı yaptığı görülmektedir.

Hayat Rehberi Kur'ân tefsiri, müşriklerle ilgili bahsin başında kavramsal bağlam bölümü açarak konuya giriş mahiyetinde bazı önemli bilgiler vermektedir. Bu bölümde, Kur'ân'ın, müşrik kavramıyla Hz. Muhammed'in (sav) peygamberliğine karşı çıkan ve çoğunluğunu Kureyş Kabilesi'nin oluşturduğu Mekkeli müşriklerin kastedildiğini ifade eder. Yine Kur'ân'ı Kerim'de zaman zaman da Yahudi ve Hristiyanların da hem kâfir hem de müşrik olduklarına işaret eden âyet-i kerimeler bulunmaktadır.⁸⁸

Hayat Rehberi Kur'ân tefsirine göre küfür ve şirk arasında sıkı bir bağlantı vardır. Kavram olarak küfür, peygamberin getirdiği din adına Allah'tan alıp insanlara tebliğ ettiği gerçekleri inkâr etmektir. Bunu red edenlere ise kâfir ismi verilmektedir. Hakikatin üstünü örten kâfirler, Allah'ın yanında sahte tanrılar uydurarak müşrik sıfatını alırlar. Bu ifadelerden anlaşıldığı üzere müelliflerin tercih ettiği yaklaşıma göre inkâr etmek küfür, araçlar kılmak ise şirk olarak tanımlanmakta, böylece iki kavram arasında ince bir detayın bulunduğu dikkat çekilmektedir.⁸⁹

⁸⁸ *Hayat Rehberi Kur'ân*, C. III, ss. 140-141.

⁸⁹ *Hayat Rehberi Kur'ân*, C. III, ss. 140-141.

4.1.1.2. Tefsirde Müşriklerle İlgili Ele Alınan Âyetler ve Konunun Tahlili

Hayat Rehberi Kur'ân tefsirinin müşriklerle ilgili konuyu işlerken üzerinde durduğu en önemli ayrıntılardan ilki müşriklerin temelde Allah'a inanıyor olduğu gerçeğidir. Zira bu inançlarını ortaya koymak anlamında En'am sûresi 40-41. âyetlere işaret edilmiş ve Allah'ın azabı ya da kıyamet saati geldiğinde Allah'tan başkasına yalvarmayacakları, bilakis dünyada maruz kaldıkları sıkıntılardan ötürü Allah'tan yardım dileyebilecekleri belirtilmektedir.⁹⁰ Kur'ân, müşriklerin temelde Allah inancına sahip oldukları bu vakıayı farklı âyetlerde farklı soru ve formatlarla dile getirerek müşriklerin Allah inancına dair başka detaylar da sunmaktadır. Bu âyetlerden biri olan Yûnus sûresi 30. ve 31. âyetlerde, “Yerden ve gökten rızık verenin kim olduğu, işitme ve görme yeteneklerinin kimin hükmü altında olduğunu, ölüden diriyi, diriden de ölüyü çıkaranın ve kainattaki her türlü işleri yürütenin kim olduğu sorusuna müşriklerin, Allah diye cevap verdikleri”⁹¹ ifade edilmektedir. Ayrıca müşriklerin “gökleri ve yeri yaratanın, güneşi ve ayı yasalarına boyun eğdirenin, göklerden su indirip onunla ölü toprağa hayat verenin kim olduğu sorusuna da Allah'tır diye cevap verecekleri”⁹² de dile getirilen diğer bir husustur. Müellifler, bu âyetleri sistematik bir şekilde konunun girişinde sunarak müşriklerin inanç sistemine ve özellikle Allah inancına sahip oldukları gerçeğine dikkat çekmek istemektedirler. Ayrıca müşriklerin temel inanç sistemlerindeki sapmalarını göstermesi açısından, temelde Allah inancına sahip olmakla beraber putları ilah edindikleri,⁹³ onları Allah'a denk tutup Allah'ı sever gibi sevdikleri,⁹⁴ bazı gök cisimlerine putları temsil ettiği düşüncesiyle taptıkları,⁹⁵ dile getirilerek şirkin farklı tezahürleri ortaya konularak cahiliye dönemi şirk inancının detayları müelliflerce zikredilmiştir.⁹⁶

Hayat Rehberi Kur'ân tefsiri Müellifleri, müşriklerin temelde Allah inancına sahip oldukları gerçeğini ortaya koyan âyetleri işledikten sonra, müşriklerin neden tevhide davet edildiği ve kulluğa çağrıldığı hususunda da değerlendirmelerde bulunmuştur. Heyet'e göre, Mekke'nin Allah tarafından güvenli bir belde haline getirildiği, bu güven ortamıyla beraber yaz ve kış mevsiminde emin bir şekilde

⁹⁰ En'am, 6/40-41; *Hayat Rehberi Kur'ân*, C. III, s. 145.

⁹¹ Yûnus, 10/31; *Hayat Rehberi Kur'ân*, C. III, s. 145.

⁹² Ankebût, 29/61-63; *Hayat Rehberi Kur'ân*, C. III, s. 145.

⁹³ Yâsin, 36/74.

⁹⁴ Bakara, 2/165.

⁹⁵ Fusillet, 41/37.

⁹⁶ *Hayat Rehberi Kur'ân*, C. III, ss. 144-145.

ticaret yaparak rızıklarını temin ettikleri, çölün ortasında çoğu ürünün yetişmediği bir ortamda ticaret sayesinde farklı rızıkların bu beldeye getirilerek cahiliye toplumunun rızıklandırıldığı, bu nimetin Allah'a imanı ve kulluğu gerektirdiği ifade edilmektedir.⁹⁷ Arabistan coğrafyasında kaos ortamının yaşandığı O dönemde ticaret yapan kervanların sık sık yağmalandığı ve tüccar ve kervanların güven içerisinde ticaret yapamadığı bilinen bir gerçektir. Fakat Hz. Peygamber'in (sav) doğumundan elli gün önce vukû bulan Fil Olayı ile Allah'ın bu beldeyi ve belde halkını koruduğu, dolayısıyla bu beldeye yaşayan Arapların ve özellikle Kureyş'in bölgede baskın ve çapulculukla geçinenler arasında seçkin bir topluluk olarak kabul edildikleri, eğer Kureyş'e yönelik bir yağma ve saldırı olursa Allah tarafından cezalandırılacakları inancı Kureyş'i o bölgede farklı bir konuma getirmiş ve güven içerisinde ticaret yaparak rızık temin etmelerine vesile olmuştu. Bu çerçeveden bakıldığında herkesin güvenlik problemi yaşadığı bir coğrafyada Fil Vakası vesilesi ile oluşan emniyet ortamı onlar için büyük bir nimetti. Müellifler, tefsirde bu bilgileri içeren Kureyş sûresinin ilgili âyetlerine de atıfta bulunarak Fil Olayı'nın Allah tarafından Mekkeli müşriklere sunulan bir lütuf olduğunu, bunun için şirki bırakıp Allah'a kulluk etmeleri gerektiğine işaret etmektedir.⁹⁸ İbni Kesir de (1301-1373), Tefsir'inde Kureyş müşriklerinin Harem'in sakinleri olmaları sebebiyle bölge halkının onlara saygı duyduğunu, onlarla beraber yaz ve kış yolculuk yapanların da güvende olduklarına dikkat çekerek Kureyş'e verilen nimete dikkat çekmektedir.⁹⁹

Müellifler, Mekkeli müşriklere verilen maddi nimetlerin yanında Allah'ın evine komşu olmaları ve son peygamber Hz. Muhammed'in (sav) kendilerinin içinden çıkması gibi manevi nimetlere de sahip olduklarını vurgulamaktadır.¹⁰⁰ Müellifler, Mekkeli müşriklerin cahiliye dönemi temel inanç sistemini ve neden tevhide davet edildiklerini âyetler ışığında ortaya koymaktadır. Müelliflerin, müşriklerin inanç sistemlerini açıklarken sadece Kur'ân'da yer alan bilgilerle konunun bu yönünü işlemekle yetindikleri farklı bir kaynaktan veri kullanmadıkları görülmektedir.

Müelliflerin, müşrikleri ele aldığı bu bahiste, üzerinde durduğu bir diğer husus ise, müşriklerin ilâhî davete haksız bir şekilde karşı çıkmalarıdır. Örneğin,

⁹⁷ Kureyş, 106/1-4.

⁹⁸ Fil, 105/1-5; Kureyş, 106/1-3.

⁹⁹ İbni Kesir İsmail b. Ömer, *Tefsir 'ül Kur'âni'l Azîm*, C. VIII, thk. Sami b. Muhammed es-Selâme, Dâru't-Tayyibe, Beyrut 1999/1420h, s. 491.

¹⁰⁰ İbrahim, 14/28; *Hayat Rehberi Kur'ân*, C. III, s. 144.

onlar Hz. Peygamber'in (sav) kendileri gibi bir insan olduğunu ileri sürerek peygamberliğine karşı çıkıyorlardı.¹⁰¹ Yine müşriklerin Allah'a kız çocukları izafe etmeleri ve melekleri Allah'ın kızları olarak kabul etmeleri ise Kur'an'ın en çok eleştirdiği yönlerden biridir.¹⁰² Kaldı ki kız çocukları olunca yüzlerinin mosmor olduğu¹⁰³ ve memnuniyetsizliklerini ifade ettikleri de âyetlerde ifade edilen bir başka çarpık zihniyetleridir. Müelliflerin detayları ile dile getirdiği bu hususlar müşriklerin içinde bulunduğu çıkmazları gözler önüne sermektedir. Zira onlar kız çocuklarını kendileri için utanılacak bir durum olarak görürken, onları Allah'a izafe etmekten çekinmiyorlardı.

Müelliflerin, müşriklerin ibadet şekillerini ve çarpık amellerini de Kur'an'da yer alan âyetler ışığında bir araya getirerek cahiliye şirk toplumunun ibadet hayatına toplu bir bakış açısı getirdiği görülmektedir. Müelliflerin kısaca üzerinde durduğu bu âyetlerde, Kâbe çevresinde ıslık çalarak ve el çırparak ibadet ettikleri,¹⁰⁴ Kestikleri kurbanın kanlarını Kâbe'nin duvarına sürerek ve etlerini de oraya bırakarak putları hoşnut ettiklerini sandıkları,¹⁰⁵ bazı evcil hayvanları putlar adına serbest bıraktıkları,¹⁰⁶ putlarına adadıkları ürünlerden yararlanmayı kendilerine yasakladıkları,¹⁰⁷ Allah'tan başkası adına kestikleri kurbanların etlerini yedikleri, bu uygulamaya muhalefet eden Hz. Peygamber'i (sav) ise eleştirdikleri,¹⁰⁸ mal ve servete sahip olunca fakirlerle alay ettikleri,¹⁰⁹ mal ve akrabalarının çokluğu hususunda birbirleriyle yarışa girdikleri hatta kabirdeki ölülerini dahi bu tartışmalarına konu ettikleri¹¹⁰ ve aralarında bitmek tükenmek bilmeyen kan davalarının bulunduğu¹¹¹ Müelliflerce dile getirilen ve âyetlere atıflarda bulunulan hususlardır. Bütün bu âyetleri dile getiren Müelliflerin, müşriklerin içinde bulunduğu inançlarının hayatlarına yansımalarının nasıl olduğunu tespit etmeye çalıştığı görülmektedir. Fakat bu âyetler bu babta dile getirilirken Müelliflerin herhangi bir detaya girmediği, bu âyetlerde geçen kelime ve kavramların tahlillerini yapmadığı ve

¹⁰¹ En'âm 6/91; *Hayat Rehberi Kur'an*, C. III, s. 145.

¹⁰² Nahl, 16/57.

¹⁰³ Zuhruf, 43/17; Saffat 37/149; Tûr, 52/39.

¹⁰⁴ Enfâl, 8/35.

¹⁰⁵ Hac, 22/37.

¹⁰⁶ Mâide, 5/103.

¹⁰⁷ Yûnus, 10/59.

¹⁰⁸ Nahl, 16/116.

¹⁰⁹ Fatır, 35/43; Yâsin, 36/47.

¹¹⁰ Tekâsür, 102/1-2.

¹¹¹ İsrâ, 17/33.

sadece âyetleri vererek müşriklerin ibadet hayatları ile ilgili genel bir kanaat oluşturmaya çalıştıkları görülmektedir.¹¹²

Müellifler, konuyu sadece Mekkeli müşriklerle sınırlı bir şekilde işlemiş, şirk kavramının modern çağda nasıl anlaşılması gerektiğine ve özellikle de Allah’a inandığı halde birtakım davranışları ile şirke düşen Müslümanların davranışlarına hiç değinmemiştir. Müelliflerin bu konuyu işlerken sadece durum tespiti yapmakla yetindikleri, süreci Kur’ân âyetleri ışığında özet olarak verdikleri, müşriklerin davranışlarının günümüzdeki yansımalarını ise kapsam dışında tuttukları görülmektedir.

Bu anlamda Müelliflerin âyetlerin güncel yansımaları noktasında tek değerlendirmesi konunun sonundaki son cümledir. Bu cümlede müellifler konunun bu yönünü; “Kur’ân’da geçen kâfirler ve müşrikler sadece Hz. Peygamber (sav) döneminde yaşayanlarla sınırlı değildir. Kur’ân, onlar üzerinden iman ve küfür, hidâyet ve dalalet, cennet ve cehennem konularını, Müslümanlarla kâfirler arasında yaşanan ve yaşanacak mücadeleleri ele almıştır. Söz konusu mücadeleler kıyâmete kadar devam edecektir.” sözleri ile açıklamıştır.¹¹³

Telif Heyeti, müşriklerin Risalet’in başlaması ile beraber az sayıdaki Müslümanı önce ciddi bir tehdit olarak görmediklerini fakat sayılarının artmaya başlamasıyla beraber tehdit algılarının arttığına ve müminlere baskı ve şiddetin de aynı boyutta yükseldiğine dikkat çekmektedir. Zira bu baskılar dayanılmaz noktaya ulaşınca Hz. Peygamber (sav), müminlerden bir kısmının Habeşistan’a hicret etmesine izin vermiştir.¹¹⁴ İlerleyen süreçte bu baskıların sonuç vermediğini gören müşriklerin, bu sefer farklı yol ve yöntemler denemeye kalkıştıkları görülmektedir. Müellifler, bu yöntemlerden birinin Hz. Peygamberle (sav) uzlaşma çabası olduğunu ifade ederek Hz. Peygamber’i (sav) davasından vazgeçmesi karşılığında Mekke’nin en zengini yapacaklarını, dilediği hanımla evlendireceklerini, başlarına kral yapacaklarını, bütün bunları kabul etmezse bir yıl ara ile birbirlerinin ilahlarına tapmayı teklif ederek davasından vazgeçirmeye çalıştıklarını aktarmaktadır. Fakat Kâfirun sûresinde de ifade edildiği üzere Hz. Peygamber (sav) bu teklifleri kabul etmemiş “*Ben sizin taptıklarına tapmam. Siz de benim taptıklarına tapmazsınız. Sizin*

¹¹² Hayat Rehberi Kur’ân, C. III, ss. 146-147.

¹¹³ Hayat Rehberi Kur’ân, C. III, s. 162.

¹¹⁴ Hayat Rehberi Kur’ân, C. III, s. 149.

dininiz size, benim dinim banadır” diye karşılık vermiştir.¹¹⁵ Müellifler, bu âyetleri tefsirlerinde işlemekle beraber Müslüman ve gayr-i müslimler arasında diyalog ve söz üslubunun nasıl olması gerektiğine dair detaya girmemiştir. Oysa müşriklerle Hz. Peygamber (sav) ve inananlar arasında geçen diyaloglar üzerinde durulmaya ve derinlemesine tahlil edilmeyi gerektiren detaylardır. Özellikle küresel çapta mümin ve gayr-i müslimler arasında hemen her alanda yaşanan çatışmalarda ya da gayr-i müslimlerle sürdürülen karşılıklı ilişkilerde Müslümanların tutumunun ne olması gerektiğine dair ipuçları barındıran bu âyetlerin biraz daha derinlemesine tahlil edilmesinde zaruret bulunduğu kanaatindeyiz. Zira, Cahiliye dönemi inançsızlığının tarihi sürecini okumaktan ziyade, buradan müminlere hangi derslerin çıkması gerektiğinin çalışılması güncel bir tefsirin olmazsa olmaz unsuru olmalıdır.

Müellifler, müşriklerin Hz. Peygamber’e (sav) yaptığı tekliflerinin red edilmesinden sonra İslâm’ın daha da güçlenerek kendileri için tehdit oluşturacağını düşünerek bu sefer Darü’n-Nedve’de aldıkları bir kararla Hz. Peygamber’i (sav) öldürmeye kalkıştıklarını aktarmaktadır. İbn Hişam’dan atıfta bulunularak detayların verildiği bu hâdiseden de Yüce Allah’ın Hz. Peygamber’i (sav) koruduğu ve her daim Allah’ın yardımının Hz. Peygamberle (sav) beraber olduğu âyetlerle ortaya konulmaktadır.¹¹⁶

Telif Heyeti, müşriklerle Müslümanlar arasında cereyan eden savaflara da yer vermiş ve birbirini takip eden Bedir, Uhud, Hendek Şavafları ve Hudeybiye Antlaşması’na da değinmiştir. Tefsir’de, Hz. Peygamber’in (sav) Medine’ye hicretinden birkaç sene sonra Müslümanlara savaş izninin verildiği ve akabinde hemen Bedir Savaşı’nın gerçekleştiği aktarılmaktadır. Bu savaşın sebebi olarak müşriklerin hicret edemeyen Mekkeli Müslümanlara yaptıkları baskının, onların mallara el koymalarının ve Müslümanların da buna karşılık Mekkeli müşriklere ait kervanların kontrolü altındaki bölgelerden müşrikleri geçirmeme kararı olduğu ifade edilmektedir. Telif Heyeti, savaş süreci içerisinde Mekkeli müşriklerin Medineli Abdullah b. Übey gibi İslâm düşmanları ile de iş birliği yaptığının altını çizmektedir. Müelliflerin, bir araya getirerek işlediği âyetlerden de anlaşılacağı üzere Yüce Allah’ın, Bedir Savaşı’nda müminlere Meleklerle yardımda bulunduğu,¹¹⁷ Kâfirlerin

¹¹⁵ Kâfirûn, 109/1-6; *Hayat Rehberi Kur’ân*, C. III, ss. 152-153.

¹¹⁶ Hac, 22/15; *Hayat Rehberi Kur’ân*, C. III, s. 153.

¹¹⁷ Â’li İmrân, 3/125.

kalbine korku saldıđı¹¹⁸ ve yine müşriklerle hareket zorluğu getiren bir yağmur yağdırarak yardım ettiđi¹¹⁹ vurgulanmaktadır.¹²⁰

Bu bahiste Müelliflerin altını çizdiği önemli bir nokta ise, Yüce Allah'ın Müslümanlara müşriklerle dostluk kurmaktan kaçınmalarını öğütlemesidir.¹²¹ Fakat Tefsir'de bu dostluktan kaçınma durumunun boyut ve çerçevesinin sınırları noktasında bir değerlendirmeye gidilmediği görölmektedir. Dünyanın giderek küreselleştiği, farklı dinlere mensup ölkeler arasında ticari, siyasi ve kültürel etkileşimin kaçınılmaz olduğu modern çağda bu âyetlerin hangi bağlamda değerlendirilmesi ve modern dünyanın uluslararası zorunlu kıldığı kaçınılmaz ilişkinin çerçevesinin ne şekilde çizilmesi gerektiğine dair yorumların bulunmaması tefsirde olabildiğince yorumdan kaçınıldığını ve sadece mevcut durumun ortaya konulmakla yetinilme gayesinin güdüldüğünü göstermektedir. Bu itibarla Tefsirde, müşriklerle Müslümanların Risalet dönemindeki ilişkilerine dair durum tespiti yapılmış fakat bu ilişkilerin bugüne karşılık nasıl değerlendirilmesi gerektiğine dair detay bir yorumlama yapılmadığı görölmüştür.

Müslümanlarla müşriklerin dost olamayacağı Kur'ân'ın zaman zaman vurguladığı bir noktadır. Tefsir Heyeti, Kur'ân'ın bu yönüne vurgu yaparken Heyet'in tefsirde naklettici bir hadise bu dostluğun müşrikler ve Yahudiler arasında yaşandığını göstermektedir. Tefsirde yer alan bilgiye göre, Medine'de ikamet eden Yahudiler, Uhud Savaşı'nda Müslümanların mutlak galip gelememesinden cesaret bulmuşlar ve yine Hz. Peygamber'e (sav) karşı duydukları kıskançlık duygularından dolayı Mekkeli müşriklerin yanında yer almak istemişlerdir. Zira Yahudilerden Huyey b. Ahtab ve Ka'b b. Eşref yanlarında bir grup Yahudi ile beraber Mekke'ye geldiler. Yahudiler bu ziyaret vesilesiyle Resulallah'a (sav) karşı mücadele etme konusunda müşriklerle anlaşmak istiyorlardı. Müşriklerde bu Yahudilere şöyle dediler. *"Siz Ehl-i kitapsınız. Ve Muhammed'e bizden daha yakınsınız. Bize tuzak kurmadığınızdan emin olamayız. İlahlarımıza secde ederseniz ancak size o zaman inanırız."* dediler. Yahudiler niyetlerinde o kadar kararlıydılar ki müşriklerin bu isteğini yerine getirerek putlara secde ettiler. Ebû Sufyan onlara; *"Biz mi doğru yoldayız, Muhammed mi?"* diye sorduğunda Ka'b; *"Muhammed ne diyor?"* dedi.

¹¹⁸ Enfâl, 8/12.

¹¹⁹ Enfâl, 8/11.

¹²⁰ Hayat Rehberi Kur'ân, C. III, s. 156.

¹²¹ Tevbe, 9/23; Hayat Rehberi Kur'ân, C. III, s. 156.

Müşrikler; *“Tek olan Allah’a ibadet etmemizi emrediyor. Şirk koşmamızı yasaklıyor.”* dedi. O; *“Peki sizin dininiz nedir?”* diye sordu. Onlar da; *“Biz Kabe’nin işlerini yapıyoruz, hacılara su veriyoruz, misafirleri ağırılıyor, darda kalanlara yardım ediyoruz.”* dediler. Ka’b; *“Siz doğru yoldasınız.”* diyerek onları destekledi. Yahudilerin bu yaptığı, kendi kutsal kitaplarına ihanet etmekten başka bir şey değildi. Nisâ sûresi 51. âyetinin bu durumu ifade ettiği görölmektedir. *“Kendilerine kitaptan nasip verilenleri görmedin mi? Putlara ve batıla iman ediyorlar, sonra da kâfirler için ‘Bunlar Allah’a iman edenlerden daha doğru yoldadır.’ diyorlar”*¹²² Telif Heyeti’nin tefsirde dile getirdiğı bu hâdis e câhiliye dönemi Yahudilerinin çıkarları uğruna inanç ve kabullerinden uzaklaştıklarını göstermesi açısından son derece önemli bir detaydır.

Müelliflerin, bu mevzuda kaleme aldıkları bu hâdis e menfaat ve stratejik gereklilik durumunda Yahudi ve müşriklerin ortak noktalarda iş birliğı yapabileceklerini, hatta inançlarından dahi taviz verebileceklerini göstermesi açısından son derece anlamlı görölmektedir. Benzer iş birliklerinin farklı Yahudi kabilelerince de yapıldığı, hatta bu yüzden Beni Nadir Yahudilerinin Medine’den Hayber’e sürüldükleri de görölmektedir. Hendek Savaşı’nın sadece Mekkeli müşrikler ve Medineli Müslümanlar arasında yaşanmadığı, düşman ordusunun içerisinde çok sayıda Yahudi kabilesinin de bulunduğu Müelliflerin dile getirdiğı hususlardır.¹²³ Müelliflerin aktardığı bu bilgilerden Yahudilerin Mekkeli müşriklerle yaptıkları ihanet anlaşmalarının münferit bir durum olmadığı, bilakis Medine ve çevresinde ikamet eden Yahudilerin çoğunluğunun bu tür davranışlara sahip olduğunu göstermesi açısından oldukça önemlidir.

Müellifler, Mekkeli müşriklerin müminlere yoğun baskıları sonucu Hz. Peygamber (sav) ve birçok Müslümanın gruplar halinde Medine’ye hicret ederek baskılardan kurtulmaya çalıştıklarını, fakat müşriklerin burada da onları rahat bırakmadıklarını dile getirmektedir. Tüm bunlara rağmen müşriklerin Allah tarafından zaman zaman *“Tövbeye davet edildikleri, eğer yaptıklarına son verirlerse geçmiş günahlarının bağışlanacağını”*¹²⁴ ifade eden âyetler Müellifler tarafından tefsirde zikredilmektedir. Bu anlamda yaptıklarından pişmanlık duyan herkes için

¹²² Nisâ, 4/51; Hayat Rehberi Kur’ân, C. III, s. 158.

¹²³ Hayat Rehberi Kur’ân, C. III, ss. 158-159.

¹²⁴ Enfâl, 8/38.

dönüş imkânını göstermesi açısından Müelliflerin bu âyetleri burada zikretmesinin son derece önemli olduğu görülmektedir.¹²⁵

Telif Heyeti'nin vurguladığı bir başka nokta ise, Uhud Savaşı'nda bazı müşriklerin bazı Müslüman şehitlerin bedenlerine zarar vererek içlerinde Hz. Hamza'nın da bulunduğu şehitlere insanlık dışı muamele yapmasıdır. Buna karşılık bazı müminler kendilerini tutamayıp eğer bir daha savaşta galip gelirlerse müşriklerden daha fazla kişiye aynı şeyi yapacaklarına dair yemin etmiştir. Ancak Allah Teâlâ intikam almaları gerektiğinde adaletten ayrılmamaları konusunda müminleri uyarmış ve onlara sabırlı olmalarını tavsiye etmiştir.¹²⁶

4.1.1.3. Müşrikler Konusunda Ulaşılan Sonuçlar

Hayat Rehberi Kur'an tefsirinde, müşriklerle ilgili yukarıda verdiğimiz bilgilerden hareketle şu değerlendirmeleri yapmak mümkündür:

Müşrikler, gayr-i müslim gruplar içerisinde müstakil olarak ilk işlenen başlık olmuştur. Tefsir, müşriklerin inançlarına, olumsuz davranışlarına, Müslümanlara yaptıkları zulümlere, Yahudilerle yaptıkları iş birliklerine ve Müslümanlarla aralarında cereyan eden savaş ve barış anlaşmalarına âyetler ışığında yer vermiştir.

Tefsirde müşriklerle ilgili bölüm sistematik olarak ele alınmış önce müşriklerin inanç sistemlerinden, neden tevhide ve kulluğa davet edildiğinden bahsedilmiş, sonra da Müslümanlarla mücadelelerine kronolojik olarak yer verilmiştir. Önce alaya alma ile başlayan bu karşı koymanın boykota, eziyete, mallara el koymaya, cinâyet ve saldırılara, en sonunda savaşlara kadar uzandığı âyetler ışığında dile getirilmiştir.

Bu başlık altında müşriklerin inanç sistemi özetlenmiş ve özellikle Allah'a iman ettiklerinin, fakat putları aracı kılarak tevhid inancından uzaklaştıklarının altı çizilmiştir.

Müşriklerin müminlere karşı tutumu, uyguladıkları farklı mücadele biçimleri kronolojik olarak sıralanmıştır. Bu sıralama olayların tarihi gelişimini görmek ve İslâmiyet'in doğuş ve ilerleme sürecini daha iyi anlamak noktasında okuyucunun zihninde daha kalıcı bir durum oluşturmaktadır.

¹²⁵ *Hayat Rehberi Kur'an*, C. III, s. 155.

¹²⁶ Nahl, 16/126-128.

Müminlerin, müşriklerin baskılarına karşı hamleleri de dile getirilmiştir. Bu nedenle müminlerin Habeşistan'a ve Medine'ye hicretlerine değinilmiş fakat bu hicretin detaylarına girilmediği görülmüştür.

Müslümanlar ve müşrikler arasında yaşanan tarihi hadiselerin detaylarına değinilmeden sadece âyetler ekseninde konu işlenmiştir. Âyetlerde anlatılmayan hiçbir hâdis konu bağlamında işlenmemiştir. Bu anlamda bu durum Telif Heyeti'nin Tefsirde âyetleri âyetlerle tefsir etme eğiliminde olduklarını da göstermesi açısından büyük önem arz etmektedir.

Müşriklerle ilgili bu bahiste sadece İbn İshak, İbn Hişam ve Halil b. Ahmed'den birer atıf yapılmış başka bir tarihi kaynağa ya da siyer eserine başvuru yapılmadığı görülmüştür.

Bu bahis işlenirken başta Fahreddin Râzî olmak üzere Taberî, İbn Kesîr ve *Kur'ân Yolu* tefsirlerinden çokça istifade edilmiş, Zemahşerî tefsirinden 5 kez, Kurtubî, İbni Atiyye, Elmalılı, İbni Aşur, Ebüssuûd, ve Mukâtil tefsirlerinden ise birer kez atıfta bulunulmuştur.

Müşriklerle ilgili bahiste hadis metinlerinden yararlanılmamıştır. Ayrıca *Kur'ân Yolu* tefsirinden farklı olarak İncil ve Tevrât'tan hiç alıntı yapılmadığı görülmüştür.

Âyetler üzerinde müfessirlerin farklı düşündüğü detaylara hiç girilmemiş ve derinlemesine tefsir çalışması yapılmamıştır. Âyetlerde geçen kelime ve kavramların lugat ve dil tahlillerine derinlemesine yer verilmemiştir.

Şirk kavramı incelenirken âyetler ışığında tevhid inancının temel doktrinlerine de değinilmiştir. Konu tevhid merkezli anlatılmaya çalışılmıştır. Bu itibarla müşriklerin bozuk inanç ve davranışlarını anlatırken tevhid inancının ne gerektirdiğine de zaman zaman âyetlerle işaret edilmiştir.

Hayat Rehberi Kur'ân tefsirini diğer tefsirlerden ayıran en önemli noktalarından birisi tefsir edilen âyetlerin tamamının Arapça metnlerinin tefsirde yer bulmamasıdır. Yine birçok âyetin de Türkçe meallerinin de verilmeden sadece atıfta bulunularak konu içerisinde kompozisyon olarak işlenmesi ise hem bu başlığın hem de tefsirin tüm başlıklarının diğer tefsirlerden ayrılan en ayırıcı yönünü oluşturmaktadır. Bu bağlamda yaptığımız taramada müşriklerle ilgili konu işlenirken Müelliflerin konunun girişinde sadece 35 âyetin Arapça metin ve meallerini, konu

içerisinde ise 8 âyetin Arapça metin ve Türkçe mealini verdiği, 62 farklı sûreden 261 âyet-i kerimeyi bölüm içerisinde Arapçalarını vermeden işlediği ve bu âyetleri işlerken de çoğu zaman âyetlerin meallerini vermeden sadece atıfta bulunmakla yetindikleri görülmüştür.

4.1.2. Hayat Rehberi Kur'ân Tefsirinde Münâfıklar

4.1.2.1. Kavramsal Çerçeve

Kur'ân'ın nüzulünün ilk aşaması olan Mekke döneminde her türlü baskı ve işkenceye rağmen istikametini bozmayan müminlerle beraber Resulullah'ın (sav) çağrısına sert bir şekilde karşı çıkan müşrikler vardı. Medine aşamasında ise, Hz. Peygamber (sav) ve müminlerin Medine'ye hicret edip orada nüfuz sahibi olmaya başlaması Medine'de mümin ve müşrikler dışında münâfık olarak isimlendirilen yeni bir sınıfın ortaya çıkmasına yol açtı. İslâm literatüründe “münâfık” olarak isimlendirilen bu grup Risalet döneminin başlangıcından itibaren İslâm tarihinde çok büyük etkiye yol açmış, Medine şehir devletinin kuruluş ve korunmasında negatif etkileri olmuştur. Münâfıklar, bu olumsuz etkileri nedeniyle Kur'ân'da üçyüzden fazla âyete konu olmuşlardır. Münâfıkların ifsat edici tutumları Medine dönemiyle sınırlı kalmayıp günümüze kadar devam etmiş, büyük bir ihtimal kıyâmet kopana denk devam edecektir. Bu sebeple Kur'ân'ın ortaya koyduğu tespitler çerçevesinde onları tanıyarak tedbirli olmak Müslümanlar için büyük önem taşımaktadır.¹²⁷

Sözlükte “(tarla faresi) yuvasına girmek; (bir kimse) olduğundan başka türlü görünmek” anlamındaki nifâk mastarından türemiş bir sıfat olan münâfık kelimesi “inanmadığı halde kendisini mümin gösteren” kimse demektir. Kelimenin, “tarla faresinin bir tehlike anında kaçmasını sağlamak üzere yuvası için hazırladığı birden fazla çıkış noktasının birinden girip diğerinden çıkması” biçimindeki kök mânâsından hareketle münâfık, “dinin bir kapısından girip diğerinden kaçan çifte şahsiyetli kimse” olarak da tanımlanmaktadır.¹²⁸

Bozuk bir inancın öznesi olan münâfıklar, ifsat edici bir oluşumun merkezinde yer almış, yaptıkları ifsat edici davranışlarla negatif bir yol açmış, gerçeklikten nasibi olmayan, karakteri bozuk ve gönülleri sızlatan bir profil çizmişlerdir. Kur'ân'ı

¹²⁷ Abdülkerim Bingöl, “Kur'ân'da Münâfıkların Tenkidi”, *Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4/1, 2016, ss. 150,151.

¹²⁸ Hülya Alper, “Münâfık”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. XXXI, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2020. s. 564.

Kerim’e göre münâfıklar, sorunlu ve çatışmalı bir özelliğe sahiptir. Bu özellikler münâfıkların hayatlarının akışını ve hayata bakışlarını değiştirmiştir. Münâfıklar, bozuk karakterlerinden dolayı gerçek iman edenlerle sağlıklı bir iletişim kuramazlar. Kendisiyle yüzleşemeyen ve çevresiyle sağlıklı iletişim kuramayan münâfıkların Kur’ân’ın ifadesiyle ruhi hastalıkları gittikçe artar. Bu yönüyle münâfık, kişilik tipleri bozuk, sahte ahlaklı bir kimliğe bürünmüş, amaçları sadece dünyevi çerçevede kalmıştır.¹²⁹

Görünüş itibariyle, iman ettiğini söyleyerek Müslümanların ibadet mekanlarına katılan münâfıklar, inanç durumlarında olduğu gibi amelî ve ahlakî yönlerinde de samimi değildir. Onlar, Müslümanlarla beraber yaptıkları ibadetlerinde ana gaye olarak kendilerini gizlemeyi ön planda tutarlar. İbadet etmelerinin temelinde Allah’ın rızası, cennete girme ümidi ya da cehenneme girme korkusu bulunmaz. Ayrıca bu grup yaptıkları ibadetlerin karşılığında da sevap beklemedikleri gibi, başlarına gelebilecek bir azaptan da korkmazlar.¹³⁰

Kur’ân’ı Kerim’de münâfıklarla ilgili âyetlerin genel olarak onların ifsat edici plan ve uygulamalarını deşifre etmeye ve bu hal ve hareketlere karşı Müslümanların tedbir almalarını temin etmeye yönelik olduğu görülmektedir. Bu itibarla Müslümanların Hicaz bölgesindeki hakimiyetleri pekişene kadar münâfıkların ifsat edici hareketleri devam etmiş ve yüce kitabımız bu hal ve hareketlere vurgu yaparak hem Risalet döneminin müminlerinde hem de kıyâmete kadar gelecek olan müminlerde münâfıkların ifsat edici davranışlarıyla alakalı bir bilinç durumu oluşturmak istemiştir. Münâfıklarla ilgili âyetlerde bu fiil ve davranışları işleyenlerin isimlerine yer verilmeden sadece faaliyetlerinden bahsedilmesi bunun işaretidir. Bu anlamda Kur’ân’ın münâfıklarla ilgili mesajlarına İslâm toplumunun aralıksız bir şekilde içten ve dıştan her türlü saldırıya uğradığı şu günlerde her zamankinden daha fazla ihtiyaç olduğu ortadadır. Bu anlamda bu Tefsir’de, Kur’ân’ın münâfıklarla ilgili mesajlarının güncel şartlar eşliğinde yeni yöntemlerle yorumlanması büyük önem taşımaktadır.

Hayat Rehberi Kur’ân tefsiri, son ve en güncel tefsirlerden biri olarak Kur’ân’ın münâfıklarla ilgili bu mesajlarına büyük önem vermiş ve münâfıklar

¹²⁹ Arslan Karaoğlu, “Kur’ân’da Anlatılan Münâfık Tipolojilerinin En Belirgin Karakteristik Özellikleri – Nisâ 142-143. Âyetleri Örneği-”, *Eskiye*, 38/45, Mart 2019, s. 52,71.

¹³⁰ Hasan KURT, “Amel Bakımından Münâfıkların Özellikleri” *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2/4, Gümüşhane 2013, s. 52.

konusunu müstakil bir başlıkta geniş bir çerçevede işlemiştir. Tefsirde, münâfıklarla ilgili gelişmelerin Medine’de yaşanması sebebiyle konu ile ilgili âyetlerin daha çok Medenî âyetler olduğu ifade edilmekte ve genellikle Bakara, Â’li İmran, Nisâ, Tevbe, Enfâl, Hac ve Haşr sûrelerinde ilgili âyetlerin yer aldığı, yine Münâfıkûn isimli sûrede de bütünüyle münâfıklardan bahsedildiği ifade edilmektedir.¹³¹

Müelliflerin ifadesine göre münâfıklar, Hz. Muhammed (sav) döneminin inanç, tutum ve davranış itibariyle özel ve önemli bir grubunu oluşturmaktadır. Münâfıklar Medine’de ortaya çıkmış ve Hz. Peygamber’e (sav) tam bir muhalif davranış içerisine girmişlerdir. Müelliflere göre, münâfıkların en belirgin özellikleri inanmadıkları halde inanmış gibi gözükererek gerçek niyet ve düşüncelerini gizlemiş olmalarıdır. Dış görünüş itibariyle mümin gözüken münâfıklar, Müslümanlara karşı düşmanlık ve ihanetten bir an bile geri durmamıştır.¹³²

4.1.2.2. Tefsirde Münâfıklarla İlgili Ele Alınan Âyetler ve Konunun Tahlili

Telif Heyeti, Hz. Peygamber’in (sav) Allah’ın bildirdiği kadar bazı münâfıkları ismen bildiğini fakat Allah Teâla’nın zahire göre hüküm verilmesini istediği için münâfıkların hepsinin ismini Hz. Peygamber’e (sav) bildirmediğini, bununla beraber Hz. Peygamber’in de (sav), genel olarak fitne çıkarıcı davranış ve söylemlerinden dolayı onları tanıyabildiğini ifade etmektedirler. Zira Müellifler, münâfıkları asıl ele veren unsurun onların bu farklı tutum ve söylemleri olduğunu ifade eden Muhammed sûresi 30. âyet-i kerimesinin de bu duruma işaret ettiğini beyan etmektedirler. Yüce Allah bu âyetlerde; *“İstersek şüphesiz onları sana gösteririz de yüzlerindeki işaretlerden kendilerini tanırsın. Kuşkusuz konuşma tarzlarından sen onları bileceksin. Allah bütün yaptıklarınızı bilir.”* buyurmaktadır.¹³³

Müelliflere göre münâfıklar, Müslümanlar için açıktan tehdit oluşturanlardan daha tehlikeli görülmektedir. Zira Kur’ân, bu nedenle münâfıkların özellikleri ve Müslümanlar için olası zararları üzerinde durmuş ve Müslümanlara münâfıklar hakkında dikkatli olmasını tavsiye etmiştir. Telif Heyeti, Hz. Muhammed’in (sav) münâfıkların ikiyüzlülüğünü bilmesine rağmen onların ortaya koyduğu görüntüye göre onlara iyi davrandığını, düşmanca tutumları ortaya iyice çıkana kadar onları mümin olarak kabul ettiğini ifade etmektedir. Bu çerçevede Hz. Peygamber (sav),

¹³¹ Hayat Rehberi Kur’ân, C. III, s. 217.

¹³² Hayat Rehberi Kur’ân, C. III, s. 217.

¹³³ Muhammed, 47/30; Hayat Rehberi Kur’ân, C. III, s. 233.

Yüce Allah tarafından ilâhî vahiyle ikaz edilmedikçe münâfıkların cenaze namazlarını kıldırması ve onlar için dua ederek insânî birtakım davranışlarda bulunmuştur.¹³⁴

Telif Heyeti, Hz. Peygamber'in (sav) münâfıklara çoğu zaman neden böyle iyimser davrandığına dair ise, Resulullah'ın onları cezalandırmak ve gerçek iman edenlerden ayırmak yerine, samimi bir şekilde iman etmeleri ve Müslümanca yaşamaları için onlara fırsat tanıdığı, hatta bazı zamanlarda onların gönüllerini kazanmak için ganimet mallarından onlara daha fazla pay da vererek onları İslâm'a dahil etmeye çalıştığı şeklinde yorumda bulunmuştur.¹³⁵ Zira Müellifler, olumlu dönüş yapanların ödüllendirileceğini beyan eden Nisa 146-147. âyetlerde Yüce Allah'ın onların içinden tövbe edip doğru yolu bulanlara mükâfat vadettiğini ifade etmektedirler. Bu âyetlerde Yüce Allah: *"Ancak tövbe edip hallerini düzeltenler, Allah'a sınıksız bağlanıp dinlerini yalnızca O'na özgü kılanlar başkadır. İşte bunlar müminlerle beraberdirler ve Allah müminlere ileride büyük bir mükâfat verecektir. Eğer siz iman eder ve şükrederseniz Allah size niçin azap etsin? Allah şükre karşılık veren ve her şeyi bilendir."* buyurmaktadır.¹³⁶ Ancak, münâfıklara ölüm geldikten sonra, Müslüman olma ihtimalleri ortadan kalkınca bu sefer Hz. Peygamber'e (sav) onların cenaze namazında bulunmama ve onlar için başışlanma dilememe emri gelmiştir.¹³⁷

Tefsir Heyetine göre, Hz. Peygamber'in (sav), münâfıklardan suça karışanları elbette cezalandırma kudretine sahip olduğu zamanlar da vardı. Fakat, münâfıkların liderinin ya da onlardan herhangi birisinin, Hz. Peygamber'in (sav) emri veya izni ile öldürülmesinden bile kendilerine siyasi çıkar sağlamayı hedefleyen bir beklenti içerisindeydiler. Dolayısıyla kamuoyunda 'Muhammed ashabını katlediyor' şeklindeki bir algı oluşturacaklarını öngören Hz. Peygamber (sav) böyle bir duruma fırsat vermemiştir.¹³⁸

Telif Heyeti'ne göre, Hz. Peygamber'in (sav) münâfıklara müsamahalı davranmasının bir diğer nedeni ise İslâm devletinin henüz önlem alacak kadar hazır olmadığı bir zamanda münâfıkların başka bir düşman cephesi kurmasını engelleme

¹³⁴ Hayat Rehberi Kur'an, C. III, s. 218.

¹³⁵ Hayat Rehberi Kur'an, C. III, s. 232.

¹³⁶ Nisâ, 4/146-147; Hayat Rehberi Kur'an, C. III, s. 234.

¹³⁷ Tevbe 9/84; Hayat Rehberi Kur'an, C. III, s. 232.

¹³⁸ İbrahim Halil Erdoğan, "Geçmişten Günümüze Münâfıkların Değişmeyen Faaliyetleri (Asr-ı saadet ve Nifak Eylemleri)", Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi, 5/18, 2018, s. 256.

düşüncesidir. Ancak Hz. Peygamber'in (sav) bu ince siyasetini ihtiyatı elden bırakma olarak değil, aksine onlara karşı çok dikkatli olmak şeklinde okumak gerekir. Zira Hz. Peygamber (sav), münâfıkların hamlelerine her ne kadar müsamahalı davranıp sabır gösterse de ihtiyat ve tedbiri asla elden bırakmamıştır.¹³⁹

Telif Heyeti, Kur'ân'ı Kerim'in münâfıklara yönelik durumlarını düzelterek kendilerine çeki düzen vermeleri yönündeki telkinlerinin aralıksız devam ettiğine dikkat çekmektedir. Telif Heyeti, Kur'ân'ın münâfıkların iç dünyalarını bu kadar ortaya dökmesini, içlerinden geçirdikleri birçok düşünceyi dile getirmesini ve münâfıkların tutum ve davranışlarındaki tutarsızlıkları detayları ile anlatmasının sebebini de Allah'ın münâfıklardaki bu tür hastalıkları tedavi etmek istemesi olarak açıklamışlardır. Bu nedenle Müellifler, Kur'ân'ın münâfıklardan bahsettiği her yerde mutlaka onları kâmil bir imana ve içten samimi bir kulluğa davet ettiğini ifade etmektedirler. Zira bunun güzel bir örneği olarak münâfıklık özelliklerini taşıyarak öldüklerinde cehennemin en alt tabakasında olacaklarını bildiren Nisâ sûresi 145. âyetinde; *“Şüphesiz ki münâfıklar cehennemin en alt katındadırlar; artık onlara asla bir yardımcı bulamazsın.”*¹⁴⁰ buyurduktan sonra bir sonraki 146. âyetin de durumunu düzeltenlerin bu grubun dışında olduğu Telif Heyeti'nce dikkat çekilen bir husustur. Zira, bu âyetlerde durumunu düzelten münâfıklar hakkında Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *“Ancak tövbe edip hallerini düzeltenler, Allah'a sınıksız bağlanıp dinlerini yalnızca O'na özgü kılanlar başkadır. İşte bunlar müminlerle beraberdirler ve Allah müminlere ileride büyük bir mükâfat verecektir.”*¹⁴¹

Telif Heyeti, münâfıklarla ilgili âyetlerden yola çıkarak Kur'ân'da münâfıkların küfr (inkâr etmek), kizb (yalan söylemek), fîsk (itaatten ayrılmak), hud'a (aldatmak, tuzak kurmak), istihza (alâyet etmek), sadd (Allah yolundan saptırmak), istikbar (büyüklenmek), riya (gösteriş yapmak), müzebzeb (kararsızlık), maraz (kalbi hastalık), summun (manevi sağırlık), umyun (manevi körlük), bukmun (manevi dilsizlik) ve fesat (bozgunculuk) kelimeleri ile birlikte anıldıklarını dile getirmektedir. Ayrıca Telif Heyeti, münâfıkların inkârını gizleyen kâfirler olduğunu, fâsıklık ve münâfıklık arasında da sıkı bir ilişkinin bulunduğunu kayda

¹³⁹ Erdoğan, “Geçmişten Günümüze Münâfıkların Değişmeyen Faaliyetleri (Asr-ı Saâdet ve Nifak Eylemleri)”, 5/18, s. 262.

¹⁴⁰ Nisâ, 4/145.

¹⁴¹ Nisâ, 4/146; *Hayat Rehberi Kur'ân*, C. III, s. 234.

geçirmektedir. Fakat Tefsir’de tüm bu kavram ve kelimelerin detaylı tahlillerinin yapılmadığı, sadece atıflarla yetinildiği görülmektedir.¹⁴²

Tefsir Heyeti, münâfıklarla ilgili konuyu işlerken Abdullah b. Übey b. Selül’den çok sık bahsetmekte, O ve beraberindekilerin Müslümanlara karşı giriştikleri komplolara ve fitne girişimlerine genişçe yer vermektedir. Abdullah b. Ubey’in bu girişimlerine ve Müslümanlara karşı gizliden gizliye yürüttüğü olumsuz hareketlerine sebep olarak onun Hz. Peygamber’in (sav) Medine’ye hicretinden önce Yesrib’e lider olmayı planladığını, Evs ve Hazreç kabilelerinin barışmasıyla beraber şehri yönetmesi için seçildiğini, hatta tacının bile hazırlandığı fakat Hz. Peygamber’in (sav) buraya hicretiyle beraber bu hedefinin suya düştüğünü, Medine halkının Hz. Peygamber’i (sav) lider ve önder görmeye başladığını ifade etmektedirler. Telif Heyeti’nin değerlendirmesine göre tüm bu nedenlerle Abdullah b. Übey Hz. Peygamber’i (sav) ve müminleri düşman olarak görmüş her fırsatta onlara zarar vermeye çalışmıştır. Zira Abdullah b. Übey, bütün hayallerini yılanlara karşı kin ve intikam duyguları ile doluydu.¹⁴³

Tefsir Heyetinin ifadesine göre Hz. Peygamber (sav), Abdullah b. Übey’in yaptıklarına karşı, açıktan onu cezalandırma yoluna gitmemiş ve ona bir Müslüman gibi davranmıştır. Tâki, Abdullah b. Übey vefat etmiş, onun cenaze namazını kıldırmak üzere Efendimiz’in (sav) kalkıp dua etmek istemesiyle beraber Tevbe sûresi 84. âyeti kerime inzal olmuştur. Bu âyette Yüce Allah: *“Onların arasından ölen birinin namazını sakın kılma, mezarı başında da sakın durma! Çünkü onlar Allah ve resulünü inkâr ettiler ve yoldan sapmış olarak öldüler.”* buyurmuştur.¹⁴⁴

Münâfıkûn sûresi 1. âyetinin tefsirinde Müellifler, şu bilgileri aktarmaktadır. Müminlerin Medine’ye hicretinden önce burada Yahudiler, az da olsa Hıristiyanlar ve Evs ve Hazreç gibi müşrik kabileler vardı. Bu gruplar arasında siyasi bir birlik bulunmuyordu. Hz. Peygamber (sav), Medine halkı arasındaki anlaşmazlıkları sona erdirerek Medine’de siyasi bir birlik ve otorite kurmuştu. İman etmeyen gruplar ise kendi içlerinde siyâsi bir birlik oluşturamadığından bir güç olamıyor ve Müslümanlara karşı gelemiyorlardı. Bu sebeple gerçek inançlarını gizleyerek Müslüman gibi davranmaya başladılar. Bu grupların tehdidi diğerlerinden daha

¹⁴² Hayat Rehberi Kur’ân, C. III, ss. 218-219.

¹⁴³ Hayat Rehberi Kur’ân, C. III, s. 221.

¹⁴⁴ Tevbe, 9/84; Hayat Rehberi Kur’ân, C. III, ss. 221-222.

tehlikeli idi. Zira diğer Yahudi ve Hristiyanlar açıktan kimliklerini belli ederken, münâfıklar ikiyüzlülükleri ile ne oldukları belli olmaz bir şekilde büyük tehdit oluştuyordu. Bu gruptaki münâfıklar her fırsatta Allah ve Resulüne inandıklarını söylüyorlardı. Nisâ sûresi 81. ve Nûr sûresi 47. âyetleri bu gerçeği ifade etmektedir. Fakat bu münâfıklar Müslümanların yanından ayrıldıklarında gerçek yüzlerini ortaya koyarak düşmanlığa başlıyorlardı.¹⁴⁵ Nihâyet, Yüce Allah Münâfikûn sûresi 1. âyetinde: “*Münâfıklar sana geldiklerinde, ‘Tanıklık ederiz ki sen gerçekten Allah’ın elçisisin’ derler. Senin hiç kuşkusuz kendi elçisi olduğunu Allah elbette biliyor; ama Allah tanıklık eder ki münâfıklar (inandık derken) kesinlikle yalan söylemektedirler.*”¹⁴⁶ buyurarak onların inanç durumlarını Hz. Peygamber’e (sav) bildirmiştir.

Müelliflere göre, bazı münâfıklar gerçek anlamda iman etmeye çok yaklaşmış fakat içlerindeki kuşku ve etraflarından gelen kınama ve baskılar nedeniyle tekrar inkâra yönelmişlerdir. Müellifler, münâfıkların bu durumunun Bakara sûresi 17-20. âyetlerde ifade edildiğini aktarmaktadır. Bu âyetlerde Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: “*...Onların misali, bir ateş yakan insan gibidir. Ateş tam etrafını aydınlatıldığında Allah ışıklarını yok eder de onları karanlıklar içinde, hiçbir şeyi görmez bir halde bırakır. Artık onlar sağırlardır, dilsizlerdir ve körlerdir; bu yüzden geri de dönemezler. Yahut onlar, karanlıklar içinde gökten boşanan gök gürültülü, şimşekli bir yağmura tutulmuş kimseler gibidirler. Yıldırımlar yüzünden ölümden korkarak parmaklarıyla kulaklarını tıkırlar. Hâlbuki Allah inkârcıları çepeçevre kuşatmıştır. Şimşek gözlerini kör edencesine çakar, onların çevresini aydınlatınca orada yürürler, karartınca da kalakalırlar. Allah dileyseydi onların işitme ve görmelerini büsbütün giderirdi. Şüphesiz Allah her şeye kadirdir.*”¹⁴⁷ Fahrettin Râzî, bu âyetlerde şimşegin etrafı aydınlatmasıyla beraber yürümelerini, İslâm’dan istifade etmek olarak, karanlık basınca oldukları yerde dikilip kalmalarını ise kendilerinde oluşan şüpheler nedeniyle duraklamaları anlamına geldiği şeklinde yorumlamıştır.¹⁴⁸ İbni Kesîr ise, aynı âyetlerin yorumunda âyetteki şimşekten kastın

¹⁴⁵ Hayat Rehberi Kur’ân, C. III, ss. 222-223.

¹⁴⁶ Münâfikûn, 63/1.

¹⁴⁷ Bakara, 2/17-20.

¹⁴⁸ Râzî, Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin et-Taberistânî, *Mefâtihu’l-Gayb*, C. II, Dâru’l Fikr, Beyrut 1981, s. 85.

iman nurunun yol göstermesi, karanlıkta kalmanın ise şüphe ve tereddütler içerisinde kalarak bocalamalarına dalalet ettiği şeklinde açıklamıştır.¹⁴⁹

Telif Heyeti, münâfıkların Müslümanlara karşı yürüttükleri bir dizi komplo ve tuzağı da kaleme alarak Müslümanlarla münâfıklar arasında geçen önemli hâdiselere de değinmektedir. Bunlardan ilki ise Uhud Savaşı'nda savaş emri verildikten sonra münâfıkların duraksaması, daha sonra da müminleri yarı yolda bırakıp toplu olarak Medine'ye dönmeleridir. Müellifler, bu olayla beraber müminlerin morallerinin bozulduğunu ifade etmektedir.¹⁵⁰ Bilindiği gibi Uhud Savaşı'nda yaşanan bir dizi olaydan sonra Müslümanlar yenilmese de tam olarak galip gelememiş ve asırlarca ders olacak sonuçlar ortaya çıkmıştır.

Telif Heyeti, Abdullah bin. Übey ve beraberindeki münâfıkların Müslümanlara karşı yaptıkları düşmanlıkların sadece Uhud'da yaşanmadığını, Uhud'dan kısa süre sonra Beni Müstalik Gazvesi'nden dönüşte de Müslümanlar arasında çıkan su anlaşmazlığını kullanarak Ensar ve Muhacir arasında fitne çıkarmaya çalıştıklarını, fakat Hz. Peygamber'in (sav) devreye girmesiyle olayların büyümeden önüne geçildiğini ifade etmektedirler.¹⁵¹

Müelliflere göre, Abdullah b. Übey ve beraberindeki münâfıklar bunlarla yetinmemiş ve Hz. Peygamber'i (sav) ve tüm müminleri derinden üzecek yeni bir hâdisenin fitilini ateşlemişti. Beni Müstalik Gazvesi dönüşü sırasında ordu dinlenmek için mola vermişti. Bu sırada gerdanlığını düşüren Hz. Aişe onu aramaya başlamış ve ordudan geride kalmıştı. Hz. Aişe'nin devesi kapalı hörgüce sahip olduğundan Hz. Aişe'nin bu kapalı kısmın içerisinde bulunacağı düşüncesiyle ordu harekete geçmiş, Hz. Aişe ise arkada kalmış, nasıl olsa yokluğunu farkettilerinde dönüp kendisini alacakları düşüncesiyle olduğu yerde beklemeye başlamıştı. Ordunun arkasından geride kalanları toplamakla görevli Safvan b. Muattal Hz. Aişe'yi görünce onu devesine bindirerek orduya yetiştirmiştir. Bu kez münâfıklar, Hz. Aişe'yi deve üzerinde ve devenin de yularını Safvan b. Muattal'ın tuttuğunu görünce çirkin iftiralar atmaya başladılar. Bu fitne Müslümanlar arasında o kadar etkili oldu ki mescitte sert tartışmalar yaşandı. Hz. Aişe ise duyduğu üzüntüden hastalanmış ve baba evine dönmüştü. Bir süre sonra Hz. Aişe'nin bütün bu yaşanan

¹⁴⁹ İbni Kesîr, *Tefsir 'ül Kur'âni'l Azîm*, C. I, s. 96.

¹⁵⁰ *Hayat Rehberi Kur'ân*, C. III, s. 224.

¹⁵¹ *Hayat Rehberi Kur'ân*, C. III, s. 225.

hadiselerde temiz ve pak olduğunu, olayların iftira içerdiğini ifade eden Nûr sûresi 11-16. âyet-i kerimleri inzal olmuştu. Müellifler, yaşanan bu hadisede de Abdullah b. Übey'in etkin rol oynadığını ifade ederek O ve beraberinde ki münâfıkların Müslümanlara verdiği zararlara dikkat çekmektedir.¹⁵²

İfk Hadisesi, Hz. Peygamber (sav) ve Hz. Aişe'ye atılan bir iftira idi. Adeta bir darbe girişimiydi. Hz. Peygamber (sav) ve Müslümanların zaferiyle sonuçlanan bu savaş planı, liderin kişilik ve onurunu bitirmeye yönelik olmasına rağmen savaş süresince Hz. Peygamber'in (sav) sabırla hareket ettiği, şahsını ve toplumu zaafiyete sürükleyecek tek bir söz bile etmeyerek olaylara karşı direndiği görülmüştür.¹⁵³

Münâfıkların, Müslümanlara karşı düşmanlıkları Hendek Savaşı öncesi ve sonrasında da devam etmiş, önce münâfıklar hendek kazan müminleri vazgeçirmeye çalışmışlar, daha sonra ise *"Hz. Muhammed bize Kısra ve Kayserlerin hazinelerini vaad ediyordu. Bakın hâlimize bugün evimizden dışarı bile çıkamıyoruz."* diyerek müminleri ve ideallerini alaya alıyorlardı. Müelliflerin ifadesine göre bu söylemler sonucunda Ahzâb sûresi 12. âyet-i kerimesi inzal olmuştur. Bu âyetle Yüce Allah; *"O zaman münâfıklar ve kalplerinde bozukluk bulunanlar, 'Allah ve Resulünün vaadleri bizleri aldatmaktan ibaretmiş' demişlerdi."* buyurarak münâfıkların bu sözlerine işaret etmiştir.¹⁵⁴

Telif Heyeti, münâfıkların ifsat hareketlerinin Hendek Savaşı sonrasında da devam ettiğini, bu sefer Hz. Peygamberle (sav) Zeynep b. Cahş'ın evliliğiyle ilgili Müslümanlar arasında fitne çıkarmaya ve Hz. Peygamber'i (sav) Müslümanlar nezdinde kıymetsiz kılmaya çalıştıklarını ifade etmektedirler. Ahzâb sûresi 37-40. âyetlerde *"... Zeyd onunla evlenip ayrıldıktan sonra müminlere, evlâtlıklarının - kendileriyle beraber olup ayrıldıkları- eşleriyle evlenmeleri hususunda bir sıkıntı gelmesin diye seni o kadınla evlendirdik. Allah'ın emri elbet yerine getirilecektir."*¹⁵⁵ buyurulmaktadır. Müellif Heyeti, bu âyetin tefsirinde Zeyd'in Hz. Peygamber'in (sav) öz oğlu olmadığı, dolayısıyla bu durumun kınanacak bir durum olamayacağı

¹⁵² Hayat Rehberi Kur'an, C. III, ss. 225-226.

¹⁵³ Erdoğan, "Geçmişten Günümüze Münâfıkların Değişmeyen Faaliyetleri (Asr-ı Saâdet ve Nifak Eylemleri)", 5/18, s. 248.

¹⁵⁴ Ahzab, 33/12; Hayat Rehberi Kur'an, C. III, s. 226.

¹⁵⁵ Ahzab, 33/37-40.

Yüce Allah'ın bu âyetle bildirdiği ve cahiliye toplumunda var olan yanlış bir uygulama ve algıyı ortadan kaldırdığı ifadeleri ile açıklamaktadır.¹⁵⁶

Telif Heyeti'nin, münâfıklarla ilgili üzerinde durduğu bir başka detay ise bazı müminlerin münâfıkları samimi olduklarını düşünüp onlarla dostluk kurarak sırlarını paylaşmalarıdır. Oysa münâfıklar kalplerindeki kin ve düşmanlığı gizleyerek, gerçek manada iman etmedikleri, hatta Müslümanlara duydukları kin ve nefretten dolayı parmaklarının uçlarını ısırdıcasına düşmanlık besledikleri bildirilmektedir. Telif Heyeti, bu durumu Â'li İmrân sûresi 119. âyet-i kerimesi ile açıklamaktadır. Bu âyetle Yüce Allah bu gerçeği şöyle dile getirmektedir; *"İşte siz öyle kimselersiniz ki, onları seversiniz; onlar ise, bütün kitaplara iman ettiğiniz hâlde, sizi sevmezler. Onlar sizinle karşılaştıkları zaman "inandık" derler. Ama kendi başlarına kaldıklarında, size karşı kinlerinden dolayı parmaklarını ısırırlar. De ki: "Öfkenizden ölün!" Şüphesiz Allah, göğüslerin özünü (kalplerde olanı) bilir."*¹⁵⁷ Telif Heyeti'nin bu âyetin tefsirinde dile getirdiği bir diğer husus ise, münâfıkların Medineli Ensarla, Müslüman olmadan önce sarmaş dolaş olmalarıdır. Fakat Ensar'ın Müslüman olması ile beraber münâfıkların bu tutumlarının değişerek onlara düşmanlık ve kin beslemeye başladıkları Telif Heyeti'nin dikkat çektiği bir detaydır.¹⁵⁸

Telif Heyeti, münâfıkların ahlaki yönüne de genişçe yer ayırmakta ve âyet-i kerimelerde bu hususlara yer veren kısımları bir araya getirerek onların bu yönlerine dair bütüncül bir bakış açısı sunmaktadır. Âyet-i kerimelerle destekledikleri bu yönlerin en göze çarpan kısımları ise, münâfıkların kadınıyla erkeğiyle birbirine benzedikleri, kötülüğü özendirip iyiliği engelledikleri, hayır için harcamaya ellerinin el vermedikleri,¹⁵⁹ namazlarını gösteriş için kıldıkları,¹⁶⁰ zekâtlarını ve sadakalarını da aynı minvalde verdikleri,¹⁶¹ ve namaza da üşenerek gösteriş için kalktıkları hususlarıdır.¹⁶²

Hayat Rehberi Kur'ân tefsirinde, münâfıkların faaliyetlerine dair en dikkat çekici hususlardan birisi de onların kendilerine ait bir mescid inşa ederek ihanetlerini

¹⁵⁶ *Hayat Rehberi Kur'ân*, C. III, ss. 226-227.

¹⁵⁷ Âl-i İmrân, 3/119; *Hayat Rehberi Kur'ân*, C. III, s. 227.

¹⁵⁸ *Hayat Rehberi Kur'ân*, C. III, s. 227.

¹⁵⁹ Tevbe, 9/67.

¹⁶⁰ Nisâ, 4/42.

¹⁶¹ Bakara, 2/263.

¹⁶² Nisâ, 4/142; *Hayat Rehberi Kur'ân*, C. III, ss. 228-229.

bu mescidden yürütmek istemeleridir. Müellifler, münâfıkların bu mescidi cahiliye döneminde Hristiyanlığı seçen Ebû Âmir'in Bizans Kayseri'nden yardım getirtip Müslümanlara karşı savaşacakları bir karargâh olarak kullanmak üzere inşa ettiklerini belirtmekte ve buranın inşaatını bitirdikten sonra da Hz. Peygamber'i (sav) mescidin açılışına davet ederek bu mescide meşruiyet kazandırma gayesi güttüklerini ifade etmektedir. Fakat Hz. Peygamber (sav) Mescidin açılışına gitmeden önce Yüce Allah Tevbe sûresi 107-110. âyetlerini inzal ederek Resulüllah'ı (sav) bu konuda ikaz etmiş ve münâfıkların gerçek niyetlerini açık bir şekilde ortaya koyarak Hz. Peygamber'i (sav) bu mescidin açılışını yapmaktan korumuştur.¹⁶³ Daha sonra Hz. Peygamber (sav) bu yerin yıkılmasını ve Kuba bölgesinin çöplüğü haline getirilmesini emretmiştir.¹⁶⁴

Münâfıklar, Hz. Peygamber (sav) ve ashabına karşı her türlü kirli propagandaya ve düşmanla iş birliğine girmekle beraber, zehri bal içerisine katmakla farklı birçok taktik denemiştir. Bu mânada dini bir kurum olan mescidi küfrün gizli bir karargahına çevirme çabaları dikkate değer bir ayrıntıdır. Zira onlar İslâm'ın en mukaddes yapılarından biri olan mescidi dahi kötü faaliyetlerini perdelemek üzere kullanmak istemiştir.¹⁶⁵

Telif Heyeti, münâfıklıkta bazı bedevî kabilelerinin daha da ileri gittiğini ifade etmekte ve özellikle Esed ve Gatafan kabilelerinin ön plana çıktığını söylemektedir. Tevbe sûresi 97-98. âyetlerde “...Bedeviler inkârcılık ve iki yüzlükte daha da ileridedirler...” ifadeleri ile yüce Allah'ın bu duruma işaret ettiğini ifade eden Telif Heyeti, Bedevilerin münâfıklıkta ileri gitmelerini onların yapılarında var olan kaba ve cahil bir çıkarılığa bağlayan İzzet Derveze'nin görüşünü benimsemişlerdir.¹⁶⁶ Münâfıkların iki yüzlü tavrından dolayı iki defa cezalandırılacakları yönündeki Tevbe sûresi 97-101. âyetlerdeki “iki defa cezalandırma” ifadesini müfessirlerin, dünyadaki ölüm, korku, esir edilme, açlık vs. ile ölüm sonrası kabir azabı ve cehennem ateşi olarak ifade ettiklerini beyan etmektedirler. Fakat Tefsir Heyeti'nin,

¹⁶³ Tevbe, 107-110

¹⁶⁴ Hayat Rehberi Kur'ân, C. III, s. 229.

¹⁶⁵ Abdülkerim Bingöl, “Kur'ân'da Münâfıkların Tenkidi”, *Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4/1, 2016, ss. 157-158.

¹⁶⁶ Muhammed İzzet Derveze, *et-Tefsîrü'l Hadîs*, C. IX, Dâru İhyâ'i't-Türâsî'l-'Arabî, Kahire 1963, s. 519; Hayat Rehberi Kur'ân, C. III, s. 230.

buradaki iki defa cezalandırmadan kastın ne olduğuna dair kendi görüşlerini ya da tercih ettikleri görüşü açıklamadıkları görülmektedir.¹⁶⁷

Müelliflere göre, münâfıkların ifsat hareketleri bütün bunlarla da sınırlı kalmamıştır. Onlar Tebük Seferi öncesinde de benzer davranışlarda bulunarak seferden kaçmak için sıcağı ve hasat mevsimini ileri sürerek bahaneler ürettiler. Aynı zamanda sefere çıkacak müminleri de bu kararlarından döndürmeye çalıştılar. Münâfıkların yaptığı kötü hareketlerin içerisinde en zirve noktası Tebük Seferi dönüşünde yaşandı. Münâfıklar, bu seferden dönüş yolunda Hz. Muhammed'i (sav) bir suikastle öldürmeye kalkıştılar. Fakat Huzeyfe el-Yemâni bu suikastı boşa çıkarmış ve hainleri tanımıştı. Bu olay Tevbe sûresi 74. âyet-i kerimesinde şöyle dile getirilmiştir. *“Söylemediklerine dair Allah adına yemin ediyorlar. Oysa inkârcılık içeren sözü söylemişler, Müslüman olduklarını beyan ettikten sonra inkârcılığa sapmışlar ve başaramadıkları o işe yeltenmişlerdir. Onların öç almaya kalkışmaları için Allah'ın ve O'nun lütfu sayesinde resulünün kendilerini zengin etmesinden başka bir sebep de yoktu! Eğer pişman olup tövbe ederlerse bu kendilerinin iyiliğine olur; yüz çevirirlerse Allah onları dünyada da âhirette de elem verici bir azaba uğratar; artık yer yüzünde onlara ne bir dost ne bir yardımcı bulunur.”*¹⁶⁸ Tebük Seferi'nden kısa bir süre sonra münâfıkların önde gelen lideri Abdullah b. Übey vefat etmiş ve münâfıkların gücü büyük ölçüde kırılmıştır.¹⁶⁹

Hz. Peygamber'in (sav) hayatına son vermeye teşebbüs edecek kadar kin ve düşmanlık duyguları ile dolu olan münâfık gruplar, netice itibariyle amaçlarına ulaşamamıştır. Ömrünü bu topluluklara karşı mücadele içerisinde geçiren Allah Resulü (sav) bu grupların düşmanlık ve saldırılarından kimi zaman ilâhî vahiyle haberdar olarak, kimi zaman aradaki beşer vasıtasıyla ve çoğu zaman da tecrübesini kullanarak bu grupların olumsuz tutum ve davranışlarından kendisini ve davasını korumuştur. Burada dikkat çekici nokta ise münâfık, müşrik ve ehl-i kitap gruplarınca Hz. Peygamber'e (sav) karşı gösterilen olumsuz tutum ve davranışların sadece Cahiliye ve Medine dönemiyle sınırlı kalmayıp bilakis aradan geçen onca uzun zamana rağmen devam etmekte olmasıdır. Batı dünyasında dini ve taassubi birtakım mülâhazalarla ortaya çıkan karikatür ve yazıları, sinema ve dizileri Hz.

¹⁶⁷ Hayat Rehberi Kur'an, C. III, s. 230.

¹⁶⁸ Tevbe 9/74; Hayat Rehberi Kur'an, C. III, s. 231.

¹⁶⁹ Hayat Rehberi Kur'an, C. III, s. 231.

Peygamber (sav) dönemindeki olumsuz davranışların bir devamı olarak değerlendirmek mümkündür.¹⁷⁰

Bu itibarla coğrafyalar değişip, oyuncular ölüp gitse de yaşanan hâdiselerin ortaya koyduğu kişilik ve senaryolar tarihin tüm dönemlerinde var olmaya devam etmektedir. Bu nedenle Kur'ân'ın ortaya koyduğu bu tablolar belirli bir zaman ve bölge sınırlarını aşarak tarihsel bir algıya düşmeden, her kuşaktaki münâfıklar için geçerli olgulardır.¹⁷¹ Bu anlamda Yüce Kitabımız Kur'ân'ın münâfıkları tasvir eden ve onların birçok özelliğini gözler önüne seren düsturları, münâfık ruhlu birçok insanı bağrında barındıran modern çağda Müslümanlar için büyük önem taşımaktadır.

Hayat Rehberi Kur'ân tefsirinde münâfıklarla ilgili bölümün sonunda dikkat çekilen son nokta ise, Kur'ân'ın münâfıklardan bahsederken herhangi bir münafığın ismini zikretmeyip münâfıklık özellikleri üzerinde durması hususudur. Müelliflere göre, Kur'ân'ın bu tutumunun yani isimler üzerinde değil de münâfıklık vasıfları üzerinde durmasının sebebi, onun bu yöndeki hitaplarının, nüzul sürecinde muhatap aldığı münâfıklarla sınırlı olmadığı; hangi zaman ve zeminde olursa olsun Allah'a ve elçisine itaat ve teslimiyet bakımından söz konusu nifak özelliklerini taşıyanlara bunlardan kurtulmaları gerektiği mesajını vermektedir.¹⁷²

4.1.2.3. Münâfıklar Konusunda Ulaşılan Sonuçlar

Münafıklarla ilgili bu başlıkta şu sonuçlara ulaşılmıştır:

Hayat Rehberi Kur'ân tefsirinde münafıklar konusu işlenirken tarihi kronoloji takip edilmiş, âyetler nüzul sıralamasına göre işlenmiştir. Böylece münafıklar ve Müslümanlar arasında yaşanan hadiseler tarihi süreç içerisinde nasıl şekil ve boyut değiştirmişse tefsir okuyucusu bu değişimi Kur'ân perspektifinden okuma imkanına kavuşmuştur.

Tefsirde münafıkların Müslümanlar içerisinde bir Müslüman gibi yaşamasından dolayı diğer inanç gruplarından daha tehlikeli bir durum arzettiklerine özellikle vurgu yapılmıştır. Münafıkların İslâm'ın Medine'de tam hâkim olmasına

¹⁷⁰ Aşır Örenç, “Hz. Peygamber’e Karşı Müşrik, Münâfık ve Ehl-i Kitap Tarafından Fiilî Olarak Yapılan Saygısızlıklar”, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2013/28, Nisan 2013, ss. 165-166.

¹⁷¹ Erdoğan, “Geçmişten Günümüze Münâfıkların Değişmeyen Faaliyetleri (Asr-ı Saâdet ve Nifak Eylemleri)”, 5/18, s. 235.

¹⁷² *Hayat Rehberi Kur'ân*, C. III, s. 234.

kadar gösterdikleri ifsat hareketlerinin sürekli şekil ve boyut değiştirdiğine dikkat çekilmiştir.

Hız. Peygamber (sav), münafıklara yönelik tutumunda ihtiyatı elden bırakmamakla beraber çoğu zaman onları kucaklayıcı bir tutum sergilemiş ve ümmet içerisinde oluşabilecek tefrikaların önüne geçmeye çalışmıştır. Fakat münafıkların düşmanlıkları aleniyete dönüştüğünde de İslâm hukukuna göre onları tecziye etme yoluna gitmiştir.

Hayat Rehberi Kur'ân tefsirinde münafıklar konusu işlenirken üç tefsirden fazlaca alıntı yapıldığı dikkat çekmektedir. Bunların başında 14 atıfla Taberî tefsiri gelirken, onu 12 atıfla İbn Kesîr tefsiri ve yine 10 atıfla da Râzî tefsiri izlemiştir. Bu başlıkta bu üç tefsirin toplam atıf içerisindeki payı %72 oranına ulaşmıştır. Bu başlıkta yararlanılan diğer 8 tefsire ise %28 oranında atıf almıştır.

Tefsirde münafıklar konusu işlenirken Kur'ân'da münafıkları konu alan âyetlerin tümünün metin içerisinde işlenmesine özen gösterildiği görülmüştür. Bu kapsamda konu işlenirken 14 sûreden 75 pasaj kullanılarak konu tefsir edilmeye çalışılmıştır. Yararlanılan sûreler içerisinde münafıkları ağırlıklı olarak konu edinmesinden dolayı Tevbe ve Nisâ sûreleri en çok işlenen sûreler olmuştur.

Münafıklar konusu işlenirken diğer bölümlerde olduğu gibi konu bir kompozisyon içerisinde sunulmuştur. Yine konu işlenirken 16 âyet-i kerime Arapça metin ve Türkçe meali ile konunun hemen başında verilmiş, konu içerisinde ise 3 âyet-i kerime Arapça metin ve Türkçe meali ile verilmiştir. Geri kalan 156 âyet ise Arapçası verilmeden ya mealiyle kullanılmış ya da hiç meali verilmeksizin atıf yapılmakla yetinilmiştir. Münafıklar konusu işlenirken toplamda 176 âyet-i kerimeden istifade edildiği görülmüştür.

Tefsirde münafıklar konusu ele alınırken diğer 5 gayr-i müslim başlığa nazaran hadis metinlerinden daha fazla yararlanma yoluna gidildiği tespit edilmiştir. Bu kapsamda Buhârî'den 5, Müslim'den 3 ve Tirmizî'den de 1 adet hadise atıf yapılmıştır.

4.1.3. Hayat Rehberi Kur'ân Tefsirinde Yahudiler

4.1.3.1. Kavramsal Çerçeve

Yahudiler, Hz. Yakub'un soyuna dayanan ve Hz. Mûsa'ya indirilen şeriatı kabul eden dini bir gruptur. Kur'ân'ı Kerim'de Yahudilerden sıkça bahsedilmektedir. Yahudiler, Kur'ân'ın nüzul döneminde Hicaz, Medine, Hayber, Fedek ve Teyma bölgelerinde yoğun olarak ikamet etmekteydiler. Mekke'de inen sûrelerde genellikle Yahudilerin atası kabul edilen Hz. İbrâhîm, Hz. İshâk, Hz. Yûsuf ve Hz. Mûsa'nın kıssalarına yer verilmiştir. Bu kıssalarda Peygamberler ve onlara tabi olan Yahudilerin çektikleri sıkıntılar ve göçler anlatılmaktadır. Allah Teâla, Yahudileri bu amansız mücadeleler sonunda zulümden kurtarmış ve onların kıssaları Kur'ân'da anlatılarak Müşrikler karşısında sıkıntılar yaşayan müminlere teselli verilmek istenmiştir. Medenî sûrelerde ise bölgede yaşayan Yahudiler doğrudan Kur'ân'a konu olmuştur. İlk dönemlerde Medine'de inançlarındaki ortak noktalardan dolayı müminlerle müşriklerden daha yakın ve sıcak ilişki kuran Yahudiler, müminlerin Medine'de güçlenmesiyle beraber ilişkilerindeki tutumunu değiştirmiş ve müminlerle aralarındaki sıcaklık, yerini ifsat edici hareketlere bırakmıştır. Bununla beraber Yahudilerin değişen tutumlarına uygun olarak Kur'ân'ın onlar hakkında kullandığı üslup da sertleşmiştir.¹⁷³

Kur'ân'da, “yehud”, “hud” kelimelerinin kullanılması çoğu müfessiri bu kelimenin Arapça olduğu kanaatine götürmüştür. Buna göre, kelime, he-ve-de kökünden türemiştir. Taberî'ye göre bu kelime, “tövbe etmek, hakka dönmek” manasına gelmektedir.¹⁷⁴ “Hud” kelimesi “haid” kelimesinin çoğuludur ve “tövbe edenler” anlamına da gelmektedir.¹⁷⁵ Kur'ân'da ilk kez buzağıya tapmaktan pişman olup tövbe edenlerin “inna hudna ileyk” (sana döndük)¹⁷⁶ demeleri bağlamında kullanılmıştır. Yine aynı şekilde Tûr Dağı'nda iken bu sözü söylemeleri sebebiyle Yahudi tarihinde bir dönüm noktası oluşmuş ve onlara “tövbe edenler” anlamında “yehud” (Yahudiler) ismi verilmiştir. Kur'ân'da bu isim yedi âyette ve sadece

¹⁷³ Hayat Rehberi Kur'ân, C. III, s. 242.

¹⁷⁴ Taberî, Ebû Câfer Muhammed b. Cerir, *Câmi'u'l-Beyân 'an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, C. II, thk. Abdullahb. Abdulmuhsin et-Türkî, Dâru Hicr, Kahire 2001, s. 428.

¹⁷⁵ İbni Manzur Ebü'l Fazl Cemâlüddin Muhammed, *Lisânü'l Arap*, C. III, Dâru'l Fikr, Beyrut 1983, s. 439.

¹⁷⁶ Â'râf, 7/156.

Medenî sûrelerde geçmektedir. “Hud” kelimesi ise üç âyette, “Yahudi oldular” manasında, “hadu” fiili ise geçmiş zaman formunda on âyette yer almaktadır.¹⁷⁷

Telif Heyeti, Medine’de yaşayan Yahudilerin çoğunlukla dinin gerçek anlamını unuttuklarını, ahlaken büyük bir bozulmaya maruz kaldıklarını ifade etmektedir. Bununla beraber Medine’de yaşayan Yahudilerin içerisinde sayısı az olmakla beraber Tevrât’ı okuyan ve ona göre hükmeden âlimler ve inançları sağlam kişiler bulunduğunu da ifade ederek bunların kitaba sınımsıkı sarılıp namaz kıldıklarını aktarmakta ve Nisâ sûresi 162. âyet-i kerimesine işaret etmektedir. Bu âyette Yüce Allah; *“Onlar arasından ilimde derinleşmiş olanlarla müminler -ki bunlar sana indirilene ve senden önce indirilmiş olana iman ederler- namazı kılanlar, zekâtı verenler, Allah’a ve âhiret gününe inananlar başkadır. İşte onlara pek yakında büyük mükâfat vereceğiz.”*¹⁷⁸ buyurmaktadır. Telif Heyeti, Yahudilerle ilgili bu kısmın başında içlerinden akl-ı selim olanların İslâm’a girenlerine örnek olarak Abdullah b. Selâm’ı örnek vermiş ve onu hidâyete götüren süreçteki Hz. Peygamberle (sav) arasında geçen konuşmaya da detayları ile yer vermiştir.¹⁷⁹

Hiz. Peygamber (sav) Medine’ye hicret ettiğinde şehir nüfusunun yarısı Yahudilerden oluşuyordu. Bu şehirde yaşayan Yahudiler, yakın bir zamanda bir peygamberin geleceğini ve Yahudilerin düşmanlarına karşı bu peygamberden yardım isteyip zafer kazanacaklarını o dönem henüz Müslüman olmamış Evs ve Hazreç kabilelerine anlatıyorlardı.¹⁸⁰

Hayat Rehberi Kur’ân tefsiri, Yahudilerle alakalı sûre ve âyet-i kerimleri sistematik bir şekilde bir araya getirmiş ve Yahudilerle Müslümanlar arasındaki ilişkileri kronolojik bir şekilde sıralayarak iki toplum arasındaki ilişkilerin zaman içerisinde nasıl şekillendiğini ortaya koymuştur. Bu anlamda Tefsirde, Yahudilerle ilgili konuyu işlenirken âyetlerin sıralamasında nüzul tarihlerine özellikle dikkat edildiği görülmüştür. Bu konudaki âyetlerin nüzul sıralamasına göre kronolojik olarak işlenmesi Yahudiler ve Müslümanlar arasında cereyan eden hadiselerin tarihi seyri noktasında okuyucuya bütüncül bir bakış açısı getirirken aynı zamanda Yahudilerin Müslümanlara karşı tutumlarının tarihi seyir içerisinde nasıl şekil ve

¹⁷⁷ *Hayat Rehberi Kur’ân*, C. III, s. 243.

¹⁷⁸ Nisâ, 4/162.

¹⁷⁹ *Hayat Rehberi Kur’ân*, C. III, s. 248.

¹⁸⁰ İbrahim Sarıçam, *Hiz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2. Baskı, Ankara 2004, s. 221.

nitelik değiştirdiğini de daha net ortaya koymuştur. Konulu tefsirin en büyük faydalarından biri olan bu husus, konu bütünlüğünü yakalamak ve yaşanan hadiselere tarihsel bir perspektifle bakmak anlamında okuyucuya hem tutarlı bir bakış açısı sunmakta hem de zamandan tasarruf kazandırmaktadır. Oysa aynı konuda Mushaf tertibine göre yazılan tefsirde bu konu okunacak olsa Kur’ân’ın bütününe yayılmış âyet ve s releri arasında Yahudilerle alakalı bölümlerin bulunarak titiz ve zaman gerektiren bir okuma yapılması gerekecektir.

Hiç şüphe yok ki, Kur’ân, tüm topluluklar için hak ve adaleti dile getiren bir kitaptır. Onun muhteviyatında herhangi bir inanç grubuna karşı ön yargılı yaklaşım yoktur. Bu noktadan hareketle Kur’ân, sadece gayr-i müslimlerin menfi yönlerini dile getirerek onların olumsuz tutum ve davranışlarını tenkit etmez. Bilakis Kur’ân ehl-i kitap içerisinde temiz ve inancına bağlı, hak ve hakikat noktasında fitratını bozmamış olanları öven âyetler de ihtiva eder.¹⁸¹ çoğu zaman da onları eleştirmeksizin hak ve hakikate davet eder. Kur’ân’ın bütünlüğü içerisinde âyetlere bakıldığı zaman eleştirilen toplulukların haddi aşanlar oldukları rahatlıkla görülür. Buradan hareketle Kur’ân’ın meşru bir gerekçe olmaksızın gayr-i müslimleri tenkit ettiği ya da onlara hak etmedikleri halde sert bir üslup kullandığı görülmemiştir. Bu anlamda Kur’ân’da gayr-i müslimlere yönelik bir tenkit ya da sert bir üslup var ise mutlaka temelinde bu yaklaşımı getirecek bir tutum ve davranış bulunmaktadır.

Kur’ân, herhangi inanç grubu ya da topluluktan bahsederken toptancı bir dil kullanmaz. Bilakis toplulukları içerindeki inananlar ve inkâr edenler ya da iyiler ve kötüler diye ayrı tutarak değerlendirir. Bu anlamda  l-i  mr n s resi 110.  yeti buna güzel bir örnek oluşturur: *“Ehl-i Kitab da bu şekilde inansaydı elbette kendileri için iyi olurdu. İçlerinden iman edenler varsa da, çoğu yoldan çıkmışlardır.”*¹⁸² Görüldüğü üzere ehl-i kitabın çoğunun yoldan çıktığı ifade edilirken içerinden az da olsa iman edenlerin bulunduğuna özellikle dikkat çekilmiştir. Yine bu minvalde Mâide s resi 6.  yeti de bu duruma bir örnek teşkil etmektedir: *“Onlardan m tedil bir zümre de vardır...”*¹⁸³ Son olarak  l-i  mr n s resi 199.  yetinde; *“Ehl-i Kitab içinde, Allah’a iman ettikleri gibi, Hakkı tazim ederek hem size hem de kendilerine indirilen kitaba inananlar da vardır. Onlar Allah’ın âyetlerini, değersiz bir menfaat karşılığında satmazlar. İşte Rab’leri nezdinde mükâfatları olanlar onlardır.*

¹⁸¹  l-i  mr n, 3/113-115.

¹⁸²  l-i  mr n, 3/110.

¹⁸³ Mâide, 5/66.

Muhakkak ki Allah hesabı pek çabuk görür.”¹⁸⁴ âyeti de Kur’ân’ın gayr-i müslimleri ya da Ehl-i Kitab’ı tenkit ederken hakkaniyete uygun bir şekilde iyilerini bu tenkidin dışında tuttuğuna dair net bir örnektir.¹⁸⁵

Risalet dönemi boyunca Hz. Peygamber (sav), gayr-i müslimlerle hür bir ortamda, hoşgörü içerisinde bir arada bulunmanın yollarını aramak ve bulmaktan asla vazgeçmemiştir. Bilakis Efendimiz (sav), kendisini destekleyen vahiyle, diğer inanç gruplarıyla iletişim kurmaya açık bir peygamberdir. Zira bu davranış modeli Kur’ân’ın O’na ve tüm Müslümanlara tavsiye ettiği bir düsturdur. Bu düstur, daha Mekke döneminde Ankebût sûresi 46. âyet-i kerimede dile getirilmiştir:¹⁸⁶ *“Zâlimleri müstesna, Ehl-i Kitapla ancak güzel şekilde mücadele edin ve deyin ki: Bize ve size gönderilen kitaplara bizler inandık. Sizin de bizim de ilahımız tektir. Bizler O’na teslim olmuş Müslümanlarız.”*¹⁸⁷

Hz. Peygamber (sav), Yahudilere hoşgörülü davranmış Medine Sözleşmesi’nde onları toplumun bir parçası olarak kabul etmiş ve onları antlaşmaya dahil etmiştir. Hz. Peygamber’in (sav) bu güzel tutumuna mukabil daha Hicret’in ilk yılında Kaynuka Yahudilerinden Abdullah b. Selâm ailesiyle birlikte Müslüman olmuştur. Daha sonra ilerleyen süreçte İslâm’a giren birçok Yahudi olmuştur.¹⁸⁸

Kur’ân’ın gayr-i müslimlere yönelik tutumunda ve söz üslubunda zaman zaman farklılıklar görülmektedir. Bunun en büyük sebeplerinden birisi, Kur’ân’ın 23 yıllık uzun bir süreç içerisinde parçalı ve tedrici olarak inmiş olmasıdır. Zira Hz. Peygamber (sav) ve Müslümanların yaşadığı hâdise ve karşılaştığı durumlarla ilgili âyetler bu olayların yaşandığı zaman içerisinde bu olaylarla paralel bir şekilde vahyedilmekteydi. Bu noktadan hareketle gayr-i müslimlerin 23 yıllık uzun sayılabilecek bir süre içerisinde tutumlarında ve davranışlarında gösterdiği değişim Kur’ân’ın onlara karşı söz üslubunda değişikliği de beraberinde getirmiştir.

Fakat Kur’ân’ın kullandığı bu üslûp, her zamanki Yahudi ve Hristiyanlar için de kullanılacak diye bir şart ve bir mecburiyet yoktur. Çünkü bu âyetlerin Kur’ân

¹⁸⁴ Âl-i İmrân, 3/199.

¹⁸⁵ Kur’ân’ın bu yaklaşımına örnek olan diğer âyetler için Bknz: Ra’d, 13/36; Kasas, 28/52-55.

¹⁸⁶ Davud Aydüz, “Kur’ân Bütünlüğü İçinde Yahudi ve Hristiyanlar ve Bir Müslüman Olarak Onlara Karşı Tavrımız”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 45/49, Temmuz 2015, s. 50.

¹⁸⁷ Ankebût, 29/46.

¹⁸⁸ Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, ss. 221-222.

âyetleri olduğu kesindir, fakat o âyetlerin ilk günden bu yana her yer ve zamandaki Yahudi ve Hristiyanların hepsini içine aldığı kesin değildir.¹⁸⁹

4.1.3.2. Tefsirde Yahudilerle İlgili Ele Alınan Âyetler ve Konunun Tahlili

Telif Heyeti, Hz. Peygamber (sav) ve müminlerin Medine’de ilk başlarda Yahudilerle dostluk çerçevesinde bir ilişkilerinin başladığını, hatta kiblenin Yahudilerin de kiblesi olan Mescid-i Aksa’ya döndürülmesiyle ortak kible kullanma ve Allah’a ibadet etme noktasında ortak noktalarla da bu dostluğun geliştiği anlatılmaktadır. Yine şehrin korunması ve şehir hayatındaki düzen hususunda Yahudilerin de içinde bulunduğu Medineli yerli halkla yapılan anlaşmalar bu dostluk ortamını pekiştirmiştir. Fakat ilerleyen süreçte Müslümanların güçlenmeye başlaması ve etkinliklerinin artmasıyla Yahudiler tarafından gösterilen yumuşak, uzlaşmacı tutum yerini bir dizi hile ve komploya bırakmıştır. Yahudilerin Müslümanlara karşı tutum farklılığına karşı Müslümanların attığı ilk adım olarak kiblenin yeniden Mescid-i Haram’a döndürülmesiyle gergin bir süreç başlamıştır.¹⁹⁰

Telif Heyeti, Yahudilerin maruz kaldığı ahlâki bozulmaların detaylarına geniş bir şekilde değinmektedir. Bu bozulmaların başında Yahudilerin aşırı derecede dünya malına düşkünlükleri,¹⁹¹ Allah’ın âyetlerini az bir değere sattıkları,¹⁹² Tevrât’ta yer alan hükümleri kabul etmedikleri,¹⁹³ Allah’ın âyetlerini kendi yazdıkları ile değiştirdikleri,¹⁹⁴ Allah’a şirk koştukları,¹⁹⁵ insanların mallarını haksız yere yedikleri, Allah yolunda infak etmedikleri,¹⁹⁶ Tevrât’ı bildikleri halde içindekilerle amel etmedikleri,¹⁹⁷ kendilerini Allah’ın oğulları olarak bilip ayrıcalıklı muamele göreceklerini sandıkları¹⁹⁸ hususlarıdır.¹⁹⁹ Ayrıca Taberî ve Zemahşerî de Yahudilerde rüşvetin çok yaygın bir şekilde görüldüğünü ifade etmektedir.²⁰⁰

¹⁸⁹ Aydı, “Kur’ân Bütünlüğü içinde Yahudi ve Hristiyanlar ve Bir Müslüman olarak onlara Karşı Tavrımız”, 45/49, s. 50.

¹⁹⁰ *Hayat Rehberi Kur’ân*, C. III, ss. 255-256.

¹⁹¹ Â’râf, 7/169.

¹⁹² Bakara, 2/40,41.

¹⁹³ Mâide, 5/42,43.

¹⁹⁴ Bakara, 2/79.

¹⁹⁵ Tevbe, 9/30,31.

¹⁹⁶ Tevbe, 9/34.

¹⁹⁷ Cum’a, 62/5.

¹⁹⁸ Mâide, 5/18.

¹⁹⁹ *Hayat Rehberi Kur’ân*, C. III, s. 250-253.

²⁰⁰ Zemahşerî Ebü’l Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed, *el-Keşşâf ‘an Haqā’iki Gavâmi’i Tenzîl ve ‘Uyûni’l-Ekâvîl fî Vücûhi’l-Te’vîl*, C. II, thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd,- Ali Ahmed Muavvid, Mekketebü’l Ubeykân, Riyad 1998, s. 527; Taberî, *Câmi’u’l-Beyân ‘an Te’vîli Âyi’l-Kur’ân*, C. X, s. 536.

Hayat Rehberi Kur'ân tefsirinde Mekke'den Medine'ye hicret eden Müslümanlarla, Yahudilerin benzer tarihi olayları yaşayarak ortak yönlerinin benzerliğine işaret edilmiştir. Zira Hz. Yûsuf kardeşleri tarafından terk edilip Mısır'a yerleşerek nasıl yeniden hayat bulduysa, müminler de Medine'ye yerleşerek hayat bulmuştur. Hz. Mûsa ve kavmi Fravun'un zulmünden nasıl kurtulmuşsa, müminler de Mekkeli müşriklerin zulmünden kurtulmuştur.²⁰¹

Müellifler, ayrıca Hz. Peygamber'in (sav) Mescid-i Nebevi'yi inşa ederken, oranın kiblesini Mescid-i Aksa'ya çevirmesini tek olan Allah'a ibadette Yahudilerle birlik mesajı vermek istediği şeklinde yorumlamışlardır. Hz. Peygamber'in (sav) bu uygulamasıyla Yahudiler ve Müslümanlar aynı kibleye dönerek ibadet ediyor, Allah katında tek din olan İslâm'da birleşmiş oluyorlardı.²⁰²

Telif Heyeti'ne göre Yahudilerle Müslümanlar arasındaki ilişkiler hicretin ilk yıllarında dostluk üzere başlamış ve dostluk üzere bir süre devam etmiştir. Bu itibarla, Heyet, hicretin ilk yıllarında Müslümanların çok rahatlıkla Kureyzaoğulları'nın pazarlarında ticaret yaptıklarına, toplumsal ilişkileri serbestçe devam ettirdiklerine, Yahudilerin evlerine girip yemek yediklerine, kızlarını alıp verebildiklerine ve onlara helal olan yiyeceklerin Müslümanlara da helal olduğuna dikkat çekerek Yahudiler ve Müslümanlar arasında hicretin ilk yıllarındaki dostluğa değinmiş ve bu dostluğun sahadaki yansımalarından örnekler vermiştir.²⁰³

Telif Heyeti, Hz. Peygamber'in (sav) Medine'de yaptığı davet karşılığında bazı Yahudilerin iman ettiğini, bazılarının ise etmediğini, fakat iman etmeyenlerin inançlarının ise Hz. Peygamber'in (sav) getirdiği ilkeler çerçevesinde güvence altına alındığını, ayrıca Hz. Peygamber'in (sav) Medine'de yaşayan tüm paydaşlarla şehri savunmak ve birlik beraberlik içerisinde özgürce yaşamak noktasında sözleşmeler yaptığını ifade etmektedir. İlk başlarda yolunda giden huzur ve asayiş ortamı müminlerin güçlenmesi ve Hz. Peygamber'in de (sav) şehrin doğal lideri olarak görülmeye başlanmasıyla beraber yerini kıskançlık ve kine bırakmış, devamında da aralıksız bir şekilde Yahudilerin Müslümanlara karşı geliştirdiği hile ve tuzaklarına sebep olmuştur.²⁰⁴

²⁰¹ *Hayat Rehberi Kur'ân*, C. III, ss. 250-251.

²⁰² *Hayat Rehberi Kur'ân*, C. III, s. 251.

²⁰³ *Hayat Rehberi Kur'ân*, C. III, ss. 251-252.

²⁰⁴ *Hayat Rehberi Kur'ân*, C. III, ss. 251-255.

Telif Heyeti, Yahudiler ve Müslümanlar arasındaki ilk ayrılığın kible noktasında başladığını ifade etmiştir. Yahudiler, müminlerle alay ederek Mescid-i Aksa'ya dönerek namaz kılmalarından dolayı müminleri minnet altında bırakmak istemişlerdir. Yahudilerin bu tutumları giderek düşmanlığa dönüşmüş ve Hz. Peygamber de (sav) artık Beytullah'a dönerek namaz kılmak istemişti. Tam bu sıralarda Bakara sûresi 144. âyet-i kerimesi inzal olmuş ve kible yeniden Beytullah'a döndürülmüştür. Bu âyette Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *“Biz senin, yüzünü göğe doğru çevirdiğini elbette görüyoruz. İşte şimdi kesin olarak seni memnun olacağın kibleye döndürüyoruz. Artık yüzünü Mescid-i Harâm tarafına çevir; nerede olursanız olun yüzünüzü o yöne çevirin...”*²⁰⁵ Müelliflerin ifadesiyle, kible değişimiyle beraber Yahudiler ve müminler arasında ki ilk belirgin ayrılık başlamıştır.²⁰⁶ Kiblenin değişimiyle beraber Yahudiler büyük bir şaşkınlığa uğramış ve onların zihninde Medine terk edilmiş, bir kenara itilmiş ve Yahudiler de itibarları olmayan bir topluluk haline gelmiştir.²⁰⁷

Yahudilerin her geçen gün itibar kaybetmesiyle beraber düşmanlıkları iyice artmış hatta Yahudiler, düşmanlıklarını vahiy getiren melek Cebrail'e kadar götürmüşlerdi. Zira onlara göre bu duruma gelmelerinin sebebi Hz. Muhammed'e (sav) peygamberlik mesajını getiren elçi olarak Cebrail sebep olmuştu. Müelliflerin atıfta bulunduğu âyette Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *“Söyle (Yahudilere): Cebrâil'e kim düşmansa bilsin ki, Allah'ın izniyle önce gelen kitapları doğrulayıcı, müminler için bir hidâyet rehberi ve müjdeci olarak Kur'an'ı senin kalbine indiren odur.”*²⁰⁸

Yahudiler, Medine'de Müslümanların iyice güçlenmesiyle beraber tutumlarını daha da sertleştirmiş ve davranışlarıyla Mekkeli müşriklerden farksız bir duruma gelmişlerdi. Telif Heyeti, buna sebep olarak, Medine'de Hz. Peygamber (sav) öncülüğünde Müslümanların daha etkin hale gelmesi ve şehirdeki hayatın Müslümanlar tarafından dizayn edilmeye başlanmasını göstermektedir. Telif Heyet'nin değerlendirmesine göre Hicret'ten sonra kiblenin değişmesi onlara sert bir uyarı niteliği taşıyordu. Yahudilerle Müslümanlar arasında ilişkilerin giderek gerildiği bir ortamda Bedir Savaşı yapılmış ve Müslümanlar kesin ve net bir zaferle

²⁰⁵ Bakara, 2/144.

²⁰⁶ Hayat Rehberi Kur'an, C. III, s. 255.

²⁰⁷ Hayat Rehberi Kur'an, C. III, s. 256.

²⁰⁸ Bakara, 2/97; Hayat Rehberi Kur'an, C. III, s. 256.

Medine'ye dönmüşlerdi. Müelliflerin ifadesine göre Yahudiler, Müslümanların bu zaferini küçük görmeye başlamış, her seferinde kendilerinin savaşçı bir millet olduğunu, Bedir'de ise Müslümanların savaşçı olmayan bir milletle savaştıklarını söylüyorlardı. Böylece Müslümanların Yahudilerle savaşması halinde büyük yenilgi alacaklarını söyleyerek Müslümanlar üzerinde korku oluşturmaya çalışıyorlardı. Bunun üzerine Âl-i İmrân sûresi 12. âyet-i kerimesi inzal olmuştu. Bu âyette Yüce Allah; *“(Resûlüm!) inkâr edenlere de ki: Yakında mağlup olacaksınız. Ve cehenneme sürüleceksiniz. Orası ne kötü bir kalma yeri!”*²⁰⁹

Telif Heyeti, Bedir Zaferi'nden sonra Hz. Peygamber'in (sav), Yahudilerin Müslümanlara karşı daha tehlikeli girişimlerde bulunacağını farkettiğini bu nedenle önce Yahudi topluluklarının önde gelen kabilesi Kaynukaoğulları'nı kendi pazar yerlerinde toplayarak onlara Müslümanlara karşı tutumlarını düzeltmeleri gerektiği ve taşkınlıklarına son vermelerini isteyen bir konuşma yaptığını aktarmaktadır. Bu konuşmadan sonra tutumlarını değiştirmeyen Yahudilere karşı Hz. Peygamber (sav) ilk hamle olarak Kaynukaoğulları'nın ikamet ettiği mahalleyi kuşatmış, 15 gün süren kuşatmanın sonunda Yahudiler teslim olmuş ve şehirden sürülmüşlerdir. Telif Heyeti, Kaynukaoğulları ve Müslümanlar arasında yaşanan bu hadiseye yönelik Enfâl sûresi 56-58. âyetlerin inzâl olduğunu ifade etmektedir. Bu âyetlerde Yüce Allah: *“Onlar kendileriyle anlaşma yapıldığı halde, her defasında Allah'tan korkmadan yaptıkları anlaşmayı bozanlardır. Savaş esnasında eline esir düşerlerse onlara yaptıkları geridekileri korkut ki, belki akıllarını başlarına devşirirler.”* buyurmaktadır.²¹⁰

Telif Heyeti, Tefsir'de ifsat hareketlerine girişmeyen Yahudilerle alakalı Yüce Allah'ın daima diğerlerinden farklı mutedil bir yaklaşımda bulunduğunu ifade etmektedir. Bu minvalde Allah Teala'nın Yahudilerin ifsat edici tutumlarına karşı Müslümanlara savaş açmayanlarla güzel bir şekilde mücadele etmesini tavsiye ettiğini aktararak buna Ankebût sûresi 46. âyetinin işaret ettiğini belirtmiştir. Bu âyette Yüce Allah; *“İçlerinden zulmedenler hariç kitap ehli ile en güzel şekilde mücadele edin ve onlara: ‘biz, bize indirilene de, size indirilene de iman ettik. Bizim ilahımız ve sizin ilahınız birdir. Biz sadece ona teslim olanlarız.’ deyin.”* buyurmaktadır.²¹¹

²⁰⁹ Âl-i İmrân 3/12; Hayat Rehberi Kur'an, C. III, s. 259.

²¹⁰ Enfâl, 8/56,57; Hayat Rehberi Kur'an, C. III, s. 259.

²¹¹ Ankebût, 29/46; Hayat Rehberi Kur'an, C. III, s. 257.

Telif Heyeti, Bakara sûresi 208. âyetteki “*Ey iman edenler! Tamamen İslâm’a girin. Sakın şeytanın peşinden gitmeyin; çünkü o apaçık düşmanınızdır. Size açık seçik kanıtlar geldikten sonra yine de yalpalarsanız bilin ki Allah güç ve hikmet sahibidir.*”²¹² hitabının ehl-i kitaba yönelik olduğunu Taberî tefsirine atıf yaparak aktarmaktadır. Zira Taberî de tefsirinde bu âyetin Ehl-i Kitab’ı Hz. Peygamber’in (sav) getirdiklerini kabul edip, o emirleri yerine getirmeye çağırdığını ifade etmektedir.²¹³ Aynı âyetin tefsirinde Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından kaleme alınan *Kur’ân Yolu* tefsirinde ise Taberî’nin bu yorumu aktarılmakla beraber bu hitabın asıl olarak inandığı halde hayatını inandıklarıyla şekillendirmeyen müminlere yönelik olduğu ifade edilmektedir. *Kur’ân Yolu* tefsirinde bu durum şu ifadelerle açıklanmaktadır; “Her ne kadar âyetin ‘ey iman edenler’ diye başlamasına bakarak “silmin” İslâm anlamına geldiği şeklindeki açıklamanın isabetli olmayacağı düşünülebilirse de mümin ve Müslüman oldukları halde dinin buyruklarına tam olarak uymayan, hatta yaşayışlarına bakıldığında gayr-i müslimlerden farklı oldukları bile anlaşılamayan insanların her dönemde bulunabildiği dikkate alınarak âyeti, “Ey iman edenler! Hepiniz İslâm’a tam olarak girin; onun gereklerini eksiksiz yerine getirin ve bu sûretle doğru dürüst Müslüman olun. Müslümanlığın gereklerinden biri olmak üzere dostluk ve barışa yönelin, Allah’a itaat edin; apaçık düşmanınız olan şeytanın kışkırtmalarına uyarak yukarıda anılanlar gibi dışı başka içi başka olmayın. Sözüünüzle yaşayışınız uyumlu olsun; ikiyüzlülük yapmayın, birbirinize karşı düşmanca duygular besleyip fitne ve fesat çıkarmayın” şeklinde anlamak uygun görünmektedir.”²¹⁴ Bu âyetin yorumunda da görüldüğü üzere her ikisi de Diyanet İşleri Başkanlığı yayını olmakla beraber *Hayat Rehberi Kur’ân* tefsirinde, *Kur’ân Yolu* tefsirinden farklı değerlendirme ve yaklaşımlar bulunmaktadır ki bu da pek tabi doğal bir durumdur. Zira sahâbenin bile zaman zaman aynı âyeti farklı yorumladıkları çok sık karşılaşılan bir durumdur. Bu durumu Kur’ân’ın zengin anlam bütünlüğü çerçevesinde değerlendirmek mümkündür.

Telif Heyeti, Kaynukaoğulları’nın sürgün edilmesinden sonra Yahudiler ve Müslümanlar arasında iplerin tamamen koptuğunu ve artık ilişkilerin hiç düzelmeyecek bir duruma dönüştüğünü ifade etmektedir. Beni Nadir Yahudileri,

²¹² Bakara, 2/208-209.

²¹³ Taberî, *Câmi ‘u’l-Beyân ‘an Te’vîli Âyi’l-‘Kur’ân*, C. III, ss. 599-601; Heyet, *Hayat Rehberi Kur’ân*, C. III, ss. 257-258.

²¹⁴ Karaman vd., *Kur’ân Yolu*, C. I, ss. 324-325.

Uhud Savaşı sırasında müşrikleri kışkırtarak düşmanlıklarını daha da artırdı. Ayrıca savaş sonrasında Müslümanların yaşadığı sıkıntılardan duydukları memnuniyeti de belli etmekten çekinmediler. Hz. Peygamber (sav), Medine toplumları arasında yapılan sözleşme gereği Yahudilerden diyet almak üzere görüşmeler yapmak için Beni Nadir Yahudilerine bir ziyaret gerçekleştirdi. Ticaret ve tarımla uğraşan bu Yahudi kabilesinin çok değerli hurma bahçeleri vardı. Hz. Peygamber'in (sav) hukuk ve ahlak çerçevesinde gerçekleştirdiği bu ziyaret esnasında bu Yahudi kabilesi düşmanlığını en zirve noktaya çıkararak Hz. Peygamber'e (sav) bir suikast düzenlemek istedi. Vahiy meleği Cebrail'in haber vermesiyle bu suikast planları suya düştü. Tefsir Heyeti, bu hâdiseyi aktarırken Kur'an'ı Kerim'de; *"Ey iman edenler! Allah'ın üzerinizdeki nimetini hatırlayın; hani bir kavim size el uzatmaya yeltenmişti de Allah onların ellerini sizden çekmişti. Allah'tan korkun! Müminler yalnız Allah'a dayansınlar."* mealindeki Mâide sûresi 11. âyetine atıf yaparak açıklamışlardır.²¹⁵ Taberî de aynı âyeti bu yönde değerlendirmektedir. Aynı âyetin tefsirinde *Kur'an Yolu* tefsirinde ise, bu âyetin Hendek Savaşı sırasında Allah'ın müminlere yardımını hatırlattığı vurgulanmakta ve buna İbni Aşur'dan atıfta bulunmaktadır.²¹⁶

Bu ihanetin karşısında Hz. Peygamber (sav), hızlıca Beni Nadir Yahudilerinin kalelerini kuşatmaya alarak teslim olmalarını istedi. Kuşatma uzun sürünce bir savaş taktiği olarak Hz. Peygamber'in (sav) emriyle bu Yahudilere ait meyve vermeyen bazı hurma ağaçları gözlerinin önünde kesildi. Buna dayanamayan Yahudiler teslim olmak zorunda kaldı. Sözleşmeye ihanet etmeleri ve verdikleri sözü tutmamaları sebebiyle çocukları dahil tüm aile fertleriyle beraber Medine'yi terk ederek Hayber'e yerleşmek zorunda kaldılar. Tefsir Heyeti, Haşr sûresinin 2-7. âyetlerinin bu hadiselerle işaret ettiğini beyan etmektedir. Bu âyetlerde Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *"Kitap ehlinde inkârcı olanları ilk sürgünde yurtlarından çıkaran O'dur. Oysa ey inananlar! Çıkacaklarını sanmamıştınız, onlar da, kalelerinin kendilerini Allah'tan koruyacağını sanmışlardı. Ama Allah'ın azabı onlara beklemedikleri yerden geldi, kalblerine korku saldı; evlerini kendi elleriyle ve inananların elleriyle yıkıyorlardı. Ey akıl sahipleri! Ders alın. Allah onlara sürülmeyi yazmamış olsaydı, dünyada başka şekilde azap verecekti. Âhirette onlara ateş azabı vardır. Bu, Allah'a ve Peygamberine karşı gelmelerinden ötürüdür. Kim*

²¹⁵ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân 'an Te'vili Âyi'l-Kur'an*, C. VIII, s. 229; *Hayat Rehberi Kur'an*, C. III, s. 260.

²¹⁶ Karaman vd., *Kur'an Yolu*, C. II, ss. 229-230.

Allah'a karşı gelirse bilsin ki Allah'ın cezalandırması şüphesiz çetindir. İnkârcı kitap ehlinin yurtlarında hurma ağaçlarını kesmeniz veya onları kesmeyip gövdeleri üzerinde ayakta bırakmanız Allah'ın izniyledir. Allah yoldan çıkanları böylece rezilliğe uğratar. Ey inananlar! Onların mallarından, Allah'ın Peygamberine verdiği şeyler için siz ne at ve ne de deve sürdünüz; fakat Allah peygamberlerine, dilediği kimselere karşı üstünlük verir. Allah her şeye Kadir'dir. Allah'ın, fethedilen memleketler halkının mallarından Peygamberine verdikleri; Allah, Peygamber, yakınlar, yetimler, yoksullar ve yolda kalmışlar içindir; ta ki içinizdeki zenginler arasında elden ele dolaşan bir devlet olmasın. Peygamber size ne verirse onu alın, sizi neden menederse ondan geri durun; Allah'tan sakının, doğrusu Allah'ın cezalandırması çetindir."²¹⁷

Tefsir Heyeti, Yahudilerin gün geçtikçe müşriklere daha yakın ilişkiler kurarak onları dost edindiklerini ifade ederek; *"Kendilerine kitaptan nasip verilenleri görmedin mi? Putlara ve batıla iman ediyorlar, sonra da Kâfirler için 'bunlar, Allah'a iman edenlerden daha doğru yoldadır.' diyorlar."*²¹⁸ mealindeki Nisâ sûresi 51. âyetine atıfta bulunmaktadır. Telif Heyeti, Yahudiler ve müşrikler arasındaki bu dostluğa dikkat çektikten sonra Beni Nadir ve Kaynukaoğulları'ndan oluşan iki büyük Yahudi kabilesinin Medine'yi terk edip Hayber'e sığınmasıyla Hayber'in Müslümanlar için yeni bir tehdit noktası haline geldiğini ifade etmektedir. Zira bu Yahudi kabileleri Hayber'de düşmanlıklarını daha da artırmış ve burayı Yahudi muhalefet merkezi haline getirmişti. Burada yeniden faaliyete geçen Yahudiler Mekkeli müşrikleri ve çevrede ki Arapları da Müslümanlara karşı kışkırtmaya başladılar. Yaptıkları faaliyetlerle büyük bir ordunun kurulmasına ve Medine'ye saldırı düzenlenmesine ön ayak oldular.²¹⁹

Yahudilerin kışkırtmaları sonucunda kurulan büyük bir müşrik ordusu Medine'ye doğru yola çıktı. Müslümanların bir savaş taktiği olarak şehrin etrafına kazdıkları hendeği aşamayan müşrik ordusu nihâyet emellerine ulaşmadan geri dönmek zorunda kaldı. Bu savaşta Medine'de kalan tek Yahudi kabilesi Beni Kureyza da sözünde durmamış ve sözleşmeyi çiğneyerek şehri savunmak yerine Müslümanlara ihanet etmişti. Müşrik ordusu dağılır dağılmaz Hz. Peygamber (sav) ordusuna, hedef olarak ihanetleri sebebiyle Kureyzaoğulları Mahallesini gösterdi.

²¹⁷ Haşr, 59/2-7; Hayat Rehberi Kur'ân, C. III, s. 260.

²¹⁸ Nisâ, 4/51.

²¹⁹ Hayat Rehberi Kur'ân, C. III, s. 261.

Vakit geçirmeden kuşatma gerçekleşti ve Yahudiler teslim olmak zorunda kaldılar. Telif Heyeti'nin ifadesine göre bu Yahudiler kendilerine verilecek cezaya razı oldular ve Hz. Peygamber (sav) Tevrât'taki hükümlere göre onların çocuk ve eşlerini esir ederken, savaşçı erkeklerini de ya ölümle cezalandırdı ya da esir olarak aldı. Böylece Medine şehri ihanet eden Yahudilerden tamamen arındırılmış oldu. Telif Heyeti, Ahzâb sûresi 26. ve 27. âyetlerin bu hadiseyi anlattığını ifade etmektedir. Bu âyetlerde Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *“Allah, Ehl-i Kitap'tan onlara destek verenleri kalelerinden indirdi, kalplerine korku saldı; artık onların bir kısmını öldürüyorsunuz, bir kısmını da esir alıyorsunuz. Onların topraklarını, evlerini, mallarını, o zamana kadar ayak basmadığınız bir toprağı size Allah miras bıraktı. Allah her şeye kadirdir.”*²²⁰

Telif Heyeti, Yahudilerin Medine dışında da ihanetlerine devam ettiğini ve Gatafan Kabilesi ile ittifak kurarak Müslümanlara karşı düşmanlıklarını sürdürdüklerini ve nihâyetinde Feth sûresinde “yakın bir fetih”²²¹ ile ifade edilen bir zaferle başta Hayber olmak üzere Fedek, Vadi'l Kura, Teyma gibi Yahudi yerleşim yerlerinin İslâm topraklarına katıldığına dikkat çekmektedir. Böylece Yahudilerin Müslümanlara karşı saldırgan ve işbirlikçi tutumları bertaraf edilmiş oldu. Telif Heyeti'nin bu konuda altını çizdiği önemli bir nokta ise Yahudilerin tüm olumsuz tutumlarına rağmen Müslümanların Hicaz'daki diğer Yahudilerle ilişkilerini hukuk temelinde sürdürdükleri ve yeni anlaşmalarla bu ilişkilerin geliştirildiği gerçeğidir. Öyle ki, bu ilişkinin bir örneği olarak cizye vermeleri karşılığında Yahudilik inancını benimseyen birçok insana İslâm topraklarında özgürce yaşama hakkı tanındı.²²²

Tefsir Heyeti, Yahudilerle ilgili konunun hitamında Kur'an'da anlatılan ve Müslümanlarla Yahudiler arasındaki ilişkilerin tarihi seyrinin ve detaylarının verildiği bilgilerin sonraki zamanlarda yaşayan Müslümanların gayr-i müslimlerle yürütecekleri ilişkilerin sosyal, ahlakî ve siyasî temellerini oluşturması bakımından önem taşıdığına vurgu yapmaktadır.²²³ Bu noktadan hareketle Kur'an'da yaşandığı bildirilen bir çok hadisenin farklı boyutları ile iyice incelenerek bu kıssa ve hadiselerden bugüne yansıyan mesajlar çıkarmak Müslümanlar için büyük bir önem taşımaktadır.

²²⁰ Ahzâb, 33/26-27; *Hayat Rehberi Kur'an*, C. III, ss. 260, 261.

²²¹ Fetih, 48/18.

²²² *Hayat Rehberi Kur'an*, C. III, ss. 261, 262.

²²³ *Hayat Rehberi Kur'an*, C. III, s. 262.

Bu bağlamda Kur'ân'da dile getirilen örnek kişiler ve olaylar insanlık tarihinde vuku bulan iyi-kötü tecrübeleri günümüz birey ve topluluklarına özgün bir şekilde aktarmakta ve sanki geçmiş olay ve kişilerden ders almanın ve vuku bulan hadiselerden ibret çıkarmanın önemine vurgu yapılmaktadır.²²⁴

Telif Heyeti'nin bir başka dikkat çektiği nokta ise, Yahudilerin Kur'ân'da anlatılan tüm sapma ve günahlarına rağmen kendilerini Allah'ın seçkin kulları olarak görmeleri, âhirette azaptan korunacaklarına inanmaları ve cennetin sadece kendilerine ait olduğu inancında olmalarıdır. Telif Heyeti, Yahudilerin bu durumunu dile getirerek müminlere buradan büyük derslerin çıktığını ve müminlerin aynı hata ve sapmalara düşmemeleri gerektiğine vurgu yaparak Hadid sûresi 16. âyetini hatırlatmaktadır. *“İman edenlerin, Allah'ı anmak ve vahyedilen gerçeği düşünmekten dolayı kalplerinin heyecanla ürperme zamanı gelmedi mi? Onlar daha önce kendilerine kitap verilmiş ve üzerlerinden uzun zaman geçip kalpleri katılaştırmış kimseler gibi olmasınlar. Nitekim onlardan birçoğu yoldan çıkmışlardı.”*²²⁵

4.1.3.3. Yahudiler Konusunda Ulaşılan Sonuçlar

Hayat Rehberi Kur'ân tefsirinde Yahudilerle ilgili bölümde yaptığımız detaylı incelemede şu sonuçlara ulaşılmıştır:

Tefsirde konu işlenirken, anlatılan olayların tarihi seyrine titizlikle dikkat edildiği görülmektedir. Zira tarih kitaplarına baktığımız zaman söz konusu Yahudi kabilelerinin Medine'den çıkarılması, Hayber, Uhud ve Hendek savaşlarının kronolojik bir sıra ile peş peşe yapıldığı²²⁶ aynı kronolojinin tefsirde de takip edildiği görülmektedir. Bu durum Kur'ân mesajlarının tarihi seyrinin İslâm'ın tedriciliği noktasında daha kolay anlaşılmasına katkı yaptığı görülmektedir. Bu itibarla konulu tefsirin en önemli avantajını oluşturan bu durum bu tefsirde de kendisini net bir şekilde göstermektedir.

Telif Heyeti, Yahudiler bölümünü işlerken âyetlere titizlikle bağlı kalmış ve konuyu Kur'ân'ın Yahudilerle ilgili muhteviyatı çerçevesinde ele almıştır. Bu kapsamda sadece âyetlerle yetinilmiş hadis metinlerine yer verilmemiştir. Ehl-i

²²⁴ Mustafa Kara, Kur'an Kıssalarında Konu ve Kapsam Merkezli Bir Analiz, *İslâmi İlimler Dergisi*, 9/1, Bahar 2014, s. 99.

²²⁵ Hadid, 57/16; *Hayat Rehberi Kur'ân*, C. III, ss. 262-263.

²²⁶ Bedir Savaşı (2/624), Kaynukaoğullarının Medine'den çıkarılması (2/624), Uhud Savaşı (3/625), Nadiroğullarının Medine'den çıkarılması (4/625), Kureyzaoğulları Olayı (5/627), Hendek Savaşı (5/627), Beni Müstalik Gazvesi (6/627), Hayber'in Fethi (7/628).

Kitab'ın kutsal metinlerine ise hiç yer verilmemiş ve atıfta bulunulmamıştır. Bu durumun Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından kaleme alınan *Kur'ân Yolu* tefsirinden farklılık oluşturduğu görülmektedir. Zira *Kur'ân Yolu* tefsirinde Yahudilerle ilgili âyetler işlenirken sık sık Tevrât'tan alıntılar yapıldığı görülmektedir.²²⁷

Hayat Rehberi Kur'ân tefsirinde Yahudilerle ilgili başlık işlenirken Telif Heyeti'nin, Taberî ve Kurtubî gibi rivâyet tefsirlerinden yararlandığı yine sıklıkla Zemahşerî ve Râzî tefsirleri gibi dirâyet tefsirlerinden de istifade edildiği yine bu minvalde İbni Aşur ve *Kur'ân Yolu* gibi modern dönem tefsirlerinden de sıklıkla yararlanmaya çalışıldığı görülmüştür.

Tefsirde âyetlerin yorumunda zaman zaman Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından kaleme alınan *Kur'ân Yolu* tefsirinden farklı düşünüldüğü noktalar yer almıştır.²²⁸

Tefsir'de Yahudilerle ilgili müstakil bir başlık açılırken konu sadece Hz. Peygamber (sav) dönemi Yahudileriyle sınırlı tutulmuş, Hz. Mûsâ ve Hz. Yûsuf gibi peygamberlerin döneminde yaşayan Yahudilerle ilgili kısımlar ise ilgili peygamberler için açılan müstakil bir başlıkta ayrıca işlenmiştir.

Tefsir Heyeti'ne göre Müslümanlarla Yahudiler arasında ki ilk ilişkiler dostluk üzerine başlamış ve bir süre bu minvalde devam ettikten sonra kıblenin değişimiyle beraber ilişkiler gerilip kopmuş ve yerini sert bir mücadeleye bırakmıştır.

Tefsir'de Hz. Peygamber (sav) öncülüğünde Müslümanların Yahudilere karşı yaptığı kuşatma ve gazvelerde onları sulha ve teslime davet etmeden harekete geçmediğine dikkat çekilmiştir.

Yahudilere karşı verilen mücadelelerde ve gazvelerde sebepsiz yere hiçbir girişimde bulunulmamış ve Müslümanların Yahudilere yönelik yaptığı her saldırıda mutlaka meşru bir sebebin var olduğuna dikkat çekilmiştir.

Müslümanların, Medine'nin hâkimi pozisyonuna geldiği zamanlarda dahil olmak üzere, fitne ve fesat girişimlerine karışmayan Yahudilere dokunmadığı, bilakis onların inanç, ibadet ve törelerini cizye karşılığında Müslümanların sorumluluğuna aldıklarına dikkat çekilmiştir.

²²⁷ Detaylı bilgiler için bkz: Karaman vd., *Kur'ân Yolu*, C. I, s.123,125,127,137,139,142,144, 151,164,165,171, 174,196, 205-208,245-246,269,276-277,633.

²²⁸ Detaylı bilgi için bkz: Mâide, 5/11; Bakara, 2/208.

Tefsirde görüleceği üzere Müslümanların Yahudilere karşı tutumlarının giderek sertleştiği görülmektedir. Fakat bu tutum sertleşmesinin Yahudilerin tutumlarındaki değişime paralel olarak dengeli bir şekilde değiştiği Telif Heyeti'nin üzerinde durduğu önemli bir detay olmuştur.

Müslümanlar, Yahudilere karşı toptan bir mücadeleye girişmemiş bilakis, Yahudi kabilelerinin her birini ayrı ayrı mücadele kapsamına almıştır. Bu mücadelede de Müslümanların güvenliğini tehdit edenler öncelikli olarak hedef alınmıştır.

Tefsir Heyeti, Kur'ân'da anlatılan Yahudilerin Hz. Peygamber (sav) döneminde yaşayan Yahudileri kastettiğine vurgu yapmış, fakat bu kapsamda verilen mesajların günümüz Müslümanlarının diğer inanç topluluklarıyla ilişkilerine ışık tutacak unsurlar içerdiğinin altını çizmiştir.

Hayat Rehberi Kur'ân tefsirinde Yahudiler konusu 38 farklı sûreden 293 farklı âyet-i kerime ve 151 pasaj ile işlenmiştir. Yahudiler, toplam 293 âyet-i kerime ile altı gayr-i müslim grup içerisindeki ağırlığı %32,74 ile Tefsir'de en detaylı işlenen konu olmuştur. Bu âyetlerin 19 tanesi Arapça ve Türkçe meali konunun hemen başında verilirken 7 âyet Arapça metin ve Türkçe meali ile metin içerisinde alt konu başlığı başında verilmiş, geri kalan 267 âyet ise ya mealleri verilerek kullanılmış ya da hiç meali verilmeden sadece atıfta bulunularak işlenmiştir. Atıfta bulunulan bu âyetlerin Arapça metinleri ve Türkçe meallerinin dipnotta da verilmediği görülmüş, sadece dipnotta âyet ve sûre isimleri verilmekle yetinilmiştir. Bu durumun tefsir okuyucusunu başka bir meal ya da tefsir kaynağını da yanında bulundurmaya sevk ettiği görülmüştür. Zira atıf yapılan âyetin Arapça metin ve Türkçe mealinin bu tefsirde bulunmaması âyetin aslını görmek isteyen okurun bir başka meal ya da tefsire müracaat etmesini kaçınılmaz kılmaktadır.

Tefsirde Yahudiler bölümü işlenirken en dikkat çekici husus ise Taberî tefsirinden yapılan alıntıların çokluğu olmuştur. Zira Yahudiler hakkında yapılan toplam 28 atıftan 24 tanesi Taberî tefsirinden yapılmıştır. Bu oran toplan atıflar içerisinde %85,7'lik yüksek bir orana tekabül etmektedir. Diğer atıflar ise Zemahşerî tefsirinden 2, Râzî ve İbn Kesîr tefsirlerinden ise birer atıf yapılarak başka bir tefsirden yararlanma yoluna gidilmediği görülmüştür. Yaptığımız bu istatistik inceleme Yahudiler bölümünde diğer gayr-i müslim gruplara nispetle tefsir

külliyatımızdan daha fazla yararlanma yoluna gidilmediğini göstermiştir. Bu bağlamda yaşanan hâdiseler sadece Kur'ân âyetleri ışığında tarihsel bir süreç içerisinde çok detaya gidilmeden anlatılmaya çalışılmıştır.

Yahudiler Konusu işlenirken Tefsirler dışında 6 kitaba daha atıf yapılmıştır. İbn Manzûr'a 1 adet, Buhârî'ye 3 adet, İbn Hanbel'e 1 adet, Müslim'e 3 adet, İbn Hişâm'a 3 adet atıf yapılırken, tefsirde gayr-i müslimler bölümünde ilk ve son defa olmak üzere metni verilmeksizin Eski Ahit Tesniye bölümüne de 1 atıf yapıldığı görülmüştür.

Yahudiler konusu işlenirken, diğer bölümlerde olduğu gibi âyetlerin nüzul sırasına göre işlenilmesine dikkat edildiği görülmüştür. Bu durum Yahudilerle Müslümanlar arasında yaşanan hadiselerin tarihi seyir içerisinde nasıl şekil ve boyut değiştirdiğini göstermesi açısından tefsir okuruna büyük bir avantaj kazandırmıştır. Zira aynı bağlamı Mushaf tertibinde yazılan bir tefsirde yakalamak yorucu ve zaman gerektiren bir çalışmayı gerekli kılmaktadır.

Yahudiler konusu da sistematik bir şekilde işlenmiştir. Konunun başında okuyucuya zihni bir hazırlık yapması bağlamında konunun kavramsal bağlamı sunulmuş ve konunun temel kavramlarının çok detaya girilmeden genel bir fotoğrafı çekilmeye çalışılmıştır. İlerleyen bölümlerde ise yukarıda detaylarını verdiğimiz gibi yaşanan hadiseler sebep ve sonuçları ile âyetler ışığında sistematik olarak ve nüzule uygun bir şekilde işlenmeye çalışılmıştır.

Tefsirde Yahudiler konusunda her ne kadar 4 ayrı âyet altında Arapça metin ve Türkçe mealleri de verilerek bir başlık oluşturulmaya çalışılsa da konunun tüm detaylarını gruplandıran bir alt başlıklandırmaya gidilmediği görülmüştür. Örneğin Yahudilerin inanç durumları, savaşlarda izledikleri yol ve yöntemler, Müslümanlarla ilişkileri, diğer gayr-i müslim gruplarla ittifakları vb. bir alt başlıklandırmaya gidilmemiş ve Yahudiler bahsi bir bütün olarak tek bir başlıkta işlenmiştir.

4.1.4. Hayat Rehberi Kur'ân Tefsirinde Hristiyanlar

4.1.4.1. Kavramsal Çerçeve

İslâm'ın ilk dönemlerinde Hristiyanlar, genelde Arap yarımadasının kuzeyinde, deniz kıyılarında, güney bölgelerde ve Habeşistan'da yaşamaktaydı. Bu bölgelerde yaşayan Hristiyanlar farklı mezhep ve gruplara müntesipti. Yine Mekke ve Medine'de de köleler ve tüccarlar arasında Hristiyanlar da bulunmaktaydı. Bu

nedenle Hristiyanlarla ilgili konular Kur'ân'da hem Mekkî hem de Medenî âyetlerde yer almaktadır. Ancak Kur'ân'ın geneline bakıldığında Medenî sûrelerde Hristiyanlarla ilgili konulara daha fazla yer verildiği görülmektedir. *Hayat Rehberi Kur'ân* tefsiri Müelliflerine göre bunun sebebi, Medine döneminin sonlarına doğru Arabistan'ın güney bölgelerinde yaşayan Necranlı Hristiyanlardan oluşan büyük bir grubun Medine'ye gelmiş olmasıdır. Â'li İmrân sûresinde bunlarla ilgili tartışmaların konuları yer almaktadır. Bakara, Nisâ, Mâide ve Hadîd sûrelerinde Hristiyanlarla ilgili âyetler doğrudan yer almakta yine Medenî olan Tevbe sûresinde ise Tebük seferiyle bağlantılı olarak dolaylı bir şekilde Hristiyanlar söz konusu edilmektedir.²²⁹

Kur'ân'ı Kerim'de Hristiyanlar anlamında kullanılan “nasara” kelimesine on dört kez yer verilmekte ve bu kelimenin tekil hali “nasrani” kelimesi ise Kurân'da bir kez yer almaktadır. İslâm âlimlerinin çoğunluğu “nasara” kelimesinin Arapça kökenli olduğu ve “yardım etti” manasında ki “na-sa-ra” kökünden türediği yönünde kanaate sahiptirler. Bu görüşü destekleyecek şekilde Â'li İmrân sûresi 52. âyet-i kerimesinde “İsâ onlardaki inkârcılığı sezince, “Allah'a giden yolda bana yardımcı olacaklar kimlerdir?” diye sordu. Havârilere cevap verdiler: “Biz Allah için yardımcılarıyız; Allah'a inandık, şahit ol ki bizler Müslümanlarız.” buyurulmaktadır. Bazı âlimler ise Hristiyanlara “nasara” isminin Hz. İsa'nın doğup büyüdüğü şehir olan Nasıra şehrine nispetle verildiği görüşündedirler. Bu grubun görüşüne göre kelime “Nasıralılar” anlamına gelmektedir.²³⁰

Semâvi kitaplara sahip olduklarından dolayı Yahudi ve Hristiyanların diğer inanç gruplarından farklı olarak Müslümanlara daha yakın olmaları gerekmektedir. Özellikle Hristiyanların Müslümanlara daha çok yakın olmaları ise inançlarındaki ortak paydadın kaynaklanmaktadır. Çünkü Hristiyanların kutsal metinlerinde Yahudilere nazaran Hz. Muhammed'in (sav) peygamber olacağına dair bilgiler yer almaktadır. Nitekim Risalet dönemindeki birçok Hristiyan bilgin Hz. Peygamber'in (sav) peygamberliğini teşhis etmiş ve Hz. Peygamberle (sav) diyalog kurma imkânı bulmuştur. Bunlar içerisinde Varaka b. Nevfel, Ubeydullah b. Cahş, Addas ve Selmân'ı Fârisî gibi kişiler yer almaktadır.²³¹

²²⁹ *Hayat Rehberi Kur'ân*, C. III, s. 273.

²³⁰ *Hayat Rehberi Kur'ân*, C. III, s. 274.

²³¹ Sıddık Ünal, “Hz. Muhammed'in Hristiyan kaynaklarında Bilinmesi ve O'nun Hristiyanlarla Diyalogu”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.1, 1996, ss. 215-218.

Telif Heyetine göre, Hristiyan grupları konu alan kıssaların Kur'an'da anlatılma sebebi, zulme maruz kalan müminlere eski ümmetlerin çektiği sıkıntıları hatırlatmak ve müminler teselli edilerek imanlarının muhafaza edilmesinin istenmesidir. Bu bağlamda Kur'an'da putperest ve zâlim hükümdardan kaçarak imanlarını korumaya çalışan Ashab-ı Kehf kıssası buna bir örnektir. Ayrıca İslâm öncesinde Arabistan'ın güneyinde Ashab-ı Uhdûd olarak isimlendirilen samimi Hristiyanların gördüğü şiddetli zulüm, Yâsin sûresinde örnek olarak verilen Ashâbü'l-Karye'ye gönderilen üç elçinin Hz. Îsâ'nın havarileri olduğu ve yine Habib-i Neccar'ın da Hz. Îsâ'ya inanmış bir kimse olarak sözlerine yer verilmektedir. Yine Mekkî sûrelerde Bizans ve Sasaniler arasındaki çatışmalara değinilir ve bu âyetlerde putperest Sasaniler karşısında Ehl-i Kitap olan Hristiyanların tarafının tutulduğu görülmektedir. Medine döneminde inen âyetlerde ise Hristiyanların tıpkı Yahudiler gibi sadece kendilerinin kurtulacağına inandıklarından bahsedilmekte, Hristiyanlarla Yahudiler arasında birbirlerine karşı söyledikleri söz ve sataşmalara ve onlardaki yanlış inançlara vurgu yapılmaktadır. Yine Hristiyanların Hz. Îsâ ve annesi Hz. Meryem hakkında yaptıkları değerlendirme ve inançlarındaki yanlışlıklardan da bahsedilmektedir.²³²

4.1.4.2. Tefsirde Hristiyanlarla İlgili Ele Alınan Âyetler ve Konunun Tahlili

Telif Heyeti, Hristiyanlarla ilgili bölümde ilk olarak Necran Hristiyanlarıyla ilgili olan Â'li İmrân sûresi 61. âyet-i kerimeyi yorumlamakla başlamaktadır. Bu âyette Yüce Allah şöyle buyurmaktadır; “*Sana gelen bu bilgiden sonra her kim bu konuda seninle tartışmaya kalkışırsa, de ki: ‘Gelin, çocuklarımızı ve çocuklarınızı, kadınlarımızı ve kadınlarınızı, kendimizi ve kendinizi çağıralım, sonra da Allah’ın lâneti yalancıların üzerine olsun’ diye dua edelim.*” Bu âyetin tefsirinde Telif Heyeti, şu bilgileri vermektedir: Hicretin 9. yılında Hz. Peygamber'in (sav) ismini duyup onun çağrısından haberdar olan ve Hz. Peygamber (sav) tarafından kendilerine bir mektup ta ulaştırılan içlerinde psikopos düzeyinde din adamlarının da bulunduğu Necranlı 60 kişilik Hristiyan bir grup Medine'ye gelmişti. Bu grup, Hz. Peygamber'e (sav) sormak üzere sorular hazırlamış ve Hz. Peygamberle (sav) çıkacak bir tartışmada ona karşı galip gelecek kişileri de yanlarına almışlardı. Hz. Peygamber (sav) bu grubu Medine'de güzelce ağırlamış ve onlara ibadet etmek

²³² Hayat Rehberi Kur'an, C. III, s. 275.

istediklerinde mescidi dahi tahsis etmişti. Hz. Peygamber (sav) ve Hristiyan grup arasında uzun süren konuşmalar yapıldı ve tartışmalar çıktı. Bu grup Hz. İsa'nın Allah'ın oğlu olduğunu iddia ediyordu. Hz. Peygamber (sav) ise, Hz. İsa'nın Allah'ın elçisi olduğunu, asla bir ilah olmayacağını, annesi Meryem'in ise tertemiz bir kadın olduğunu anlatıyor, kendine sorulan sorulara karşı Allah'ın vahyettiği âyetleri okuyordu. Konuşmaların sonunda Hz. Peygamber (sav) bu grubu tek olan Allah'a davet etmiş, onlar ise kibirlerine yenik düşerek Hz. Peygamber'in (sav) davetini red etmiştir. Sonuç ta karşılıklı konuşmalar yerini Hristiyan grubun ısrarlı doğruluk iddiası ile karşılıklı meydan okumaya bıraktı. Her iki grupta bir araya gelip iddiasında yanlış olan tarafın Allah'ın lanetine çarptırılması (mülâne) için birlikte Allah'a dua etmeye karar verdiler. Fakat Hristiyan heyet, içten içe Hz. Peygamber'in (sav) doğru söylediğini anlamış ve iddialarından vazgeçmemiş fakat lanetleşmeye de cesaret edememiş, başarısızlık duygusuyla yurtlarına dönmüştür.²³³

Görüldüğü gibi Hz. Peygamber'in (sav) Risalet döneminde Müslümanlarla Hristiyanların ilişkilerinde hâkim olan ruh, İslâm'ın genel din politikası içinde yer alan müsamaha ruhudur. Hz. Peygamber'in (sav) yazdığı mektuplarda ve Necranlılarla bizzat karşılaşmalarında Hz. Peygamber'in (sav) Hristiyanlığa karşı tavrı, onların yanlış inançlarını onlara duyurmak ve İslâm'ın temel tevhid inancını onlara tebliğ etmektir.²³⁴

Telif Heyeti, Hristiyanlarla ilgili konuyu işlerken Hz. İsa'nın ulaşmak istediği hedeflere yer vermiştir. Bu kapsamda Hz. İsa'nın yalnızca Allah'a teslimiyet anlamına gelen İslâm'a çağırdığını, toplumunu dinde aşırı gitmemeye, tevhide davet ettiğini, genel olarak Tevrât'ı tasdik edip bazı hükümlerini kaldırdığını ifade etmiş bunlara ek olarak Hz. İsa'nın toplumuna namaz, zekât ve anne babaya saygı konusunda örnek olduğunun altını çizmiştir. Telif Heyeti, Hz. İsa'nın davetine karşılık Yahudilerin bu daveti hoş görmediklerini ve O'nu öldürmeye kalkıştıklarını ancak Yahudilerin onu çarmıha gerip öldürdüklerini düşünseler de bunun doğru olmadığını ve Hz. İsa'nın Allah'ın katına yükseltildiğini ifade etmiştir.²³⁵

Tefsir Heyeti, Kur'an'ın teslis inancına karşı çıktığını, bu iddiayı ileri sürenlerin büyük bir iftirada bulunduğu altını çizmektedir. Zira Allah Teâlâ'nın

²³³ *Hayat Rehberi Kur'an*, C. III, ss. 277-278.

²³⁴ Mehmet Aydın, "Hz. Muhammed Devrinde İslâm-Hristiyan Münasebetine Toplu Bir Bakış", *Belleten*, 49/193, 1985, s. 64.

²³⁵ *Hayat Rehberi Kur'an*, C. III, ss. 278-279.

çocuk edinmeye ihtiyacı yoktur. Göklerde ve yerde her ne varsa Allah’a aittir. Meryem oğlu Mesih’te insanları kendine değil, sadece tek olan Allah’a kulluğa çağırmıştır. Hristiyanların teslis inancı ile içine düştükleri yanılgının Hz. İsa’nın dili ile Kur’ân’da ortaya konduğunu ifade eden Müellifler, Mâide sûresi 116 ve 117. âyetlerinin bu durumu anlattığına dikkat çekmektedir. Bu âyetlerde Yüce Allah şöyle buyurmaktadır; “Allah, “Ey Meryem oğlu İsa! İnsanlara sen mi ‘Allah’ın dışında beni ve annemi birer tanrı kabul edin’ dedin?” buyurduğu zaman o şu cevabı verir: “Hâşâ! Seni tenzih ederim. Hakkım olmayan şeyi söylemek bana yakışmaz. Hem ben söyleseydim şüphesiz sen onu bilirdin. Sen benim içimdekini bilirsin, ama ben senin zâtında olanı bilmem. Gizlileri tam olarak bilen yalnız sensin.” “Ben onlara ancak senin bana emrettiklerini söyledim; ‘Benim de rabbim, sizin de rabbiniz olan Allah’a kulluk edin’ dedim. İçlerinde bulunduğum sürece onların yaptıklarına tanık idim. Fakat sen beni vefat ettirdikten sonra onların halini bilip gören sadece sensin. Sen her şeye şahitsin.”²³⁶ Telif Heyeti, bu âyetlerin devamında Hz. İsa’nın bu Hristiyanların bağışlanması için dua ettiğinin altını çizmektedir.²³⁷

Hiç şüphe yok ki teslis inancı Hristiyanlıkta sonradan ortaya çıkan bir durumdur. Bu anlamda Hristiyanlık dinini iki ayrı aşama içerisinde değerlendirmek gerekmektedir. Bunlardan ilki Hz. İsa’nın peygamberliğinden 1. İznik Konsili’ne kadar olan (M.S: 325), ikinci aşama ise 1. İznik Konsili’nden günümüze kadar devam eden aşamadır. Bu iki aşamanın ilkinde Hristiyanlık tevhid diniydi. Tek bir ilaha ibadet edilir ve Hz. İsa da Allah’ın peygamberi ve bir insandır. Ancak Hz. İsa’nın göğe yükseltilmesinden bir müddet sonra Hristiyanlar arasında Hz. İsa’ya ulûhiyet atfederek şirke düşen gruplar ortaya çıkmıştır. Böylece Hristiyanlık tevhidden teslise doğru bir dönüşüm süreci geçirmiştir.²³⁸

Telif Heyeti, Hristiyan ve Yahudiler arasında ortak bir noktaya dikkat çekmekte ve her iki inanç grubunun da kendilerini Allah’ın oğulları ya da sevgili kulları olarak kabul ettiklerini ifade etmektedir. Onlar bu iddialarını ileri sürerek kendilerini Allah’a çok yakın, diğer inanç gruplarını ise Allah’a çok uzak görüyorlardı. Yüce Allah Mâide sûresi 18. âyette onların bu inanışlarını net bir şekilde eleştiriye tabi tutmaktadır. “Yahudiler ve Hristiyanlar, “Biz Allah’ın oğulları

²³⁶ Mâide, 5/116-117.

²³⁷ Mâide, 5/118; Hayat Rehberi Kur’ân, C. III, ss. 278-279.

²³⁸ Abdulvahid Vâfi, “Hristiyan İnancının Teslise Dönüşmesi ve Teslisin İlk Kaynakları”, Çev. Hidâyet Işık, Necmettin Erbakan Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi, 6/6, 1996, ss. 384-385.

ve sevgili kullarıyız” dediler. De ki: “Öyleyse Allah günahlarınızdan dolayı sizi niçin cezalandırıyor? Doğrusu siz de O’nun yarattığı sıradan insanlarsınız. O, dilediğini bağışlar, dilediğini de cezalandırır. Göklerin, yerin ve ikisi arasındakilerin mülkiyeti Allah’a aittir. Dönüş de yalnız O’nadır.”²³⁹ Telif Heyeti, bu âyetin Hristiyanların sadece Allah’a kulluk etmeye ve azabından sakınmaya daveti reddetmeleri üzerine indiğini belirtir. Zira onlar bu yakınlıkları ile azaba uğramayacaklarını düşünmektedir. Tefsir Heyeti, bu duruma dikkat çekerek onların bu yanılgılarının sözde kalmadığını, kitaplarına da geçerek asırlar boyu süren bir yanlış inanışa dönüştüğünü aktarmaktadır.²⁴⁰

Hayat Rehberi Kur’ân tefsirinde Hristiyanlarla ilgili dikkat çekilen bir diğer husus ise, Hristiyanlık’taki ruhbanlık anlayışıdır. Tefsir Heyeti, Hristiyanlık’taki bu ruhbanlık anlayışının Hz. İsa tarafından konulmadığını, fakat sonraki dönemlerde samimi Hristiyan grupların ağır baskılara maruz kalarak bu baskılardan kurtulmak için insanlardan uzak yerlere çekilerek kendilerini ibadete verdiklerini, amaçlarının samimi olmasına rağmen süreç içerisinde bu yaşayış tarzının Hristiyanlıkta ruhbanlığı da beraberinde getirdiğini ifade etmektedir. Tefsir Heyeti, esasen bu dini yaşam tarzını Yüce Allah’ın onaylamadığını ifade ederek Hadid sûresi 27. âyetini buna delil olarak göstermektedir. Bu âyette Yüce Allah şöyle buyurmaktadır; “*Sonra onların izinden peygamberlerimizi peş peşe gönderdik. Arkalarından Meryem oğlu İsa’yı da gönderdik, ona İncil’i verdik, ona uyanların kalplerine şefkat ve merhamet yerleştirdik. Kendilerinin icat ettikleri ruhbanlığa gelince, biz onlara bunu emretmemiştik; sırf Allah’ın hoşnutluğunu kazanmak için yapmışlardı, ama buna hakkıyla riâyet etmediler. Biz de içlerinden iman edenlere mükâfatlarını verdik, ama çokları yoldan çıkmışlardır.*”²⁴¹

Tefsir Heyeti, Kur’ân’ın inzal sürecinde Hristiyanların Allah’ın dinine karşı bağnazca bir tutum sergilediklerini ifade ederek onların müminlerden hoşlanmadıklarına dikkat çekmektedir. Bu bağlamda “*De ki: Ey Ehl-i Kitap! Biz yalnız Allah’a, bize indirilene ve daha önce indirilene iman ettiğimiz için mi bizden hoşlanmıyorsunuz? Oysa çoğunuz yoldan çıkmış kimselersiniz.*”²⁴² âyetini açıklayan Müfessirler, Hristiyanlar da tıpkı Yahudiler gibi cennete girebilmek için yalnızca

²³⁹ Mâide, 5/18.

²⁴⁰ *Hayat Rehberi Kur’ân*, C. III, s. 280.

²⁴¹ Hadid, 57/27; *Hayat Rehberi Kur’ân*, C. III, s. 2281.

²⁴² Mâide, 5/59.

Hristiyan olmak gerektiğine dair bir inançlarının bulunduğunu aktarmaktadır. Hristiyanlar'daki bu inanca karşılık Kur'an'ın bu yanlış inancı ret ettiğini aktaran Müellifler, Bakara sûresi 111. âyetini buna delil olarak göstermektedir. Bu âyette Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *“Onlar, ‘Yahudi veya Hristiyan olanlar hariç, hiç kimse cennete giremeyecek.’ dediler. Bu onların kuruntusudur. De ki: ‘Eğer sözünüzde doğru iseniz kesin kanıtınızı getirin!’”*²⁴³

Bakara sûresi 140. âyet-i kerimesini değerlendiren Müellifler, Hristiyanlarda var olan tutucu tavır sebebiyle onların İsrailoğullarının büyük peygamberlerinin de Hristiyan olduğunu ileri sürdüklerini ifade etmekte ve bu tutumun Kur'an tarafından net olarak ret edildiğini aktarmaktadır. Hristiyanların İsrailoğullarına gönderilen bu peygamberlerin Hristiyan olmadıklarını bildikleri halde, bile bile bu gerçeği gizlediklerini aktaran Müellifler, doğruya ulaşmak için Allah'ın dosdoğru dinini takip etmenin yeterli olacağını beyan etmekte ve bu yaklaşımına Hz. İbrâhîm'i ve diğer peygamberleri örnek olarak göstermektedir. Zira Hz. İbrâhîm Yüce Allah'a gerektiği şekilde iman eden (Hanif) ve bunu tebliğ eden bir peygamberdir. Müelliflerin konu içerisinde mealini verdiği bu âyette Yüce Allah bu gerçeği şöyle açıklamaktadır: *“Onlar, ‘Yahudi veya Hristiyan olun ki doğru yolu bulasınız’ dediler. Sen de şöyle de: ‘Hayır! Biz, Hanîf olan İbrâhîm'in dinine uyarız. O, müşriklerden değildi.’”*²⁴⁴

Hz. Peygamber'in (sav) risalet döneminde tüm davet çağrılarına karşı Müslüman olmaya yaklaşmayan Hristiyan grupların bu inatçı tutumunu devam ettirmelerinde elbette birçok neden vardı. Tefsir Heyeti, bu nedenler arasında Hristiyan din adamlarının çok etkin bir şekilde rol oynadığına dikkat çekmekte ve Hristiyan din adamlarının halk tabakasının Müslüman olmasında engelleyici bir rol üstlendiğini aktarmaktadır. Tefsir Heyeti'ne göre, Hristiyan din adamlarının bu tutumunun altında yatan sebep onların çıkarlarının bozulması endişesidir. Zira onlar, bozuk inançlarını halkı sömürmek için bir araç olarak kullanıyorlardı. Hristiyan din adamları insanlardan dini güçlendirmek adına aldıkları bağışlarla önemli çıkarlar elde ediyorlardı. Telif Heyeti, Kur'an'ın bu istismarı haber verdiğini aktararak bu duruma Tevbe sûresi 34. âyetini misal vermektedir. Bu âyette Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *“Ey iman edenler! Bilin ki Yahudi din bilginlerinin ve Hristiyan din adamlarının birçoğu halkın mallarını haksızlıkla yerler ve Allah yolundan*

²⁴³ Bakara, 2/111; Taberî, *Câmi'u'l-Beyân 'an Te'vîli Âyi'l-Kur'an*, C. II, s. 429; *Hayat Rehberi Kur'an*, C. III, s. 282.

²⁴⁴ Bakara, 2/135; *Hayat Rehberi Kur'an*, C. III, s. 282.

*alıklar. Altın ve gümüş biriktirip Allah yolunda harcamayanları elem veren bir azapla müjdele!”*²⁴⁵ Elmalılı Hamdi Yazır da Hristiyan din adamlarının bu tutumlarının altında yatan sebebin onların sosyal konumlarını kaybetme korkusu olduğunu aktarmaktadır.²⁴⁶

Müslümanların, İslâm’la alay eden ve onu eğlence konusu haline getiren Yahudi ve Hristiyanlarla yakın dostluk ve sırdaşlık kurmaları yasaklanmıştır. Nitekim Mâide sûresi 51. âyetinde; *“Ey iman edenler! Sizden önce kendilerine kitap verilenlerden dininizi alay ve eğlence konusu edinenleri ve kâfirleri dost edinmeyin. Eğer müminseniz Allah’tan korkun.”* buyurulmaktadır. Telif Heyeti, bu âyetin tefsirinde bu yasağın Müslümanları Yahudi ve Hristiyanların bâtil ve bozuk inançlarından korumak maksadıyla konulduğunu ifade etmekte, bu sebeple Hz. Peygamber’in (sav), ashabına diğer dini gruplarla ilişkilerinde mesafeyi korumaları ve onlara benzememeleri uyarısında bulunduğunu aktarmaktadır.²⁴⁷ Fakat Tefsir Heyeti, bu yasağın kapsamının ne olduğu ya da bu gruplarla kurulacak ilişkinin nasıl olması gerektiği yönünde bir yorumda bulunmamıştır. Tefsir Heyeti, Yahudi ve Hristiyanlara benzememe noktasında hadislerle atıfta bulunmuş fakat bu hadislerin metinlerine yer vermemiştir. Heyet’in bu dostluk yasağının kapsam ve sınırları üzerinde ise herhangi bir değerlendirme yapmadığı görülmüştür.

Hristiyanlar içerisinde her ne kadar İslâm’a girmekte direnen ya da onun getirdiği ilkeleri bağınaz bir tutumla alaya alanlar ve sıkı sıkıya kendi bozuk inançlarına tabi olanlar varsa da elbette Hz. Peygamber’in (sav) çağrısına akli selim bir şekilde yaklaşp Müslüman olanlar da bulunmaktaydı. Konunun bu yönüne değinen Tefsir Heyeti, Yahudilere nazaran Hristiyanların Müslümanlara daha iyi davrandığını ifade etmekte ve bu duruma, onların içinde insafli, kibre kapılmayan Hristiyan din adamlarının bulunmasını sebep olarak göstermektedir. Konunun bu yönünü Kur’ân âyeti ile açıklayan Tefsir Heyeti, Mâide sûresi 82. âyetine işaret etmiştir. Bu âyette Yüce Allah; *“Kuşku yok ki iman edenlerin, insanlar içinde en amansız düşmanlarının Yahudiler ve şirk koşanlar olduğunu göreceksin. Yine, onlar arasında iman edenlere sevgi bakımından en yakın olanların da “Biz Hristiyanız”*

²⁴⁵ Tevbe, 9/34; *Hayat Rehberi Kur’ân*, C. III, s. 283.

²⁴⁶ Elmalılı, *Hak Dini Kur’ân Dili*, C. III, ss. 513-514.

²⁴⁷ *Hayat Rehberi Kur’ân*, C. III, s. 283.

diyenler olduğunu göreceksin. Çünkü bunların içinde (insaflı) keşişler ve rahipler vardır ve onlar büyüklük taslamazlar.”²⁴⁸

Telif Heyeti’nin bu çerçevede dikkat çektiği bir diğer detay ise Müslümanların, Hristiyanlığı benimsemiş olan Habeşistan ülkesine hicret etmesidir. Telif Heyeti, Müslümanların, Müşriklerin zulümlerinden kaçarak merhameti ile tanınan ve İncil’i de iyi bilen Habeş Kralı Necâşi’ye sığındığını, Necâşi ve yanında yer alan din adamlarının da âhir zaman peygamberinin geleceğini bildiklerinden kendilerine sığınan Müslümanlara ülkelerinde özgürce yaşama izni verdiğini kayda geçirmiştir.²⁴⁹

Ehl-i Kitap’tan Hz. Peygamber’in (sav) davetine olumlu karşılık verenler Kur’ân’ın üzerinde durduğu önemli ayrıntılardan biridir. Zira daha önceki bölümlerde Kur’ân’ın dini toplulukları konu edinirken onlara toptancı bir şekilde yaklaşmadığını ve her zaman bu toplulukların içindeki iyi insanları ayrı bir statüde değerlendirmeye tabi tuttuğunu söylemiştik. Aynı durumun Hristiyan topluluklarını konu edinen âyetlerde de takip edildiğini görmekteyiz. Bu durumu tefsirinde dile getiren Telif Heyeti, Hristiyanların içerisinde akl-ı selim sahibi olan ve şirk bataklığına düşmeden samimi bir şekilde yaşayan ve Hz. Peygamber’in (sav) getirdiği düsturları kabul edenlerle ilgili âyetleri değerlendirmeye almıştır. Bu âyetlerden biri de Â’li İmrân sûresi 199. âyetidir. Bu âyette Yüce Allah şöyle buyurmaktadır; *“Ehl-i kitap’tan öyleleri vardır ki hem Allah’a hem size indirilene hem de kendilerine indirilmiş olana inanırlar. Allah’a karşı saygı duyup Allah’ın âyetlerini az bir pahaya değişmezler. İşte onların rableri katında mükâfatları vardır. Şüphesiz Allah hesap görmekte çok çabuktur.”*²⁵⁰ Tefsir Heyeti, âyette bahsedilen bu kimselerin Necâşi ve yanındaki din bilginlerinin karakterine sahip olan ve İslâm’ı duyduklarında onu benimseyen kimseler olduklarını ifade etmekte ve bu kimselerin Kur’ân’ın tasfirine göre en başta Allah’a verdikleri söze sadık olan kimseler olduğunu aktarmaktadır. Bu kişiler İncil’e inandıkları gibi, zamanı gelince Kur’ân’a da inanmaktan geri durmamıştır. Tefsir Heyeti, bu kişilerdeki olumlu yaklaşımın sebebini, onların kalplerinde Allah’a karşı teslimiyette bir tutuculuğun ve katılığın bulunmaması olarak açıklamış ve bu kişilerin Allah korkusu taşıyan, dindar kimseler olduğunu ifade etmiştir. Telif Heyeti, bu kişilerin olumlu hasletlerini Hz. İsa’nın

²⁴⁸ Mâide, 5/82; *Hayat Rehberi Kur’ân*, C. III, s. 284.

²⁴⁹ *Hayat Rehberi Kur’ân*, C. III, s. 284.

²⁵⁰ Â’li İmrân, 3/199.

örnek kişiliğinden ve İncil'deki hoşgörü vb. ahlâki erdemlerden alarak merhamet dolu bir hale geldiklerini ifade etmiştir.²⁵¹ Tefsir Heyeti, içlerinde iman taşıyan bu kimselerin Kur'ân'ın getirdiği hakikatlere kayıtsız kalmadığını, Kur'ân'la birlikte duygu ve inançlarının zirveye çıktığını ve hakikate ulaşan bu insanların sözlerinin *"Peygamber'e indirileni dinledikleri zaman hakikate dair bilgileri bulunduğundan dolayı gözlerinden yaşlar boşandığını görürsün. Derler ki: "Rabbimiz! İman ettik, bizi hakka şahitlik edenlerle beraber yaz. Bütün emelimiz rabbimizin bizi erdemliler topluluğuna dâhil etmesi olduğuna göre, Allah'a ve bize gelen gerçeğe niçin iman etmeyelim?"*²⁵² âyeti ile açıklamaktadır. Kur'ân'a böylesine teslimiyet gösteren bu insanların bağnaz tutucu Hristiyanlar'dan farklı olarak büyük bir mükâfata nail olacakları bildirilmektedir. Bu durumu anlatan Mâide sûresi 85. âyetinde Yüce Allah; *"Böyle söylemelerine karşılık Allah da onları, içinde ebedî olarak kalmak üzere altından ırmaklar akan cennetlerle ödüllendirdi. İşte iyi davrananların mükâfatı budur."*²⁵³ buyurarak onların nihâi noktadaki durumlarını dile getirmektedir.²⁵⁴

Tefsir Heyeti, Mâide sûresi 83. âyetinde övgü ile bahsedilen bu kişilerin kimler olduğu hususunda üç yaklaşımın bulunduğunu ifade etmektedir. Birinci yaklaşıma göre; bu grup Habeşistan'dan Necâşi tarafından Medine'ye gönderilen bir heyettir. Bu görüşü benimseyenlere göre bu heyetteki Hristiyanlar daha önce Habeşistan'a hicret eden müminlerden öğrendikleri bilgiler üzerine Medine'ye Hz. Peygamberle (sav) görüşmek üzere gelmişlerdi.²⁵⁵ İkinci görüşe göre; bu kimseler Habeşistan'a göç eden Müslümanların okuduğu âyetlerden etkilenen Habeş Kralı Necâşi ve onun yanındaki Hristiyanlardır.²⁵⁶ Yine bu kimselerin kimler olduğuna dair son bir yaklaşım ise bu kişilerin Medine civarında yaşayan ve tahrif edilmemiş Hristiyanlığa inanan kimseler olduğu ifade edilmektedir. Tefsir Heyeti, âyette övgü ile bahsedilen bu kimseler hakkındaki bu görüşleri aktardıktan sonra aslında bu kimselerin kim olduğunun çok önemli olmadığını, önemli olanın bu kimselerin kibirli olmaması ve hakikati inkârı kalkışmaması olduğunu ifade etmiş ve bu kimselerin Hz. İsa'yı iyi tanımalarının Hz. Peygamber'i de (sav) hemen tanıyıp sevmelerini kolaylaştırdığına dikkat çekmektedir. Telif Heyeti, gerek Yahudilerden

²⁵¹ Hayat Rehberi Kur'ân, C. III, s. 285.

²⁵² Mâide, 5/83,84.

²⁵³ Mâide, 5/85.

²⁵⁴ Hayat Rehberi Kur'ân, C. III, s. 285.

²⁵⁵ Taberî, Câmi'u'l-Beyân 'an Te'vîli Âyi'l-Î-Kur'ân, C. X, s. 507-508; Hayat Rehberi Kur'ân, C. III, s. 285.

²⁵⁶ Râzî, Miftâhu'l Gayb, C. XII, s. 72; Hayat Rehberi Kur'ân, C. III, s. 285.

gerekse Hristiyanlardan bu şekilde Hz. Peygamber'i (sav) ve onun getirdiği ilkeleri kabul edenlerin modern dönem insanlarına şunu hatırlattığını söylemektedir; "Allah'ın peygamberler vasıtasıyla gönderdiği hakikat aynı dili konuşmaktadır. Kibirlenmeksizin bu dilin mahiyetini kavrayan insanlar pekâlâ hakikat paydasında buluşabilecektir."²⁵⁷

Kur'ân, içerisinde keşiş ve rahiplerin bulunmasından dolayı mütevazi bir yaklaşıma sahip olan ve Müslümanlara karşı iyi niyet besleyen Hristiyanlar hakkında Yahudilere nispetle daha fazla yakınlık göstermiştir. Zira Hristiyanlar sahip oldukları ahlâki yapı bakımından iman etmeye daha yakındır. Ayrıca Kur'ân'ı Kerim bu hususu teyit etmiş²⁵⁸ ve Hristiyanlığa karşı ılımlı ve şefkatli bir tutum içerisinde bulunmuştur.²⁵⁹

Kur'ân, Hristiyanlara karşı mütevazi bir tutum takınırken onların tevhid inancını tahrip eden teslis inançlarına ise aynı müsamahayı göstermez. Tefsir Heyeti, Kur'ân'ın teslis inancını şiddetle eleştirdiğini dile getirerek bu inancın tam anlamıyla küfür olduğuna vurgu yapmaktadır. Zira gerçek ilah, tek ve mutlak kudret sahibi olmalıdır. Bütün ilâhi dinlerin temeli de aslında bu inanca dayanmaktadır. Tefsir Heyeti, Hristiyanların tevhitten vazgeçerek teslis inancına geçmelerini onların kendi inançlarına karşı sadakatsiz olmalarının bir sonucu olarak değerlendirmektedir. Heyete göre, Hristiyanlar Hz. Îsâ'nın öğretilerine sahip çıkacaklarına söz vermiş olmalarına rağmen, çıkar çatışmalarına girmişler, bu çatışmalar sonucunda da aralarında kıskançlık ve kavgalar baş göstermiştir. Bu kavgaların ve kıskançlıkların Hristiyanlar arasında farklı inanç gruplarının oluşmasına ve gerçeklikten uzak inanç geliştirmelerine yol açtığını vurgulayan Heyet, bu inançların en başında da teslis inancının geldiğini belirtmekte ve bu inanca sahip olanlara Mâide sûresi 72 ve 74. âyetlerini hatırlatarak konuyu hitama erdirmektedir. *"Allah, Meryem oğlu Mesîh'in kendisidir" diyenler, hiç şüphesiz hakikati inkâr etmişlerdir. Oysa Mesîh; "Ey İsrâiloğulları! Benim de rabbim sizin de rabbiniz olan Allah'a kulluk edin" demişti. Bilinmeli ki her kim Allah'a ortak koşarsa Allah ona cennet yüzü göstermeyecek ve onun varacağı yer cehennem olacaktır. Zâlimlerin yardımcıları da olmayacaktır. Andolsun ki "Allah üç unsurdan biridir" diyenler de kâfir olmuşlardır. Hâlbuki bir*

²⁵⁷ Hayat Rehberi Kur'ân, C. III, s. 286.

²⁵⁸ Mâide, 5/82.

²⁵⁹ Ünalın, "Hz. Muhammed'in Hristiyan kaynaklarında Bilinmesi ve Onun Hristiyanlarla Diyaloğu", 1/224.

tek Tanrı'nın dışında hiçbir ilâh yoktur. Şâyet bu dediklerinden vazgeçmezlerse, böylece kâfir olanlar elem verici bir azaba çarptırılacaklardır. Hâlâ Allah'a tövbe edip O'nun bağışlamasını dilemeyecekler mi? Allah çok bağışlamakta, çok esirgemektedir.”²⁶⁰

4.1.4.3. Hristiyanlar Konusunda Ulaşılan Sonuçlar

Hayat Rehberi Kur'an tefsiri bir konulu tefsir olması hasebiyle bu tefsirin konularını işlerken ilgili konudaki âyetlerin başlık içerisindeki dağılımı, yararlandığı kaynaklar ve bu kaynakların atıf oranları tefsirin metod ve yönteminin anlaşılmasında önemli göstergelerdir. Bu bağlamda Hristiyanlar başlığında yaptığımız incelemede *Hayat Rehberi Kur'an* tefsirinin bu başlıkta Yahudiler başlığına nazaran daha fazla Tefsir kaynağına müracaat ettiğini görmekteyiz. Kur'an'da Yahudiler ya da İsrailoğulları ismiyle geçen toplulukların Hristiyanlara nispetle daha fazla hacim kapladığını düşündüğümüzde bu durumun aksine Yahudiler kısmına nazaran Hristiyanlar için daha fazla tefsirden atıf yapılması dikkat çekici bir husus olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda Tefsirin Hristiyanlar başlığında yaptığımız incelemede 9 ayrı tefsirden toplam 42 atıf yapıldığı görülmektedir. Bu atıfların içerisinde Taberî tefsiri 12 atıfla ilk sırayı almış, diğer atıfları ise Râzî 6, Elmalılı 6, İbn Kesîr 4, İbn Aşur 4, Kurtubî, Zemahşerî 3'er, Tabersi ve Mâtürîdî ise 2'ser atıfla takip etmiştir.

Hristiyanlar başlığında yararlanılan diğer kaynaklar içerisinde ise hepsi de birer kez atıf yapılmış olan Cevat Ali'nin *el-Mufaşşal* isimli eseri, Tirmizi, İbn Hişam, Buhârî ve Ebû Dâvud'a ait eserler olmuştur.

Tefsirde Hristiyanlar başlığında 28 sûrenin toplamda 138 âyet metninden istifade edilmiştir. Bu âyetlerden 19 tanesi konunun başında Arapça metin ve Türkçe mealleri ile birlikte verilirken 5 âyet metin içerisinde Arapça metin ve Türkçe mealleri ile verilmiş geri kalan âyetler ise ya mealleri ile verilmiş ya da sadece atıfta bulunulmuş ve dipnotta âyet ve sûre numaraları verilmekle yetinilmiştir. Bu âyet-i kerimelerin konu içerisindeki sayısının ise 114 gibi bir rakama tekabül ettiği görülmüştür. Buradan hareketle yaptığımız inceleme sonucunda tefsirin konu içerisinde işlediği âyetlerin Arapça metinlerini vermek yerine büyük oranda âyetlerin kısmen meal çoğu zamanda sadece atıfla verildiği görülmüştür.

²⁶⁰ Mâide, 5/72-74; *Hayat Rehberi Kur'an*, C. III, s. 287.

Hristiyanlarla ilgili bölümünde bir bütünlük içerisine işlendiği, herhangi bir alt başlıklandırmaya gidilmediği görülmektedir. Bu durum konu hakkında daha mikro bir okuma yapmak isteyen tefsir okuru için bir problem gibi gözükse de konunun bir bütünlük içerisinde sunulması bağlamında bir avantaj olarak da değerlendirilebilecek bir durum olarak öne çıkmaktadır.

4.1.5. Hayat Rehberi Kur'ân Tefsirinde Sâbiîler

4.1.5.1. Kavramsal Çerçeve

Kur'ân'ı Kerim'de bahsi geçen gayr-i müslim gruplardan biri de Sâbiîlerdir. Sâbiîler, diğer dini gruplara nazaran Kur'ân'da çok sık dile getirilen gruplardan biri değildir. Onlar hakkında Kur'ân'ı Kerim'de doğrudan üç âyet yer almakta ve bunlardan birisi Mekke döneminde, diğer ikisi ise, Medine döneminde inzal olmuştur. Bu âyetlerde sadece dini bir grup olarak isimleri anılmış, inançları ya da kimliklerine dair herhangi bir detay bilgi verilmemiştir.²⁶¹ *Hayat Rehberi Kur'ân* tefsiri, gayr-i müslimler içerisinde zikredilen bu grubu da diğer dini gruplar gibi müstakil bir başlıkta işlemiş, ancak Kur'ân'da onlarla ilgili fazla âyet bulunmadığından dolayı Tefsir Heyeti'nin konunun hacmini olabildiğince sınırlı tutmaya çalıştığı görülmüştür.

Her ne kadar günümüzdeki sayıları diğer inanç mensuplarına oranla oldukça az olsa da Sâbiîlerin gerek inanç sistemlerindeki özgünlük gerekse İslâm tarihinde ve literatüründe oynadıkları rol onları oldukça özel yapmaktadır. Nitekim bugün itibarıyla Sâbiîlerin teolojik yaklaşımlarından ibâdet anlayışlarına, cemaat yapılarından dillerine ve geleneklerine kadar birçok husus incelenme açısından ayrı bir önem arz etmektedir.²⁶²

Sâbiîler, Hicaz bölgesinde ikamet eden Araplar tarafından bilinen bir dini gruptur. Çünkü Irak ve Şam bölgelerinde ikamet eden Sâbiîler bazı Arap kabilelerine komşu idiler. Bazı tarihçiler Sâbiîlerden bir grubun Mekke'de yaşadığı ihtimalinden bahsetmektedir. Bu grup muhtemelen ya tüccar olarak Hicaz bölgesine gelmiş ya da Mekkeli tüccarlar bu Sâbiîler'i köle pazarlarından alıp satmak üzere Mekke'ye getirmişlerdir.²⁶³

²⁶¹ *Hayat Rehberi Kur'ân*, C. III, s. 292.

²⁶² Şinasi Gündüz, "Sâbiî Kaynaklarında İslâm ve Müslümanlar", *Milel ve Nihal İnanç. Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi*, 9/1, Nisan 2012, s. 8.

²⁶³ *Hayat Rehberi Kur'ân*, C. III, s. 292.

Sâbiî kelimesinin kökeninin Arapça, İbranice, Aramice veya Mandence olduğu konusunda ihtilaf vardır. Kelimenin kökeninin Arapça olduğunu savunan âlimlere göre Sâbiî, “bir dinden çıkıp diğer bir dini inanç sistemine girdi, dış çıktı, yıldız doğdu” anlamlarına gelen “sa-be-e” fiilinden türemiştir. Ya da “eğilim gösterdi” anlamında ki “sa-be-ve” fiilinden türemiş ve kendi dini inancını terk edip başka bir inanca dönen anlamında kullanılmıştır. Bu fikri savunan âlimler Hz. Peygamber’in (sav) risâletle görevlendirildiğinde müşriklerin onu Sâbiî diye nitelendirdiğine dikkat çekmiştir. Zira müşriklere göre Hz. Peygamber (sav) Arapların dininden dönmüş başka bir dine girmişti.²⁶⁴

Sâbiî kelimesinin Araplar arasında yaygın olarak yukarıdaki anlamda kullanıldığını gösteren birçok hadis rivâyeti vardır. Bu rivâyetlerden Hz. Peygamber’e (sav) Mekke’de ve Mekke dışında *sâbiî* denildiği ve bunun şöhret derecesine ulaştığı anlaşılmaktadır. Mekke döneminde Hz. Peygamber’i (sav) işitip hakkında araştırma yapmak üzere bu şehre gelen Ebû Zer el-Gıfârî (ö. 32/653), Mekkelilere; “sâbiî dediğiniz kişiyi bana gösterir misiniz?” diye sormuştur.²⁶⁵

Sâbiî kelimesini dininden dönen anlamında kabul eden âlimler Yûsuf sûresi 33. âyetinde ki “esbu ileyhinne” “onlara meylederim” şeklinde “eğilim göstermek” anlamında kullanıldığına işaret etmiştir. Ebû Hayyân da bu görüşün daha güçlü olduğunu belirtenler arasındadır.²⁶⁶ İbni Aşur’a göre ise kelime, İbranice “suya dalmak, yıkanmak” anlamında ki “sa-be-a” kökünden türemiştir. Bu anlamda bazı âlimler Sâbiîleri “muğtasıla” (yıkananlar) başlığıyla işlemiştir.²⁶⁷

Müellif Heyeti, Sâbiîlerin dini adetlerinin ve geleneklerinin yaz ve kış mevsimleri de dahil olmak üzere suya girmelerini zorunlu kıldığına işaret ederek onların genelde su kenarlarında ikamet ettiklerine değinmekte ve tefsirlerden atıflarda bulunarak bu dini grubun Ceziretül-Musul, Irak civarında Kuse, Beküş,

²⁶⁴ Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh, *el-Câmi‘ li-Ahkâmî'l-Kur‘ân*, C. II, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türki, Dâru’l Fikr, Beyrut 2006, s. 161; Râzî, *Miftâhu’l Gayb*, C. III, s. 112.

²⁶⁵ Müslim, Fadâilü’s-Sahâbe, 132; Cafer Karadaş, “Sâbiîler Meselesi”, *AİBÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1/1, Bahar 2013, s. 2.

²⁶⁶ Ebû Hayyan el Endülüsî, Muhammed b. Yûsuf b. Ali b. Yûsuf b. Hayyân, *el-Bahrü’l Muhît*, C. I, Dâru’l- Fikr, Beyrut 2010, s. 386; Beydâvî, Nâsiruddîn Ebû Sâid Abdullah b. Ömer b. Muhammed, *Envârü’t-Tenzil ve Esrârü’t-Te’vil*. C. I, thk. Muhammed Abdurrahman Mer’âşlî, Dâru İhyâit’Türasi’l-Arabî, Beyrut 691h., s. 84-85.

²⁶⁷ *Hayat Rehberi Kur‘ân*, C. III, ss. 292-293.

Kesker, Bataih (bataklıklar), Irak'ta ekime elverişli tarım arâzileri bulunan Sevâd-ı Irak ve Şam civarında ikamet ettiklerini dile getirmektedir.²⁶⁸

Sâbiî ve Sâbiîlik terimlerinin Güney Mezopotamya'da yaşayan dini bir topluluk ve onların dini inançlarına verilen bir isim olduğu görüşü de bulunmaktadır. Sâbiîler kendi dinlerini Hz. Âdem ile başlayan ilk din olduğu yönünde görüşe sahip olsalar da, gerçekte Sâbiîler, 2 bin yıl önce 80-100.000 civarında bir nüfusa sahip gnostik öğretileri ve kendilerine özgü dilleri ile oldukça zengin bir dini literatüre sahiptirler.²⁶⁹

Günümüzde ise başta İsveç, Danimarka, Avusturalya ve Kanada olmak üzere birçok Batı ülkesinde yerleşik Sâbiî cemaatleri bulunmaktadır.²⁷⁰

Sâbiîlerin Hz. İbrahim'in soyundan gelip zamanla yıldızlara tapan bir topluluk haline geldiklerine dair de bilgiler de bulunmaktadır.²⁷¹

Diğer gayr-i müslim inanç grupları gibi Sâbiîlerin de Kur'an'da zikredilmiş olması nüzul döneminde Araplar tarafından bu grubun biliniyor olmasının bir işaretidir. Zira Arapların bilgisi dahilinde olmayan herhangi bir kavram veya terimin Kur'an'da kullanılması durumunda Hz. Peygamber'e (sav) bu kavramın ne mânaya geldiğine dair sorular yöneltirlerdi. Oysa Sâbiîlerle alakalı böyle bir sorunun Hz. Peygamber'e (sav) sorulmadığı bilinmektedir.²⁷²

Sâbiîlik son yıllarda gittikçe kan kaybetmektedir. Bunun iki önemli sebebi vardır. Birincisi, Sâbiîliğin soya çekime dayalı bir din olması, yani hiç kimsenin Sâbiî dinine girmesine izin verilmemesidir. İkincisi ise, Sâbiîlerin diğer kültürlerden etkilenecek özellikle genç nesillerde dine ilgisizlik ve din değiştirme gibi durumların yaygın olarak ortaya çıkmasıdır. Fakat bütün bunlara rağmen Sâbiîlik 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren dünya genelinde hızla örgütlenmekte, kendi kimlik ve kültürlerini ayakta tutmak için çalışmalar yapmakta ve yeni nesilleri sekülerleşmenin etkilerinden korumaya çalışmaktadır.²⁷³

²⁶⁸ Hayat Rehberi Kur'an, C. III, s. 293.

²⁶⁹ Şinasi Gündüz, "Sâbiîlik", DİA, C. XXXV, ss. 341-344; Mehmet Okuyan, *Kur'an Meal Tefsir*, Haliç Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2021, s. 9

²⁷⁰ Şinasi Gündüz, *Yaşayan Dünya Dinleri*, s. 471.

²⁷¹ Ömer Özsoy, İlhami Güler, *Konuların Göre Sistematiği Kur'an Fihristi*, Fecr Yayınları, Ankara 2005, s. 163

²⁷² Şinasi Gündüz, *Yaşayan Dünya Dinleri*, s. 473.

²⁷³ Şinasi Gündüz, *Yaşayan Dünya Dinleri*, s. 479.

4.1.5.2. Tefsirde Sâbiîlerle İlgili Ele Alınan Âyetler ve Konunun Tahlili

Sâbiîler’i doğrudan konu edinen ilk âyet Bakara sûresi 62. âyet-i kerimesidir. Bu âyette Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *“Şüphesiz, iman edenlerden, Yahudilerden, Hıristiyanlardan ve Sâbiîler’den Allah’a ve âhiret gününe inanıp sâlih amel işleyenler için rableri katında mükâfatlar vardır. Onlar için herhangi bir korku yoktur; onlar üzüntü de çekmeyecekler.”*²⁷⁴ Bu âyetin tefsirinde Telif Heyeti, Hz. Peygamber (sav) ve Selmânı Fârisî arasında geçen konuşmaya değinmektedir. Bir gün Selmânı Fârisî gerçek dini araştırmak için yola çıkmış ve nihâyetinde aradığını Medine’de bulmuştu. Hz. Peygamber’in (sav) getirdiği ilkelere iman eden Selmân, Efendimizle konuşurken Hıristiyan olan dostlarını hatırlamış, Hz. Peygamber’e (sav) o dostlarının gayretlerinden bahsetmiş ve onların âhiretteki durumlarının ne olacağını sormuştur. Bunun üzerine Hz. Peygamber (sav): *“Onlar öldüklerinde Müslüman değildi.”* diye cevap vermiştir. Selmân, Hz. Peygamber’in (sav) bu cevabı üzerine çok üzölmüş fakat akabinde bu âyet-i kerime inzâl olarak onlardan Allah’a ve âhiret gününe iman eden ve sâlih amel işleyenlerin kurtulacağını müjdelemiştir. Bu âyetin inzal olmasıyla beraber Resulullah (sav), Selmânı Fârisî’yi çağırmiş ve ona; *“Bu âyet arkadaşların hakkında indirildi.”* diyerek müjdeyi vermiştir. Sonra da sözlerine şöyle devam etmiştir: *“Benim peygamberliğimi iştmeden önce İsâ’nın dinindeyken ölen, İslâm üzere ölmüştür. O kişi hayırlı bir kişidir. Ancak bugün beni iştittiği halde bana iman etmeyen ise helak olmuştur.”*²⁷⁵

Bu âyet-i kerimede bahsi geçen Sâbiîlerle ilgili bu dini grubun kim ve nasıl bir din üzere olduklarına dair çok çeşitli bilgi ve rivâyetlerin bulunduğuna dikkat çeken Tefsir Heyeti, bu âyetleri tefsir eden başta Taberî olmak üzere Râzî, Kurtubî, Zemahşerî, Mâverdi, Âlûsî ve İbn Kesîr’den alıntılar yaparak, onlara dair şu bilgilere yer vermektedir. Sâbiîlik, Yahudilikle Mecûsîlik karışımı bir dindir. Bir diğer ifadeyle Sâbiîler, Yahudilik ve Hıristiyanlık’tan sapmış kimselerdir. Onlar “lailahe illellah” dedikleri halde herhangi bir dine ya da kitaba iman etmemektedir. Başka bir görüşe göre ise, Sâbiîler, Ehl-i Kitap’tan bir gruptur ve bu grubun Zebûr okudukları, meleklerle taptıkları ve kibleye doğru namaz kıldıkları iddia edilmektedir. Yine bu grubun inançlarının Hıristiyanlığa benzediğini ancak onlardan farklı olarak, gündüzün ortasında güney rüzgarının estiği tarafı kible kabul ederek o tarafa doğru

²⁷⁴ Bakara, 2/62.

²⁷⁵ Taberî, *Câmi ‘u’l-Beyân ‘an Te’vîli Âyi’l-Kur’ân*, C. II, s. 45; *Hayat Rehberi Kur’ân*, C. III, s. 296.

ibadet ettikleri ve kendilerini Hz. Nûh'un dini üzere olduklarını kabul ettikleri ifade edilmektedir. Yine Sâbiîler'in Yüce Allah'ı bir olarak kabul ettikleri, ancak amel ettikleri bir şariatlerinin bulunmadığı, Zebûr'u okudukları, geri kalan konularda Ehl-i Kitap'a muhalefet ettikleri bilgileri bulunmaktadır.²⁷⁶

Sâbiîlerin, Allah'a inanmakla beraber yıldızların tesirine de inandıkları ve bu nedenle bu yıldızlara da taptıklarına dair iddialar da bulunmaktadır. Bu kapsamda Râzî, iki ayrı görüş belirtmektedir. İlk görüşe göre Sâbiîlere göre; kâinatı Yüce Allah yaratmış, ancak O, bu yıldızların yüceltilmesini ve onlara ibadet ve dua edilmesini istemiştir. Bunun içinde onlar bu yıldızları kendilerine kible edinmişlerdir. Râzî'nin aktardığı bir diğer görüşe göre ise, Sâbiîlik inancında Allah felekleri ve yıldızları yaratmış bunlara kainattaki iyilik, kötülük, sağlık ve hastalık gibi zıtlıkları yönetme ve düzenleme görevi verdiğine dair inanç bulunmaktadır. Bu nedenle inançları gereği evreni yöneten bu yıldızların yüceltilmesi gerekmektedir.²⁷⁷ İbn Kesîr ise, Sâbiîler'i kendilerine bir peygamberin daveti ulaşmayan, fitratları üzere kalan, uyguladıkları bir dinleri olmayan topluluk olarak tanıtır.²⁷⁸

Müfessirlerden Cessas'a (917-981) göre ise, Kesker ve Batâih bölgelerinde ikamet eden Sâbiîler, Hıristiyanlardan bir grup olmakla beraber, pek çok hususta Hıristiyanlara muhaliftirler. Nitekim Hıristiyanlar onlara Yuhannisîyye adını vermektedirler. Ebû Hanîfe'nin Ehl-i Kitap'tan saydığı Sâbiîler bu gruptur. Ebû Hanîfe, bunların kestiklerinin yenilmesini, kadınlarıyla evlenilmesini helal saymaktadır. Harran bölgesindeki Sâbiîlerin ise, Ehl-i Kitap'tan sayılmadıkları, onların putlara tapıp kendilerini herhangi bir peygambere bağlı saymadıkları ve Allah'ın kitaplarından hiçbir şeyi de kabul etmediklerinden dolayı bunların kestiklerinin yenmeyeceği ve kadınlarıyla da evlenilmeyeceği hususunda ihtilaf yoktur.²⁷⁹

Öyle görülüyor ki; Sâbiîlerin inançları noktasında ortak bir görüş olmamakla beraber, bu dini gurup dünyanın farklı bölgelerinde farklı inanç yapılarına sahip bir

²⁷⁶ Hayat Rehberi Kur'an, C. III, s. 296.

²⁷⁷ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, C. III, s. 113; Hayat Rehberi Kur'an, C. III, s. 296.

²⁷⁸ İbn Kesîr, *Tefsir'ül Kur'ânî'l Azîm*, C. I, s. 287; Hayat Rehberi Kur'an, C. III, s. 296.

²⁷⁹ Cessâs, Ebû Bekir Ahmed b. Ali er-Razî, *Ahkâmu'l Kur'an*, C. IV, thk. Muhammed es-Sâdık Kamhâvî, Dâr'u İhyâ'i't-Turâsî'l-Arabî, Beyrut 1992, s. 283; Hayat Rehberi Kur'an, C. III, s. 286-297.

yapı arz etmektedir. Bu itibarla Hanefî fıkıhçıları da inançlarında ki bu tutum farklılığına göre onlarla ilgili fikhî hükümlerde farklı fetvalarda bulunmaktadır.²⁸⁰

Sâbiîlerin ibadet ve birtakım uygulamalarına değinen Telif Heyeti, onların beş vakit namaz kıldıklarını,²⁸¹ peygamberlere inandıkları ve her sene otuz gün oruç tuttuklarını,²⁸² cünüplük ve hayızdan sonra guslettiklerini, ölüleri yıkayarak defnettiklerini, başka dinden kimselerle evlenmeyi dinden çıkma ve tövbenin kabul edilmeme sebebi saydıklarını²⁸³ dile getirmektedir.²⁸⁴

Telif Heyeti, Bakara sûresi 62. âyetinde; “*Şüphesiz, iman edenler; Yahudilerden, Hristiyanlardan ve Sâbiîlerden de Allah’a ve âhiret gününe inanıp sâlih amel işleyenler için rableri katında mükâfatlar vardır. Onlar için herhangi bir korku yoktur; onlar üzüntü de çekmeyecekler.*”²⁸⁵ âyetine atıfta bulunarak zikredilen inanç gruplarının kurtuluşa erebilmesini bütün kitaplara ve bütün peygamberlere iman etmeleri şartına bağlandığını ifade etmektedirler. Heyet, Kur’ân’ı Kerim’in Ehl-i Kitab’ın tıpkı müminler gibi inanmalarını istediğine dikkat çekmekte, aynı sûrenin 137. âyetini bu duruma delil olarak göstermektedir. Bu âyette Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: “*Eğer onlar da sizin inandığınız gibi inanırlarsa kesinlikle doğru yolu bulmuş olurlar; fakat eğer yüz çevirirlerse bilesin ki bir ayrılıkçılığın içindedirler. O takdirde artık onlara karşı Allah sana yeter; O, işitendir, bilendir.*”²⁸⁶ Heyet’e göre, Sâbiîlerin Allah’a ve âhiret gününe inanarak sâlih amel işlemeleri durumunda kurtuluşa erecek olmaları, imanlarının tevhid esaslı olma şartına bağlıdır. Telif Heyeti’ne göre, kurtuluşun tek yolu, gerçek manada Allah’a ve âhiret gününe inanmak ve bu iman gerektirdiği hususları kabul etmek ve de Allah’ın razı olacağı sâlih amelleri işlemektir.²⁸⁷

4.1.5.3. Sâbiîler Konusunda Ulaşılan Sonuçlar

Hayat Rehberi Kur’ân tefsirinin Sâbiîlerle ilgili bu değerlendirmelerini aktardıktan sonra konu ile ilgili detayları şu şekilde özetlemek mümkündür.

²⁸⁰ *Hayat Rehberi Kur’ân*, C. III, ss. 296-297.

²⁸¹ Taberî, *Câmi’u l-Beyân ‘an Te’vîli Âyi l-Kur’ân*, C. II, s. 36.

²⁸² İbn Kesîr, *Tefsir’ül Kur’âni’l Azîm*, C. I, s. 433.

²⁸³ İbn Âşûr, Muhammed et-Tâhir, *et-Tahrîr ve t-Tenvîr*, C. I, Dâru’n- Tûnusiyye, Tunus 1984, s. 535.

²⁸⁴ *Hayat Rehberi Kur’ân*, C. II, s. 297.

²⁸⁵ Bakara, 2/62.

²⁸⁶ Bakara, 2/137.

²⁸⁷ *Hayat Rehberi Kur’ân*, C. II, s. 298.

Heyet, Sâbiîler konusunu müstakil başlık yapmıştır. Fakat Kur'ân'da bu inanç grubu ile ilgili fazla detay bilgi bulunmadığından konu olabildiğince sınırlı bir hacimde ele alınmıştır. Yaptığımız taramada Sâbiîlerle ilgili konu işlenirken 7 farklı sûrenin 11 farklı âyeti konu içerisinde işlenmiştir. Bu âyetlerden 3 tanesi konunun hemen girişinde Arapça metin ve meali ile verilirken yine 1 âyet ise metin içerisinde Arapça metin ve Türkçe meali ile verilmiştir. Geri kalan 7 âyet-i kerime ise ya meali ile verilmiş ya da mealleri verilmeksizin sadece atıfta bulunularak dipnotta sûre ve âyet numaraları gösterilmekle yetinilmiştir.

Hayat Rehberi Kur'ân tefsirinde Sâbiîler konusunda dikkat çekilen bir nokta ise sınırlı olan bir hacme sahip olan bu konunun işlenmesinde daha fazla tefsir kaynağına başvurulmuş olmasıdır. Zira yaptığımız incelemede Sâbiîlerle alakalı 15 ayrı tefsir kaynağına müracaat edildiği görülmüştür. Bu tefsirlere toplamda 36 defa atıf yapılmış ve 9 atıfla da Taberî ilk sırada yer almıştır.

Tefsirde dikkat çekici bir diğer nokta ise Kur'ân'da hacim olarak Yahudilerden çok daha az yer kaplamasına rağmen Sâbiîlerle alakalı yararlanılan tefsir kaynaklarının Yahudileri konu alan bölümdeki atıf yapılan tefsirlerden fazlasıyla yüksek olmasıdır. Şöyle ki, Yahudiler muhteva olarak Kur'ân'ın en çok üzerinde durduğu inanç grubudur. Tefsir Heyeti, yukarıda kısmi olarak belirttiğimiz gibi onlar hakkında 38 farklı sûreden 151 farklı pasaj içinde 293 âyet-i kerimeden istifade etmiş fakat sadece 4 tefsirden alıntı yapmakla yetinmiştir. Bu atıfların adedi 28 ile sınırlı kalmış ve 24 atıfla Taberî en çok atıf yapılan tefsir olmuştur. Sâbiîler ise inanç grubu olarak sadece üç âyette isimleri doğrudan yer alıp Kur'ân içerisinde sınırlı bir hacme sahip olmasına rağmen 15 ayrı tefsirden istifade edilmiş ve bu tefsirlere toplamda 36 defa atıf yapılmıştır. Bu bağlamda hacmi sınırlı olmasına rağmen Sâbiîlerle ilgili yararlanılan tefsirler Yahudilerle ilgili bölümden takriben 3 kat fazladır, Yapılan atıflar Yahudilerle ilgili bölümden ise yaklaşık %50 daha fazla olmuştur. Bu farklılığın sebepleri müstakil bir çalışmayı gerekli kıldığından dolayı biz sadece rakamları vermekle yetinmek istiyoruz.

Sâbiîlerle alakalı tefsir eserleri dışında üç eserden yararlanıldığı görülmüştür. Bunlar Cevad Ali'nin *el-Mufaşşal*'ı, İbnü'n-Nedîm'in *Fihrist*'i ve son olarak Abdurrezzâk el Hasen'in *es-Sâbiûn* adlı eseridir. Bu eserlere de sadece birer kez atıf yapıldığı görülmektedir.

Heyet, Sâbiîlerin inanç durumları ile alakalı çok farklı görüşlerin bulunduğu dikkat çekmiş bunları da sırası ile özetlemeye çalışmıştır. Belki de fazla sayıda tefsir kaynağına başvurulma ihtiyacı hissedilmesinin sebebi Sâbiîlerin inançlarındaki bu belirsizlik ve karmaşa durumudur. Bu anlamda Sâbiîler’de var olan farklı inanç ve ibadet şekillerinin netleştirilmeye çalışılması Tefsir Heyeti’ni daha fazla tefsir kaynağına müracaat etmeye itmiş olması kanaatimizce kuvvetle muhtemel gözükmektedir.

4.1.6. Hayat Rehberi Kur’ân Tefsirinde Mecûsîler

4.1.6.1. Kavramsal Çerçeve

Zerdüş’tün isminden hareketle Zoroastrianizm ya da Zerdüşçülük ve inanç sisteminde önemli yer tutan ateş kültünden dolayı ateşperestlik olarak adlandırılan Mecûsîlik eski İran kökenli bir dinsel gelenektir.²⁸⁸

Kur’ân’ın inzal olmaya başladığı dönemde dünya üzerinde varlığını devam ettiren dini gruplardan biri de Mecûsîler’dir. Kur’ân’ı Kerim’de Mecûsîlerden açık olarak sadece Hac sûresi 17. âyet-i kerimesinde “el-mecûs” ismiyle bahsedilmektedir. Fakat âyetlerin nüzul sebeplerine bakıldığında her ne kadar doğrudan “mesûsî” ifadesi geçmese de bazı âyetlerin Mecûsîlerin inançlarına işaret ettiği anlaşılmaktadır. Bu âyetler, Mâide 5/1, En’âm 6/1,100,121, Nahl 16/51, Furkân 25/2. âyetleridir.²⁸⁹

İslâm’dan önce cahiliye şiirinde de görülen, Mecûsî kavramı, kökeni Farsça olan bir kelimedir. Mecûsîlik (Mecûsîyye) bir dindir ve Mucûsî de bu dini inancın ilkelerini benimseyip inanmış kişiye verilen isimdir.²⁹⁰

Kaynaklarımızda yer alan bilgilere göre, Mecûsîler, İslâm’ın ilk ortaya çıkmaya başladığı günlerde Arap yarımadasına yakın olan İran ve onun etki alanında bulunan Arap bölgelerinde yaşayan dini gruplardan biridir. İran krallarına bağlı olan Temim ve Bekr kabilelerinin yanında, Bahreyn bölgesinde Mecûsîlik inancına sahip topluluklar yaşamaktaydı. Mecûsîler, ateşe tapmakta ve onu yüceltmektedir. İbn Abbâs’ın Mecûsîlerin zanadık (Zındıklar) olarak adlandırıldığına dair rivâyette bulunduğu bilinmektedir. Mecûsîler, tanrı ile “Ehrimen” ismini verdikleri İblis’in iki kardeş olduklarına inanmaktadırlar. Bu inanca göre tanrı, insanı, hayvanları ve

²⁸⁸ Şinasi Gündüz, *Yaşayan Dünya Dinleri*, s. 507.

²⁸⁹ *Hayat Rehberi Kur’ân*, C. II, s. 303.

²⁹⁰ *Hayat Rehberi Kur’ân*, C. II, s. 303.

iyilikleri yaratırken, İblîs ise, yırtıcı hayvanları, yılanları, akrepleri ve kötülükleri yaratmıştır. Kâinatta iyilik adına her ne varsa bütün bu iyilikler Yezdan'ın (Ahuramazda) tasarrufudur. Bütün kötülükler ise Ehrimen'in işidir. Mecûsîlere zındık isminin verilmesinin sebebi Zerdüş'tün kendisine Allah'tan gönderildiğini iddia ettiği kitabın adının "Zend" olmasıdır. Zira bu kitaba iman edenlere "Zendî" denmiş, ilerleyen süreçte ise, bu kavram Arapçaya girerek "Zındık" şekline dönüşmüştür.²⁹¹

Mecûsilik, tarihi gelişimi açısından dört ana döneme ayrılır. 1. Zerdüş'tle başlayan ilk inanç dönemi; 2. Kabaca Dara (Darius) sonrasında başlayan ve milattan sonra III. yüzyılın ilk yarısına kadar devam eden dönem; 3. Milattan sonra VII. yüzyıla kadar süren Sasaniler hanedanı dönemi; 4. Sasaniler'in yıkılışı ile başlayan ve günümüze kadar devam eden dönem.²⁹²

Mecûsilik başlangıçta her ne kadar İran'da millî karakterli bir din olarak ortaya çıkmışsa da tarihî süreç içerisinde özellikle Orta Asya'da da yayılma imkânı bulabilmiş, çok az da olsa Araplar arasında kabul görmüştür. İslâm'ın ortaya çıktığı dönemde Arap yarımadasında ve Sâsânîlerin birer vilayeti konumundaki Irak, Bahreyn, Ummân ve Yemen'de çok sayıda Mecûsî nüfus vardı. Dolayısıyla buralarda yerli Araplardan Mecûsî dinine mensup insanlar bulunduğu gibi ticaret, askerlik, vb. çeşitli sebeplerle buralara yerleşmiş Mecûsî İranlılar da vardı.²⁹³

Müslümanlar İran'ı fethedince bu coğrafyada yaşayan Mecûsî ve Senevî inanca mensup halklarla ortak yaşam alanlarını paylaşmışlardır. Birlikte yaşama tecrübesi dini ve kültürel etkileşimi de beraberinde getirmiştir. Her ne kadar düalist inanca sahip Mecûsîlerin büyük bir çoğunluğu İslamiyet'i kabul etmiş olsa da İslâmî kaynakların verdiği bilgilerden bir kısmının düalist karakterli inançlarını devam ettirdikleri anlaşılmaktadır.²⁹⁴

4.1.6.2. Tefsirde Mecûsîlerle İlgili Ele Alınan Âyetler ve Konunun Tahlili

Hayat Rehberi Kur'an tefsiri, gayr-i müslimler içerisinde Mecûsîleri ayrı bir dini grup olarak zikretmekte ve konuyu müstakil bir başlık altında işlemektedir. Telif

²⁹¹ *Hayat Rehberi Kur'an*, C. II, s. 305.

²⁹² Şinasi Gündüz, "Mecûsilik", DİA, C. XXVIII, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2003, s. 280.

²⁹³ Cahit Kara, "İslâm Coğrafyasında Mecûsîler", *Dergibant (AİBÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi)*, 1/2, Güz 2013, s. 20-21.

²⁹⁴ Yakup Hafizoğlu, "Kadı Abdulcebbar'ın Mecusi Teoloji Tenkidi", *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7/2, 2020, s. 930.

Heyeti'nin, konuyu Hac sûresi 17. Âyet-i kerimesini merkeze alarak tefsir ettiği görülmektedir. Zira Kur'ân'da isimleri Mecûsî şeklinde doğrudan geçen tek âyet bu sûrede yer almaktadır. Ayrıca Telif Heyeti, her ne kadar isimleri doğrudan başka âyetlerde geçmese de bazı âyetlerin sebep-i nüzulünde Mecûsîlerin adları geçtiğinden dolayı bu âyetleri de konu kapsamına alarak değerlendirmiştir. Mecûsîlerin isminin doğrudan yer aldığı Hac sûresi 17. âyet-i kerimesinde Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *“Gerçek şu ki, iman edenler, Yahudiliği benimseyenler, Sâbiûler, Hristiyanlar, Mecûsîler ve şirke sapanların her biri hakkındaki hükmünü Allah kıyamet günü verecektir. Şüphesiz Allah her şeye tanıktır.”*²⁹⁵

Telif Heyeti, bu âyette Mecûsîlerin isimlerinin doğrudan geçmesi ve bu âyet dışında diğer bazı âyetlerde de sebep-i nüzul olarak Mecûsîlerin zikredilmesinin cahiliye döneminde Mekkeli Müşrikler ve Mecûsîlerin birtakım ilişkiler içerisinde bulunduğu dair bir delil olduğuna dikkat çekmektedir. Farklı bir çerçevede bu ilişkinin Medine'de Hz. Peygamber (sav) ile de yaşandığına dikkat çeken Müellifler, Hz. Peygamber'in (sav) Hayber Seferi'nin yapıldığı sene İran Kısrası'na, onu ve halkını İslâm'a davet eden bir mektup gönderdiğini aktarmaktadır. Bu mektupta *“İslâm'ı kabul etmezsen Mecûsîlerin günahı senin üzerinedir.”* ifadesi yer alıyordu. Fakat Kısra bu mektubu yırtıp parçalayarak Hz. Peygamber'in (sav) davetini reddetmiştir.²⁹⁶

Telif Heyeti, Mekkeli müşriklerle Mecûsîler arasında bir gönül bağı bulunduğu da dikkat çekerek, Mecûsîlerin 615 yılında Ehl-i Kitap olan Doğu Romalıları yenmesinden dolayı duydukları sevinci dile getirmektedir. O dönemde Sasani Kısrası Hüsrev, Rum Kayseri ise Heraklius idi. Rumların yenilgi haberi Mekke'de Resulullah (sav) ve beraberindeki ashaba ulaşmış ve onlar Ehl-i Kitap olan Rumların Müşrik olan Mecûsîlere yenilmesinden dolayı üzülmüşlerdi. Mekkeli Müşrikler ise, Mecûsîlerin üstün gelmesinden dolayı bir hayli sevinmiş ve eğlenmişlerdi. Müşrikler bu savaştan sonra Hz. Peygamber (sav) ve ashabıyla karşılaştıklarında onlara şöyle dediler: *“Siz Ehl-i Kitap'sınız, Hristiyanlar da Ehl-i Kitap. Bizim gibi Müşrik olan İranlı kardeşlerimiz sizin gibi Ehl-i Kitap olan Rumları yendi. Eğer siz de bizimle savaşırsanız elbette biz de size üstün geliriz.”* Bunun üzerine Rum sûresi 1-4. âyet-i kerimleri inzal oldu. Bu âyetlerde Yüce Allah

²⁹⁵ Hac, 22/17.

²⁹⁶ Hayat Rehberi Kur'ân, C. II, ss. 305-306.

şöyle buyurmaktadır: *“Rumlar yakın bir yerde yenilgiye uğradılar. Fakat onlar bu yenilgilerinden sonra birkaç yıl içinde galip gelecekler. Eninde sonunda Allah’ın dediği olur. O gün müminler Allah’ın yardımı sebebiyle sevinecekler. O dilediğini muzaffer kılar. O çok güçlüdür, engin merhamet sahibidir.”*²⁹⁷ Tefsir Heyeti’nin aktardığına göre, bu âyet inzal olduktan sonra Hz. Ebû Bekir müşriklerden bir gruba giderek *“Kardeşlerinizin kardeşlerimize galip gelmesine mi sevindiniz? Hiç sevinmeyin... Vallahi Rumlar İranlılara galip gelecekler. Bunu bize Hz. Peygamber (sav) haber verdi.”* dedi. Bunun üzerine müşriklerin önde gelenlerinden Ubey b. Halef, Hz. Ebû Bekir’e yönelerek, Hz. Ebû Bekir’i yalan söylemekle itham etti. Aralarında geçen konuşmaların sonunda her ikisi de iddiaya girdiler. Hz. Ebû Bekir; *“Eğer üç seneye kadar Rumlar İranlılara galip gelirse develeri ben alacağım. Yok İranlılar galip gelirse develeri sen alacaksın”* diye teklifte bulundu. İkili arasında geçen bu konuşmaları Hz. Peygamber’e (sav) ulaştıran Hz. Ebû Bekir’e Resulullah (sav); âyette geçen “bid” kelimesinin üçten dokuza kadar olan sayıları içerdiğini, dolayısıyla sürenin dokuz yıl içerisinde gerçekleşeceğini haber verdi. Ona; *“Sen bedeli artır ve süreyi uzat.”* diye tavsiyede bulundu. Daha sonra Ubey’le karşılaşan Hz. Ebû Bekir O’na *“Süreyi uzatmaya ve bedeli artırmaya var mısın? Dokuz seneye kadar on deveyi yüz deve yapâlım.”* dedi. Ubey de bu teklifi kabul etti. Sonunda belirledikleri süre dolmadan Rumlar İranlılarla yaptıkları savaşı kazandı ve Kur’ân’ın bir mucizesi daha ortaya çıkmış oldu. Hz. Ebû Bekir iddiayı kazanmış fakat kumarın yasaklanmasından dolayı bu iddiadan elde ettiği develeri, Hz. Peygamber’in (sav) tavsiyesi ile sadaka olarak dağıtmıştır.²⁹⁸

Dünya üzerinde yaşayan dinlerin büyük kısmı sadece kendilerinin ebedî kurtuluşa ererek cennete gideceğini iddia etmektedir. Bu gerçeğe işaret eden Hac sûresinin 17. âyet-i kerimesinde *“Gerçek şu ki, iman edenler, Yahudiliği benimseyenler, Sâbiîler, Hristiyanlar, Mecûsîler ve şirke sapanların her biri hakkındaki hükmünü Allah kıyamet günü verecektir. Şüphesiz Allah her şeye tanıktır.”*²⁹⁹ buyurulmaktadır. Bu âyetin tefsirinde Telif Heyeti, Yüce Allah’ın, Mecûsîler başta olmak üzere bu iddiada bulunanlar hakkında hükmünü vererek hangisinin cennete gireceğini belirleyeceğini ifade etmekte ve onun vereceği hükmün

²⁹⁷ Rûm, 30/1-4.

²⁹⁸ Rûm, 30/1-4; Taberî, *Câmi’u’l-Beyân ‘an Te’vili Âyi’l-Kur’ân*, C. XVIII, s. 450-451; *Hayat Rehberi Kur’ân*, C. II, ss. 306-307.

²⁹⁹ Hac, 22/17.

müminleri cennete, küfür ve şirkte diretenleri ise cehenneme koyacağı yönünde olacağını ifade etmektedir.³⁰⁰

Mecûsîlerin onları şirkte götüren inançlarına da vurgu yapan Tefsir Heyeti, tefsir kaynaklarının Mecûsîlerin alemin biri iyi diğeri de kötü olmak üzere iki yaratıcılarının bulunduğu inandıklarına işaret etmektedir. Bu noktadan hareketle Allah'ın vahdaniyetini vurgulayan âyetlerin aynı zamanda bu inanca sahip Mecûsîlere bir reddiye içerdiği yorumunu yapan müfessirlerin bulunduğunu söylemişlerdir. Zira Mecûsîler, karanlık ve aydınlığın alemini düzene koyan iki unsur olduğunu ileri sürmekte ve bunlardan birini kadim ilah kabul etmekte, diğeri ise kötülükleri yapan ve sonradan ortaya çıkmış olan şeytan olduğunu kabul etmektedirler.³⁰¹

Zerdüş, monoteist bir öğretiyi benimsemiş olmasına rağmen, Mecûsîlik kendisinden sonraki dönemlerde düalist tanrı anlayışına sahip bir din olarak ortaya çıkmıştır. Ahuramazda ve Ehrimen arasındaki ezeli savaşı esas alan bu din, bütün dünyayı bir mücadele alanı olarak kabul etmiştir. Bu inanç sistemine göre evren biri iyi, diğeri kötü iki ezeli tanrının mücadelesi ettikleri bir savaş alanıdır. Bu dünya görüşü insana Ahuramazda'nın yanında yer alma sorumluluğunu getirmiştir.³⁰²

Müellifler, Mecûsîlerin bu çok tanrılı, düalist inançlarına Kur'ân'ın reddiye yaptığını ifade etmekte ve buna En'âm 1, 100. ve Furkân 2. âyetlerini örnek olarak göstermektedir. Bu âyetlerde Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *"Hamd, gökleri ve yeri yaratan, karanlıkları ve ışığı var eden Allah'a mahsustur. Ama yine de kâfir olanlar (putları) rablerine eş tutuyorlar."*³⁰³ *"O, göklerin ve yerin egemenliği kendisine ait olan, çocuk edinmeyen, egemenliğinde ortağı bulunmayan, her şeyi yaratan, yarattığına belli bir ölçüye göre düzen veren Allah'tır."*³⁰⁴ *"Cinleri Allah'a ortak koştular. Oysa onları da Allah yaratmıştır. Bilgisizce O'na oğullar ve kızlar*

³⁰⁰ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân 'an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, C. XVI, s. 485; *Hayat Rehberi Kur'ân*, C. III, s. 307.

³⁰¹ Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, C. VIII, s. 480.

³⁰² Hayrettin Kızıl, "Mecûsî Dünya Görüşünde İnsanın Konumu", *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (DÜSBED)*, 7/13, Nisan 2015, s. 107.

³⁰³ En'âm, 6/1.

³⁰⁴ Furkân, 25/2.

yakıştırdılar. Allah, onların ileri sürdüğü vasıflardan uzak ve yücedir.”³⁰⁵ İbn Abbas’a göre bu âyet Zanadika yani Mecûsîler hakkında inmiştir.³⁰⁶

Telif Heyeti, ölü hayvanların etlerinin yenmesini yasaklayan âyetin nüzul sebebinde de Mecûsîlerin yer aldığına dikkat çekmektedir. En’âm sûresinde yer alan bu âyette Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: “Üzerine Allah’ın adı anılmadan kesilen hayvanlardan yemeyin. Kuşkusuz bu büyük günahdır. Gerçekten şeytanlar dostlarına, sizinle mücadele etmeleri için telkinde bulunurlar. Eğer onlara uyarsanız şüphesiz siz de Allah’a ortak koşmuş olursunuz.”³⁰⁷ Sasanilerin, Mekke’de yaşanan hâdiseleri yakından izlediğine dikkat çeken Telif Heyeti, Mecûsîlerin kendiliğinden ölen hayvanların etlerini yediklerini ifade etmektedirler. En’âm sûresi 121. âyet-i kerimesi inzal olup, kendiliğinden ölen hayvanın etinin yenmesi yasaklanınca İranlı Mecûsîler ve onların dost kabul ettikleri Mekkeli müşrikler arasında bir mektuplaşma gerçekleşmiş ve Mecûsîler bu mektuplaşmada şunları yazmıştır: “Muhammed ve ashabı Allah’ın emrine tabi olduklarını iddia ediyorlar. Sonrada kendi kestiklerini helal, Allah’ın altın bıçağı ile kestiğinin (ölü hayvan) ise haram olduğunu öne sürüyorlar.” bu sözler Müslümanlardan bazılarının şüpheye düşmesine yol açınca En’âm sûresi 121. âyet-i kerimesi inzal olmuştur. Bu âyette geçen “Gerçekten şeytanlar dostlarına, sizinle mücadele etmeleri için telkinde bulunurlar.” ifadesinde yer alan “şeytanlar” ifadesinin İranlı Mecûsîleri kastettiği ifade edilmektedir. “Dostlar” ifadesiyle de Mekkeli Müşriklerin kastedildiği de ayrıca vurgulanmaktadır.³⁰⁸

Telif Heyeti, Mecûsîlerin hayvanların kesiminin ve bu hayvanların etlerinin yenmesini neden haram saydıklarını ise, onlara göre hayvanı kesmek ona acı vermek ve acı vermenin ise çirkin bir eylem olduğu şeklinde açıklamaktadır. Onlara göre, kendisine yapılan eziyeti kendinden uzaklaştırmaktan aciz olana bunu yapmak hikmet sahibi Rabbin razı olmayacağı bir şeydir. Telif Heyeti, her ne kadar Mecûsîler kesilen hayvanın etinin haramlığı ile ilgili böyle bir inanca sahip olsalar da Yüce Allah’ın Mâide sûresi 1. âyet-i kerimesinde “Ey iman edenler! Sözleşmeleri yerine getirin. İhramda bulunduğunuz sırada avlanmayı helâl saymamanız şartıyla, size bildirilecek olanlar dışındaki “en’âm” denen hayvanlar sizin için helâl kılınmıştır.

³⁰⁵ En’âm, 6/100.

³⁰⁶ Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, C. XIII, s. 119; *Hayat Rehberi Kur’ân*, C. III, ss. 307-308.

³⁰⁷ En’âm, 6/121.

³⁰⁸ Taberî, *Câmi’u’l-Beyân ‘an Te’vili Âyi’l-Kur’ân*, C. IX, s. 521; *Hayat Rehberi Kur’ân*, C. III, s. 308.

*Şüphesiz Allah dilediği gibi hükmeder.*³⁰⁹ buyurmak sûretiyle Mecûsîlerin bu anlayışını reddettiğini ifade etmektedirler.³¹⁰

Telif Heyeti, Müfessirlerin, Mecûsî olanların kestiklerinin yenmeyeceği ve kadınları ile evlenilmeyeceği noktasında kanaate sahip olduklarını ifade etmektedir.³¹¹ Cizye konusunda ise, Mecûsîlere Ehl-i Kitap muamelesi yapıldığını aktarmakta ve bu durumun da Hz. Ömer zamanında uygulandığına dikkat çekmektedir. Nitekim Hz. Ömer, önceleri Mecûsîlerden cizye almıyordu. Fakat Abdurrahman b. Avf, Hz. Peygamber'in (sav) Mecûsîlerden cizye aldığını ve *"Mecûsîlere Ehl-i Kitap muamelesi yapın."* dediğini iletince, Halife Hz. Ömer de onları cizye kapsamında değerlendirmeye başladı.³¹²

Yapılan zimmet antlaşmalarıyla dinî özgürlüklerini İslâm devletlerinin teminatı altına alan Mecûsîlerin, ibadetlerini icra ettikleri, eğitim ve öğretimlerini devam ettirdikleri yerler olan mâbetleri âteşkedeler, yine bu dönemde din adamlarının nezaretinde önceki işlevlerini sürdürmüştür. Nitekim bu durum fetihlerden sonra iki ve üç yüzyıl sonrasında İslâm coğrafyacıları tarafından telif edilen birçok eserde teyit edilmektedir.³¹³

4.1.6.3. Mecûsîler Konusunda Ulaşılan Sonuçlar

Sonuç olarak, Mecûsîler ve Sâbiîler diğer gayr-i müslim gruplar gibi Kur'ân'da geniş bir şekilde ele alınan gruplar değildir. Kur'ân'da isimleri zikredilerek onlar hakkında daha kısa açıklamalar yapılmıştır. Yine isimleri zikredilmeksizin bu iki inanç grubu hakkında âyetlerde farklı bağlantılarla çokça atıfta bulunulmuştur. Tefsir ve sebeb-i nüzul kaynaklarımız bu konuda detaylı bilgiler içermektedir. Mecûsîler temel inanç noktasında tevhide muhalif bir şekilde düalist yani ikili tanrı inancına sahip olduklarından dolayı şirk içerisindedirler. Onlar risaletin ilk yıllarında Müşriklerle inanç ve siyasî bakımdan bir yakınlık içerisinde bulunmuşlardır. Müslümanlar ise onlardan cizye almakla birlikte onlara tam anlamıyla Ehl-i Kitap muamelesi de yapmamıştır. Diğer inanç gruplarında olduğu gibi kendini kurtuluşun

³⁰⁹ En'âm, 6/1.

³¹⁰ Hayat Rehberi Kur'ân, C. III, s. 309.

³¹¹ Hayat Rehberi Kur'ân, C. III, s. 309.

³¹² Muvatta, Zekât, 42; Beydâvî Envârü't-Tenzîl ve Esrârü't-Te'vîl. C. III, s. 78; Hayat Rehberi Kur'ân, C. III, s. 309.

³¹³ Cahit Kara, "İslâm Coğrafyasında Mecûsîler", 2/55.

tek temsilcisi gören bu inanç grubu hakkında da Yüce Allah kıyâmet günü hükmünü verecektir.³¹⁴

Hayat Rehberi Kur'ân tefsiri, her ne kadar Kur'ân'da haklarında fazla âyet bulunmasa da Mecûsîleri müstakil bir başlıkta incelemiş ve bunu yaparken de zengin bir tefsir kaynak listesi kullanmıştır. Yaptığımız incelemede konu işlenirken 11 farklı tefsir kaynağına müracaat edildiği görülmüştür. Müracaat edilen bu tefsirlere yapılan atıflar toplamda 25 adete ulaşmıştır.

Konu işlenirken 7 farklı sûreden 13 pasaj alınarak konu detaylandırılmaya çalışılmıştır. Konunun başlangıcında 5 âyet Arapça metin ve Türkçe meali ile verilirken, konu içerisinde de 1 âyet Arapça metin ve Türkçe meali ile verilmiş, kalan âyetler ise ya mealleri ile verilmiş ya da mealleri verilmeksizin atıf yapılarak sûre ve âyet numaraları dipnotta gösterilmiştir. Arapça metni verilmeksizin yararlanılan bu âyetlerin sayısı 10 ile sınırlı kalmıştır.

³¹⁴ *Hayat Rehberi Kur'ân*, C. III, s. 309.

5. SONUÇ

“Hayat Rehberi Kur’an” Tefsirinin Ele Aldığı Konuların Tahlili: Gayr-i müslimler Özelinde isimli tezimizde şu sonuçlara ulaşılmıştır:

Hayat Rehberi Kur’ân tefsiri, 14 asrı aşan dinamik tefsir külliyyatımızın modern metotlarla kaleme alınan en güncel tefsir eserlerinden biridir. Bu eser, Asr-ı Saâdetten günümüze ulaşan Kur’ân’ı anlama çabalarının müstesna örneklerinden biridir. Bu eseri diğer örneklerinden farklı kılan yönü ise, hiç şüphe yok ki uyguladığı tefsir metodudur. Bu metot yukarıda detaylı bir şekilde açıkladığımız gibi Kur’ân’ı konularına göre tefsir etme metodudur. Konulu tefsir metodu, okuyucuya kazandırdığı kendine has avantajları ile Mushaf tertibine göre yazılan tefsirlerden farklı olarak öne çıkmaktadır. Fakat her ne kadar Mushaf tertibine göre birtakım avantajlar getirse de metodun henüz olgunlaşmamış olması, sınır ve çerçevelerinin tam çizilmemiş olması ve yine Kur’ân’ın ana konularının tam belirlenmemiş olması sebebiyle birtakım problemleri de beraberinde getirmektedir.

Bu anlamda *Hayat Rehberi Kur’ân* tefsirinin, konulu tefsirin bu avantajlarını kullanırken aynı zamanda konulu tefsir yönteminin yol açtığı sorunlarla da yüzleşmek zorunda kaldığı görülmüştür. Şüphesiz, bu sorunlardan biri Kur’ân’ın üzerinde ittifak edilmiş bir konu haritasının bulunmamasıdır. Zira o yüce Kitap insan hayatının hemen tümünü kuşatan ve tarihi insanlığın başlangıcı ile aynı olan Hz. Adem’e kadar uzanan uzun ve geniş bir konu haritasına sahiptir. Bu itibarla geçmiş binlerce yıla dayanan insanlık tarihinden ipuçları taşıyan ve insanın biyolojik, sosyolojik ve psikolojik birçok yönünü farklı formlarda farklı üslup ve anlatımlarla dile getiren, yedi kat göklerden ve henüz gözlerimizle müşahade edemediğimiz cennet, cehennemden ve yine soyut varlıklar olan cin, melek ve şeytanlar gibi vb. birçok farklı konudan bahseden zengin bir konu çeşitliliği bulunmaktadır. Tüm bu konuların önem sırasına göre elenerek ele alınması büyük emekler gerektirmektedir.

Konulu tefsir metoduyla ele alınacak konularla alakalı, ilâhî kelamın hangi konusu hangi başlıklarla ele alınacaktır? Kur’an’da geçen her konuyu ele aldığı zaman tefsirin hacmi hangi boyutlara ulaşacaktır? Belirlenen konular kime ve neye göre önemlidir? vb. birçok soru bu tefsirin de cevaplamak zorunda kaldığı önemli sorular haline gelmiştir. Bizler de tez çalışmamızda yaptığımız incelemelerde konulu tefsirin cevap bulmakta zorlandığı bu sorulara *Hayat Rehberi Kur’ân* tefsirinin de

muhatap olduğunu görmüş bulunmaktayız. Ancak genel mânada konulu tefsir yönteminin genel sorunu olan bu problemler *Hayat Rehberi Kur'ân* tefsirinin tefsir külliyatımıza kazandırdığı katkıları gölgelemeyecek düzeydedir. Zira gerek İslâm dünyasında gerekse ülkemiz özelinde bu genişlik ve hacimde konulu tefsir metodu uygulanarak yapılmış bir tefsir eseri bulunmamaktadır. Bu anlamda alanında taşıdığı bu özelliği ile *Hayat Rehberi Kur'ân* tefsiri takdiri fazlasıyla hak etmektedir.

Eserin kanaatimizce öne çıkan ve fazlasıyla takdiri hak eden yönü ise yaklaşık iki yüz kişiyi bulan zengin bir yazar kadrosuna sahip olmasıdır. Bu yazar kadrosu Diyanet İşleri Başkanlığı ve İlahiyat ve İslâmî İlimler Fakültelerimizin seçkin ilim insanlarından oluşmaktadır. İslâm dünyasında fikir ayrılıklarının, hizipleşme ve gruplaşmaların giderek arttığı ilmî anlamda yapılan tartışmaların bazen çok olumsuz manzaralara yol açtığını ve İslâm âlimleri arasındaki fikri ayrılıkların giderek arttığı bir dönemde bu sayıdaki ilim insanının Kur'ân'ı anlamak üzere bir araya gelip ortak bir çalışma yürütmüş olması ve bu çalışmayı hitama erdirerek ülkemiz tefsir tecrübesinin büyük bir kısmını bu esere yansıtması külliyatımız adına sevindirici ve geleceğe yönelik ümit verici bir gelişmedir.

Diyanet İşleri Başkanlığı ifrat ve tefritten uzak bir şekilde *Kur'ân Yolu* tefsirinden çok kısa bir süre sonra konulu tefsir metodu ile böyle bir çalışmaya imza atarak külliyatımıza yepyeni ve farklı bir eser kazandırmıştır. Bu eser Kur'ân'ın önemli konulardaki muhtelif âyetlerini tek bir başlık altında bulundurması gibi bir avantaj taşıması sebebiyle Türk okurunun elinden düşmeyecek bir telif olacaktır. Zira insan hayatını ilgilendiren bir konuda Kur'ân'ın ne dediğini tek başlık altında hazır bulmak okuru günler hatta haftalarca sürecektir bir yorucu çalışmadan da kurtarmış olmaktadır. Ayrıca eser, herhangi bir konuda ki Kur'ân'ın mesajlarını sistematik bir kompozisyon içerisinde sunarak konu bütünlüğü oluşturmakta ve tefsir okuruna konuyu okurken konudan kopmadan okumasına devam edebilme imkânı vermektedir.

Tefsir'in Telif Heyetinde yüzlerce ilim insanı bulunmaktadır. Bu müelliflerle alakalı tefsirin mukaddime kısmında özet biyografik bilgiler yer almaktadır. Fakat müelliflerin eserde hangi konu başlıklarını yazdıklarına dair bir bilgi bulunmamaktadır. İlgili konu başlıklarında yaptığımız incelemede de metinlerin kim ya da kimler tarafından yazıldığına dair herhangi bir bilgi bulunmadığı görülmektedir.

Tezimizde yaptığımız incelemelerde özellikle ulaşmak istediğimiz sonuçlardan birisi de bu tefsirin konularını tahlil ederken tefsirin hangi kaynaktan ne kadar yararlanmaya çalıştığı hususudur. Bu kapsamda *Hayat Rehberi Kur'ân* tefsirinin külliyyatımızın ana eserlerinin çoğundan istifade etmeye gayret ettiği görülmektedir. Eserin hangi tefsir kaynağından ne kadar ve nasıl istifade ettiği hususu müstakil bir tez çalışmasını gerekli kılacağından biz sadece tez konumuz olan gayr-i müslimlerle ilgili altı başlıkta bu istatistik çalışmayı yaparak genele yönelik bir ipucu oluşturmak istedik. İstatistik ilminde de sık sık kullanılan bu yöntemle özel sınırlı bir alanda elde edilen veriler genelle alakalı çok tutarlı bilgiler sunmaktadır. Dolayısıyla tez konumuzla alakalı bu altı konu başlığında elde ettiğimiz verilen tefsirin geneline yönelik bir kanıya ulaşmak noktasında önemli veriler sunmaktadır. Bu kapsamda yaptığımız incelemede *Hayat Rehberi Kur'ân* tefsirinin sadece gayr-i müslimlerle ilgili altı başlıkta 24 farklı tefsirden istifade ettiği görülmektedir. Yaptığımız araştırmada ilk dönem tefsirlerinin en önde geleni olarak kabul edilen Taberî tefsirinden toplamda 85 atıf yapıldığı görülmektedir. Bu altı grup içerisinde toplamda 253 atfın yapıldığını göz önüne aldığımızda Taberî tefsiri toplam atıf içerisinde %33,6'lık payla *Hayat Rehberi Kur'ân* tefsirinin en fazla yararlandığı kaynak tefsir olmuştur. Bu atfı ikinci sırada 46 atıfla %17,8 'lık paya sahip olan Râzî tefsiri izlemiş hemen peşinden de toplamda 32 atıfla %12,6'lık pay ile İbn Kesîr tefsiri takip etmiştir. Tefsirde gayr-i müslimler konu başlıklarında atıf yapılan diğer 21 tefsir ise 90 adet atıfla %36 oranında kalmıştır. Buradan hareketle, *Hayat Rehberi Kur'ân* Tefsiri'nin üç önemli ana tefsir kaynağı, Taberî, Râzî ve İbn Kesîr tefsirleri olmuştur. Bu üç tefsire tez konumuz olan gayr-i müslimlerle ilgili 6 konu başlığında yapılan toplam atıf sayısı 163 adettir. Bu üç tefsire yapılan atfın genel atıf içerisindeki oranı %64 civarındadır. Bu üç tefsir dışında kalan 21 tefsirin genel ağırlık içindeki payı ise %36 civarında kalmıştır.

Hayat Rehberi Kur'ân tefsirinin konularını tahlil ederken cevap bulmaya çalıştığımız sorulardan biri de gerek konumuzun gerekse Kur'ân'ın genelinin tefsir edilirken bu tefsirin dirayet ve rivayet yönünün ne durumda olduğu sorusudur. Bu kapsamda Tefsir'in daha çok rivâyet tefsirlerine ağırlık verdiği görülmektedir. Bu bağlamda rivâyet tefsirleri içerisinde yer alan Taberî tefsirinden 85 atıfla %33,6, rivâyet tefsirinin bir diğer örneği İbn Kesîr tefsirinden 32 atıfla %12,6, Kurtubî tefsirinden 12 atıfla %4,7, diğer rivâyet tefsirlerinden ise 13 atıfla %5,2 atıf

yapılmıştır. Rivâyet tefsirlerinden gayr-i müslimlerle ilgili altı konu başlığında toplamda yapılan atıf sayısı 142 olmuştur. Toplamda 253 atıf içerisinde bu oran %56,12 olarak hesaplanmıştır. Dirâyet tefsirlerinden yapılan atıf oranı ise %43,88 düzeyinde kalmıştır. Görüldüğü üzere *Hayat Rehberi Kur'ân* tefsirinde rivâyet tefsirlerinden yapılan alıntılar Dirâyet tefsirlerine nazaran %13'lük bir fazlalığa sahiptir. Bu durumda bizlere bu tefsirin rivâyet kaynaklarına daha fazla yer verdiği sonucuna götürmektedir. Buna rağmen tefsir genel olarak her ne kadar rivâyet kaynaklarına ağırlık verse de Dirâyet tefsirlerini de ihmal etmemiş ihtiyaç duyuldukça bu tefsirlerden de istifade etmeye çalışmıştır.

Öte yandan çalışmamız esnasında ulaştığımız önemli bilgilerden birisi de *Hayat Rehberi Kur'ân* tefsirinin klasik tefsir kaynakları kadar olmasa da son asırda kaleme alınmış son dönem tefsirlerinden de ihtiyaç duydukça yararlanmış olmasıdır. Bu kapsamda Elmalılı tefsiri, *Kur'ân Yolu* tefsiri, İbni Aşur tefsiri bu tefsirler içerisinde yer almıştır.

Hayat Rehberi Kur'ân tefsirinde dikkat çekici bir nokta bulunmaktadır. Bu da yine bir Diyanet İşleri Başkanlığı yayını olmasına rağmen *Kur'ân Yolu* tefsirinden yapılan atıf sayısının çok az olması durumudur. Yaptığımız taramada tez konumuz olan gayr-i müslimleri konu alan altı ana başlıkta *Kur'ân Yolu* tefsirine sadece 13 kez atıf yapılmış ve bu atıflar yüzdelik bazda %5,1 düzeyinde kalmıştır. Yine bu atıfların ikisinin de *Kur'ân Yolu* tefsirinde tercih edilen yorumdan farklı bir yorum benimsendiği görülmüştür.

Tezimizin sorularından biri olan *Hayat Rehberi Kur'ân* tefsirinin ele aldığı konularının nasıl ve neye göre belirlendiğinin tahlil edilmesi idi. Bu kapsamda yaptığımız incelemede Tefsir'in konularının belirlenmesinde hakkında en çok âyet bulunan konuların seçildiği, bu konular seçilirken Kur'ân'ın yaratılışın hikmetini en kısa yoldan anlatabilecek 5 ana konu ve 149 alt başlık belirlendiği görülmüştür. Bu bölümlerin ilkinde, Alemlerin Rabbi Allah, 2. Bölümde Yaratılanlar, 3. Bölümde Allah'ın İnsanı Doğru Yola Daveti, 4. Bölümde Dünya Hayatı ve İnsanın İmtihanı 5. Son bölümde ise Âhiret ve Ahvali konuları bölüm başlığı olarak seçilmiştir. Yaratıcı, yaratılanlar, davet, imtihan ve ödül olarak da beş kelime ile özetlenecek ana bölümlendirme son derece sade ve mesaj yüklü bir başlıklandırma olarak dikkat çekmektedir.

Hayat Rehberi Kur'ân tefsirinde, ilâhi kelimada geçtiği halde bu tefsirde ele alınmayan konuların bulunup bulunmadığı sorusu da cevabını aradığımız bir başka soru idi. Bu kapsamda yaptığımız incelemede *Hayat Rehberi Kur'ân* tefsirinin ilahi kelamın tüm konularını kapsamadığı görülmüştür. Konulu tefsir çerçevesinden baktığımızda bu anlaşılabilir bir durumdur. Zira Mushaf tertibinde olduğu gibi her âyetin bir konu ekseninde değerlendirilmeye alınması ve Kur'ân'da ki her konunun başlık haline getirilmesi tefsirin hacminin insan bedeninin taşıyamayacağı bir hacme ulaşmasına yol açacaktır. Bu nedenle tefsirde olabildiğince konu sınırlamasına gidildiği görülmektedir. Tefsirin ana konularının belirlenmesinde olabildiğince hakkında en çok âyetin bulunduğu ve İslâm literatüründe önemli bir ağırlığı ve hacmi bulunan ve Müslümanlar için büyük önemi olan konuların seçildiği görülmektedir. Fakat her ne kadar önemli konular seçilse de “kardeşlik, ana baba hakkı, komşuluk hukuku, kadın, mucize, şehitlik, gazilik, doğa, insan hakları, İslâm ceza hukuku vb.” birçok konunun kapsam dışında kaldığı görülmektedir.

Tezimizde cevap aradığımız sorulardan biri de konular işenirken Tefsir'de ilmi derinliğin ne oranda okuyucuya yansıtıldığı sorusudur. Bu kapsamda *Hayat Rehberi Kur'ân* tefsirinde tefsir ilmi ile ilgili yüksek düzey eğitim gerektiren kelime ve kavramların detaylarına girilmediği görülmüştür. Tefsir ilminin ana konuları arasında yer alan ve ilgili âyetlerde sık sık müfessir ve okuyucunun karşısına çıkan kavramların bu eserde geniş şekilde ve müstakil olarak yer almadığı görülmektedir.

Konuların işlenmesinde diğer tefsir türlerinden farklılaşan yönler ise araştırmamızın önemli bir yönünü oluşturmaktadır. Bu kapsamda Tefsir'in konuları üzerinde yaptığımız tahlilde müfessirlerin konu ile ilgili âyetleri tefsir ederken sistematik bir kurgu kullanmasının yanında aynı zamanda konuyu işlerken konu ile ilgili âyetlerin nüzul sıralamasına dikkat ettiği görülmüştür. Örneğin Yahudiler ve Münâfıklarla ilgili âyetlerin süreç içerisinde peş peşe inmiş olması ve bu sıra ile tefsirde işlenmiş olmasının konuları daha anlaşılır kıldığı görülmüştür. Ayrıca işlenen konuların tarihsel bir perspektifle okunması okur nezdinde İslâm'ın doğuş ve gelişim sürecini anlamak noktasında okura ayrıca avantajlar sunmaktadır. Bu kapsamda tarihî süreç içerisinde Müslümanların ilerleme aşamaları, dini hükümlerin gelişim ve değişim süreci ve gayr-i müslimlerin süreç içerisinde Müslümanlara karşı takındıkları tavırlardaki değişiklik dana net anlaşılmaktadır.

Tefsirin metodu ise araştırmamızın önemli bir başlığını oluşturmaktadır. Bu kapsamda Tefsir'in, Kur'ân'ın yine Kur'ân'la tefsir edilmesini gaye edindiği görülmüş, tefsir boyunca da bu ilkeye titizlikle bağlı kalındığı müşahade edilmiştir. Bu bağlamda konular işlenirken diğer ilim dallarından olabildiğince yararlanmak istenilmemiş, konu sadece Kur'ân ekseninde işlenilmeye gayret edilmiştir. Fakat bir istisna olarak "Konunun Kavramsal Bağlamı" bölümünde ana konularla ilgili temel kavramların izahında aşırı derinliğe gidilmeden lügat eserlerinden daha fazla yararlanılmaya çalışıldığı görülmüştür.

Konular anlaşılır bir üslupla işlenmiş, anlatılan konuyu anlamak için tefsir ilminin inceliklerini bilmeyen bir okurun düzeyi hedef alınmıştır. Böylece Tefsir, her yaş ve ilmî seviyeden insana hitap edecek bir nitelik kazanmıştır. Her seviyeden okurun ihtiyacına cevap verecek bir konu anlatım modeli benimsenmesi Tefsir'de ister istemez birçok konunun derinlemesine tefsirinin yapılmaması sonucunu doğurmuştur. Bu durumun da daha detaylı okumalar yapmak isteyenleri ikinci bir kaynağa muhtaç kıldığı görülmektedir. Bu itibarla Tefsir'in okuyucunun ihtiyacını karşılayıp karşılamadığı hususu kişinin kendi ilmî birikimi ve ihtiyacı ile doğru orantılı olarak yeterli ya da yetersiz olarak değerlendirilebilecektir. Bu anlamda detaylı okumalar yapmak isteyenler için bu eser yeterli görülmeyebileceken sade ve yüzeysel bir okuma yapmak isteyen okur için yeterli olarak değerlendirilebilecektir.

Tefsirde yaptığımız incelemede ulaştığımız sonuçlardan biriside konuların alt başlıklarına yer verilmeyip tek bir başlık altında işlenmesinden dolayı mikro ve noktasal okuma yapmak isteyen okur için gerekli ihtiyacı karşılayamadığı hususudur. Zira her konu tek bir başlıktır ve alt bölümlere ayrılmamıştır. Bu durum konulara bütüncül bir bakış açısı getirirken daha sınırlı mikro ölçekli okumalar yapmak isteyen okura bu imkânı tanımamaktadır.

Tezimizin en önemli sorularından birisi, konular işlenirken konu ile ilgili Kur'ân'da yer alan âyetlerin tümünün değerlendirmeye alınıp alınmadığı sorusu idi. Bu kapsamda yaptığımız incelemede konu ile ilgili âyetlerin tümünün değerlendirmeye alındığı görülmektedir. Bizi bu kanaate götüren sebep tez konumuzla ilgili alanda yaptığımız taramalardır. Zira bu taramalarda müşriklerle ilgili 62 sûreden 261 âyet-i kerime, münâfiklarla ilgili 14 sûreden 176 âyet-i kerime, Yahudilerle ilgili 38 sûreden 293 âyet-i kerime, Hıristiyanlarla ilgili 28 sûreden 138 âyet-i kerime, Sâbiîlerle ilgili 7 sûreden 11 âyet, Mecûsîlerle ilgili de 7 sûreden 16

âyet-i kerime ile toplamda 895 âyet-i kerimeden istifade edilmiştir. Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından kaleme alınan bazı meallerin sonundaki konu fihristleri ile karşılaştırma yaptığımızda ilgili konulardaki âyetlerin büyük oranda ya tam olarak ya da atıfta bulunularak kullanıldığı görülmektedir.

Elbette her eserde olduğu gibi bu eserde de birtakım hususlar eleştiri konusu olarak değerlendirilebilecektir. Kanaatimizce bu hususlar içerisinde şunları zikretmek yanlış olmayacaktır: Konu başlıklarının son derece sınırlı tutulması, konuların tefsirinde İslâm ilimlerinden olabildiğince yararlanmadan sadece Kur'ân'ın bilgileri ile yetinme hedefi, eser sonunda bir konu fihristinin bulunmaması, yine eser sonunda âyet ve sûre fihristine yer verilmemesi, tefsirde belirlenen ana konuların alt başlıklara ayrılmaması, konu ile ilgili âyetlerin tümünün Arapçalarının verilmemesi, yine birçok âyetin de aynı şekilde Türkçe meallerinin verilmeden sadece atıf yapmakla yetinilmesi, konuların tefsirinde tefsir derinliğinin olabildiğince sınırlı tutulup çok detaya girilmemesi ve yüzeysel tefsir yapılması, bazı konulardaki âyetlerin güncel yansımalarına değinilmemesi, âyetler içerisinde geçen kelime ve kavramların birçokları hakkında derinlemesine tahlillerin bulunmaması gibi birtakım hususlar göze çarpabilmektedir.

Eleştiriye konu olabilecek bu detaylara rağmen *Hayat Rehberi Kur'ân* tefsiri İslâm dünyasında fikri ayrılıkların giderek arttığı, özellikle de tefsir sahasında bu fikir ayrılıklarının daha da fazla hissedildiği bir dönemde yaklaşık 200 kişilik büyük bir ekip tarafından bir uzlaşma ve ortak çalışma ile her türlü fikrî ayrılığı bir kenara bırakarak telif edilmiş olması ve bunu 1982 T.C. anayasası ile halkı dini konularda aydınlatmak ve ibadethaneleri yönetmekle görevli bir kurumun rehberliğinde gerçekleştirmesi başlı başına takdiri hak eden bir durumdur.

Sonuç olarak bu eser İslâm dünyasında tefsir sahasında büyük bir ihtiyaca cevap verecek ve birçok araştırmacı ve okur tarafından derinlemesine tetkik edilecektir. Bu kapsamda bu eseri asırları asan tefsir külliyatımızın 21. yüzyıla ulaşan ve modern insanın ihtiyaçlarına Kur'ânî çözümler sunmayı amaçlayan parlayan bir yıldız olarak tasvir etmek yanlış olmayacaktır.

Bu anlamda, yaptığımız çalışma sonucunda bu eser konulu tefsir metodunun genel problemlerinden kaynaklanan bazı eksiklikleri az da olsa barındırsa da, eserin uyguladığı yöntem, tefsirdeki başarısı ve konuların işlenmesinde okuyucunun

zihninde bıraktığı olumlu etkisi ile tefsir okurunun ve hemen her ilmî seviyeden insanın elinden düşürmeyeceği bir telif olabileceği kanaatine ulaşılmıştır. Bu vesile ile Tefsir'in bugünlere ulaşmasında emekleri bulunan tüm ilim insanlarına teşekkürü bir borç biliyorum.

En doğrusunu Yüce Allah bilir.

KAYNAKÇA

- Alper, Hülya, "Münâfık", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 31, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2020. s. 564.
- Aydın, Mehmet, "Hz. Muhammed Devrinde İslâm-Hristiyan Münasebetine Toplu Bir Bakış", *Belleten*, 49/193, 1985, s. 64.
- Aydüz, Davud, "Kur'ân Bütünlüğü İçinde Yahudi ve Hristiyanlar ve Bir Müslüman Olarak Onlara Karşı Tavrımız", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 45/49, Temmuz 2015, s. 50.
- Beydâvî, Nâsiruddîn Ebû Sâid Abdullah b. Ömer b. Muhammed, *Envârü't-Tenzîl ve Esrârü't-Te'vîl*. C. 5, thk. Muhammed Abdurrahman Mer'aşlî, Dâru İhyâit-Türâsil Arabî, Beyrut 691h.
- Bingöl, Abdülkerim, "Kur'ân'da Münâfıkların Tenkidi", *Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4/1, 2016, ss. 150,151.
- Birişik, Abdulhamit, "Tefsir", *Diyanet İslâm Asiklôpedisi*, C. 40, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2011, s. 286.
- Birişik, Abdulhamit, *Hind Alt Kıtası Düşünce Ekolleri*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 2019.
- Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Usûlü*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2013.
- Cessas, Ebû Bekir Ahmed b. Alî er-Razî, *Ahkâmu'l Kur'ân*, C. 5, thk. Muhammed es-Sâdık Kamhâvî, Dâr'u İhyâ'i't-Turâsi'Arabî, Beyrut 1992.
- Cürcânî, Seyyid Şerif, "Şirk", *Kitâbü't Târifat*, Terc. Arif Erkan, Bahar Yayınları, İstanbul 1997.
- Çalışkan, İsmail, *Siyasal Tefsirin Oluşum Süreci*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2016.
- Delişler, Bilal, "Tefsir Tarihine Konulu Yönelişler ve Konulu Tefsir – Eleştirel Yaklaşım-", *Universal Journal of Theology*, 3/1, ss. 16-18.
- Demir, Recep, "Kur'ân Tefsirinde Tarihselci Yöntem", *Karabük Üniversitesi Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, 1/1, Mart 2012 s. 94.
- Demirci, Muhsin, *Tefsire Giriş*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2019.
- Derveze, Muhammed İzzet, *et-Tefsîrü'l Hadîs*, C. 10, Dâru İhyâ'i't-Turâsi'l-'Arabî, Kahire 1963.
- Düzgün, Şaban Ali, "Kur'ânın Tevhid Felsefesi", *Kelam Araştırmaları*, 3/1, 2005, s. 4.
- Ebû Hayyan el Endülüsî, Muhammed b. Yûsuf b. Ali b. Yûsuf b. Hayyân, *el-Bahrü'l Muhît*, C. 11, Dâru'l- Fikr, Beyrut 2010.
- Erdoğan, İbrahim Halil, "Geçmişten Günümüze Münâfıkların Değişmeyen Faaliyetleri (Asr-ı Saâdet ve Nifak Eylemleri)", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 5/18, 2018, s. 256.
- Gökkır, Necmettin, "Kur'ân Araştırmalarında Batılı Yaklaşımlar ve Türkiye'ye Etkileri", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 10/19-20, 2012, ss. 303-326.
- Güç, Ahmet, "Put" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Asiklôpedisi*, C. 34, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2007, ss. 364-365.
- Gündüz, Şinasi, "Mecûsilik", *Diyanet İslâm Asiklôpedisi*, C. 28, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2003, s. 280.
- Gündüz, Şinasi, "Sâbiî Kaynaklarında İslâm ve Müslümanlar", *Milel ve Nihal İnanç Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi*, 9/1, Nisan 2012, s. 8.

- Gündüz, Şinasi, “Sâbiîlik”, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, C. 35, Diyanet Vakfı Yayınları, 2008 İstanbul, ss. 341-344,
- Güngör Mevlüt, “Tefsirde Konulu Tefsir Metodu”, *İslâmi Araştırmalar Dergisi*, 2/7, Mayıs 1988, s. 50.
- Hafızoğlu, Yakup, “Kadı Abdulcebbar’ın Mecusi Teoloji Tenkidi”, *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7/2, 2020, s. 930.
- Hayat Rehberi Kur’ân*, ed. Mehmet Paçacı vd., C. 5, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2021.
- İbn Âşûr, Muhammed et-Tâhir, *et-Tahrîr ve’t-Tenvîr*, C. 30, Dâru’n- Tûnusiyye, Tunus 1984.
- İbni Kesîr İsmail b. Ömer, *Tefsir’ül Kur’âni’l Azîm*, C. 8, thk. Sami b. Muhammed es-Selâme, Dâru’t-Tayyibe, Beyrut 1999/1420.
- İbni Manzur Ebü’l Fazl Cemâlüddin Muhammed, *Lisânü’l Arap*, C. 3, Dâru’l Fikr, Beyrut 1983.
- Kara, Cahit, “İslâm Coğrafyasında Mecûsiler”, *Dergiabant (AİBÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi)*, 1/2, Güz 2013, s. 20-21.
- Kara, Mustafa, “Kur’an Kıssalarında Konu ve Kapsam Merkezli Bir Analiz”, *İslâmi İlimler Dergisi*, 9/1, Bahar 2014, s. 99.
- Karadaş, Cafer, “Sâbiîler Meselesi”, *AİBÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1/1, Bahar 2013, s. 2.
- Karagöz, İsmail, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2007.
- Karaman, Hayrettin, vd. *Kur’ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri*, C. 5, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2007.
- Karaoğlu, Arslan, “Kur’ân’da Anlatılan Münâfık Tipolojilerinin En Belirgin Karakteristik Özellikleri – Nisâ 142-143. Âyetleri Örneği-”, *Eskiyeşi*, 38/45, Mart 2019, ss. 52,71.
- Kasapoğlu, Abdurrahman, “Kur’ân’ın Konulu Tefsiri -Konulu Tefsire Duyulan İhtiyaç ve Konulu Tefsirde Yöntemler”- Hikmet Yurdu Düşünce – *Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 2/3, Ocak-Haziran 2009, ss. 112,115-117.
- Kılıç, İsmail, “Kur’ân’da Müşriklerin Yeniden Diriliş İnancı”, *İhya Uluslararası İslâm Araştırmaları Dergisi*, 4/1, Bahar 2018, s.157.
- Kızıl, Hayrettin, “Mecûsî Dünya Görüşünde İnsanın Konumu”, *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (DÜSBED)*, 7/13, Nisan 2015, s. 107.
- Kurt, Hasan “Amel Bakımından Münâfıkların Özellikleri” *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2/4, Gümüşhane 2013, s. 52.
- Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh, *el-Câmi’ li-Ahkâmî’l-Kur’ân*, C. 20, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türki, Dâru’l Fikr, Beyrut 2006.
- Mâlik b. Enes, Ebû Abdullah, *el-Muvaṭṭa’* (nşr. Takıyyüddin en-Nedvî), Dimaşk-Beyrut 1412/1991.
- Mevdûdi, Ebul Âla, *Tefhîmü’l Kur’ân*, C. 7, Çev: Muhammed Han Kayhani vd., İnsan Yayınları, İstanbul 2005.
- Müslim, Ebû’l Hüseyin Müslim b. Haccacel- Kuşeyrî, *el-Câmi’u’s-Sahih*, haz. Sâlih b. Abdulaziz, Dâru’s-Selam, Suudi Arabistan 2000.
- Okuyan, Mehmet, *Kur’ân Meal Tefsir*, Haliç Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2021.
- Okuyan, Mehmet, *Kur’ân’ı Kerim’de Çok Anlamlılık*, Düşün Yayıncılık, İstanbul 2013.

- Örenç, Aşır, “Hz. Peygamber’e Karşı Müşrik, Münâfık ve Ehl-i Kitap Tarafından Fiilî Olarak Yapılan Saygısızlıklar”, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2013/28, Nisan 2013, ss. 165-166.
- Özsoy, Ömer, Güler, İlhami, *Konularına Göre Sistematik Kur’ân Fihristi*, Fecr Yayınları, Ankara 2005.
- Râgıb el İsfahânî, “Şirk” *el-Müfredâtü Elfâzi’l Kur’ân*, thk. Muhammed Seyyid Keylânî, Darul Marife, Beyrut, t.y. ss. 259-260.
- Râzî, Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin et-Taberistânî, *Mefâtîhu’l-Gayb*, C. 32, *Dâru’l Fikr*, Beyrut 1981.
- Sarıçam, İbrahim, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2. Baskı, Ankara 2004.
- Şâtibî, Ebû İshâk İbrâhîm b. Mûsâ b. Muhammed el-Lahmî el-Gırnâtî, *el-Muvâfakat*, C. 2, İz Yayıncılık, İstanbul 1999.
- Şimşek, M. Sait, *Günümüz Tefsir Problemleri*, Hikmetevi Yayınları, İstanbul 2020.
- T.C. 1982 Anayasası, <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.2709.pdf>, (23.06.2022)
- Taberî, Ebû Câfer Muhammed b. Cerir, *Câmi’u’l-beyân ‘an te’vîli âyi’l-Kur’ân*, C. 26, thk. Abdullahb. Abdulmuhsin et-Türkî, Dâru Hicr, Kahire 2001.
- Turan, Abdalbaki, “Tefsir”, *Şamil İslâm Ansiklopedisi*, C. 8, Şamil Yayınevi, İstanbul 2000, s. 23.
- Türkiye Ekonomik ve Kültürel Dayanışma Vakfı (TEK-DAV), *İslâmi Araştırmalar Dergisi*, (Fazlurrahman Özel Sayısı), 2/4, Ekim 1990.
- Ünalın, Sıddık, “Hz. Muhammed’in Hıristiyan kaynaklarında Bilinmesi ve Onun Hıristiyanlarla Diyalogu”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.1, 1996, ss. 215-218.
- Vâfi, Abdulvahid, “*Hıristiyan İnancının Teslise Dönüşmesi ve Teslisin İlk Kaynakları*”, çev. Hidâyet Işık, Necmettin Erbakan Ün. İlahiyat Fakültesi Dergisi, 6/6, 1996, ss. 384-385.
- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur’ân Dili*, C. 10, Zehraveyn Yayıncılık, İstanbul 1992.
- Yılmaz, Ali, “Mekkeli Müşriklerin Hz. Muhammed’e Karşı Aşırı Muhalefetlerinin Öteki Yüzü”, *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2019/1, 6/10, s. 61.
- Zemahşerî Ebû’l Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed, *el-Keşşâf ‘an Hakā’iki Gavâmi’i’l-Tenzîl ve ‘Uyûni’l-Ekâvîl fî Vücûhi’l-Te’vîl*, C. 4, thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd,- Ali Ahmed Muavvîd, Mekktebetü’l Ubeykân, Riyad 1998.

ÖZ GEÇMİŞ

Cemalettin GÜMÜŞ ilk, orta ve liseyi Samsun Vezirköprü’de bitirdi. 1999-2000 yılları arasında Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksek Okulu Büro Yönetimi Bölümü’nde eğitim aldı. 2001 yılında Diyanet İşleri Başkanlığı’nda Din Görevlisi olarak göreve başladı. Bu görevi farklı il ve ilçelerde 13 yıl yaptı. 2007 yılında Anadolu Üniversitesi İktisat Fakültesi Kamu Yönetimi Bölümü’nü, 2011 yılında da Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’ni bitirdi. 2013 yılında Kastamonu İl Müftülüğü’ne murakıp (denetim görevlisi) olarak atandı. Bu görevde 1 yıl çalıştı. Daha sonra Amasya İl Müftülüğü’ne şube müdürü olarak atandı ve burada 2 yıl çalıştı. 2015 yılında Fransa’nın Strasbourg bölgesine yurt dışı görevine gitti. Yurtdışında 4 yıl kaldı. 2019 yılı eylül ayı itibariyle Türkiye’ye döndü. Şu anda Samsun İl Müftülüğü’nde şube müdürü olarak çalışmaktadır. Evli ve iki çocuk babasıdır. 05/09/2022

İletişim Bilgileri

ORCID ID: 0000-0003-4631-8885

Yayımlanmış Çalışmalar:

1. Cemalettin Gümüş, *Batı’da Algılar ve Gerçekler*, Bilimkent Yayınları, Samsun 2021.
2. Cemalettin Gümüş “Mâ’ûn Sûresinde Eleştirilen Kişiler”, *Tefsir Yazıları -1*, Ed. Osman Bostan ve Cemalettin Gümüş, Üniversite Yayınları, Samsun 2022.

Kazanılan Ödüller, Teşvikler ve Burslar

- 1.
- 2